

BRONCOMMENTAREN

I

**De kohieren van de gemeentelijke hoofdelijke omslag,
1851-1922**

door

P.M.M. Klep, A. Lansink en W. van Mulken

1. Inleiding

a. Een historische situering

Op het punt van de lokale fiscaliteit bestond vóór 1800 een zeer grote diversiteit in Nederland. Naast personele en grondbelastingen werden vooral accijnzen geheven, in de regel als toeslagen op de landsbelastingen.¹ In sommige dorpen kende men een hoofdgeld voor de bestrijding van de onkosten van het plaatselijk bestuur.² Veel vaker golden op het platteland hoofdelijke omslagen met een niet-lokale bestemming. Het betrof hier eenmalige heffingen ten behoeve van bijzondere ondernemingen van de Staten³ ofwel – onder meer in het Zuiden – hoofdelijke omslagen, die elk jaar in de plaats kwamen van bepaalde accijnzen uit de gemene middelen. Door verschillende Staten werden in de achttiende eeuw familiegelden en personele quotisaties goedgekeurd als gewestelijke belastingen gebaseerd op veronderstelde (vermoede) inkomsten.⁴

In 1806 werden de plaatselijke belastingen grotendeels omgevormd tot een uniform systeem van opcenten op de rijksbelastingen te weten de accijnzen, de personele belastingen (naar de grondslagen huurwaarde, deuren en vensters, haardsteden, meubelen, dienstboden en paarden) en de grondbelasting. De patentbelasting stond buiten het fiscale terrein van de gemeente. Dit stelsel werd gehandhaafd in de grondwetten van 1814 en 1815. Afzonderlijke gemeentelijke accijnzen en directe belastingen bleven echter bestaan.⁵ Het K. B. van 4 oktober 1816 (*Stbl.* nr. 54) omtrent de plaatselijke belastingen liet de mogelijkheid 5 additionele percenten van de hoofdsom der grondbelasting en van de personele belasting te innen, voorts onderhoudsomslagen, hoofdelijke omslagen en accijnzen. In de steden lag een zwaar accent op deze laatste belastingen, te meer daar de omslagen qua opbrengst tegen vielen en tot talrijke bezwaren aanleiding gaven. De wet van 12 juli 1821 (*Stbl.* nr. 9), de zogenaamde Beginselenwet, bracht hierin geen verandering.⁶

De Gemeentewet van 29 juni 1851 (*Stbl.* nr. 81) impliceerde een grotere zelfstandigheid van de gemeenten ten opzichte van het rijk en de provincie. De wetgever gaf opnieuw blijk van een uitgesproken voorkeur voor gemeentelijke opcenten boven andersoortige heffingen. Hoofdelijke omslagen of plaatselijke accijnzen mochten niet geheven worden voordat een maximum aan opcenten was bereikt. Bovendien verklaarde de minister uitdrukkelijk weinig voor zware hoofdelijke omslagen te voelen wegens de willekeur die aan de belasting verbonden zou zijn. De heffing diende te geschieden (art. 243) 'naar grondslagen, die voor een redelijke maatstaf van het inkomen der belastingschuldigen te houden zijn', doch in de praktijk bleek dit moeilijk te realiseren. Overigens had hij evenzeer grote bezwaren tegen gemeentelijke accijnzen.⁷ Na 1851 bleken de gemeenten – vooral een aantal grote steden – hun snel groeiende budgetten meer en meer te financieren met steeds zwaardere en steeds meer omstreden plaatselijke accijnzen. Dit leidde op 7 juli 1865 tot de wettelijke afschaffing van bijna alle plaatselijke accijnzen (*Stbl.* nr. 79) waardoor de hoofdelijke omslagen aanzienlijk aan betekenis wonnen. In de grote gemeenten kwam de afschaffing van de plaatselijke accijnzen overigens veel harder aan dan in de dorpen en kleine steden, waar men zich vanouds redelijk in staat achtte hoofdelijke omslagen op te leggen conform een zeker draagkrachtprincipe.⁸ De scherpe omslag na 1865 wordt zichtbaar in onderstaande tabel. Bovendien valt een enorme groei van de gemeentelijke inkomstenbelasting te constateren rond de Eerste Wereldoorlog (cijfers in miljoenen guldens).

	1849	1865	1870	1900	1920
1. opcenten en aandeel in rijksbelastingen (grond-, personele, dividend- en tantiëmebelasting)	0,8	2,5	10,5	8,0	29,7
2. hoofdelijke omslagen en plaatselijke inkomstenbelastingen	2,5	4,5	5,5	14,3	185,0
3. plaatselijke accijnzen	6,6	9,1	0,5	–	–
4. overige lokale rechten en belastingen	0,0	0,1	0,2	2,3	12,5
	9,9	16,2	16,7	24,6	227,2

Bron: D. Simons, 'Gemeentefinanciën', 358 en 262.

Tegen het einde van de negentiende eeuw begonnen de plaatselijke hoofdelijke omslagen steeds meer de vorm aan te nemen van een belasting op het geschatte inkomen (al dan niet op basis van verplichte aangiften) in plaats van een belasting op het vermoede inkomen afgeleid van uiterlijke kenmerken. In 1900 zijn er 800 gemeenten die de hoofdelijke omslag naar het geschatte inkomen heffen tegen nog maar 244 naar het vermoede inkomen. De wet van 24 mei 1897 (*Stbl.* nr. 156) schreef voor dat de heffing proportioneel en niet progressief diende te zijn, doch die van 21 september 1900 (*Stbl.* nr. 164) liet een beperkte progressie toe. De wet van 30 december 1920 (*Stbl.* nr. 923) verruimde het gemeentelijke belastinggebied aanzienlijk, onder meer met een dividend- en tantiëmebelasting. De heffing van de hoofdelijke omslag, nu gemeentelijke inkomstenbelasting geheten, bleef voortbestaan, doch de regeling van de aanslagen en de invordering werden naar de Rijksbelastingadministratie overgebracht. Kohieren van de gemeentelijke hoofdelijke omslag komen na 1921/1922 dan ook niet meer voor.⁹

b. Een visuele kennismaking

De afbeelding op pagina 14 laat een bladzijde zien uit het kohier van de hoofdelijke omslag der gemeente Beek (L), dienstjaar 1864;¹⁰ ware grootte ca. 33 x 41 cm. Kolom 1 geeft het volgnummer, kolom 2 naam en beroep van de belastingschuldigen, met woonplaats/adres in kolom 3. In kolom 4 staat de klasse waarin de belastingplichtige op grond van de gemeentelijke verordening op de hoofdelijke omslag is ingedeeld, met in kolom 5 het verschuldigde bedrag. Kolom 6 geeft betalingsgegevens (voor evt. betaling in twee termijnen): nummer in het journaal van de ontvanger (a, d); dagtekening van de betaling (b, e); het ontvangen bedrag (c, f). 'Aanmerkingen' komen in kolom 7.

Wat betreft de representativiteit van de afbeelding moet worden opgemerkt, dat de indeling van de kohieren varieert naar tijd en plaats. Sommige gegevens kunnen ontbreken (b.v. de klasse-indeling in het kohier van Beek, 1894).

2. De administratieve ontstaansgeschiedenis van de kohieren

a. De formele grondslag

Naar gelang de behoefte aan middelen ter dekking van plaatselijke uitgaven mocht de hoofdelijke omslag (1851-1922) door gemeenten geheven worden op basis van de Gemeentewet (van 29 juni 1851, *Stbl.* nr. 81), artt. 232-233 en 240, waarbij later met nadere wetgeving ter zake van gemeentebelastingen rekening moest worden gehouden.¹¹

b. De uitvoeringsbesluiten en -procedures

Op basis van deze wetten ging de gemeenteraad over tot het vaststellen van uitvoeringsverordeningen 'op de heffing' en 'op de invordering'. In vele gemeenten zijn deze verordeningen frequent bijgesteld of herzien. De verordening 'op de heffing' bevatte onder meer bepalingen aangaande de totale som die met behulp van de hoofdelijke omslag moest worden opgebracht, de grondslag van de belasting (vermoedelijk inkomen, geschat inkomen, met eventuele nadere aanwijzingen en/of vaststelling van een aangiftebiljet), de klassenindeling van de belastingplichtigen en het percentage verschuldigde belasting.

De verordening 'op de invordering' schreef voor dat de burgemeester (al of niet met assistentie van of vervangen door een commissie) het kohier opstelt, dat de gemeenteraad vervolgens het kohier vaststelt en dat het na goedkeuring door Gedeputeerde Staten naar de gemeentelijke ontvanger moet worden gezonden ter invordering. In een vroeg stadium konden bezwaren worden ingediend, een mogelijkheid waarvan druk gebruik gemaakt werd. Het kohier kon worden vervaardigd aan de hand van een legger, die meerdere jaren meeding. Na vaststelling van dit primitieve kohier konden voor nieuwe aanslagen in de loop van het jaar nog suppletore kohieren worden opgemaakt. De legger vertoont in de regel een geografische ordening van de belastingplichtigen (per straat of wijk). In vele steden kende men bovendien al of niet gedrukte alfabetische naamlijsten van de aangeslagen op het kohier van de hoofdelijke omslag. Soms vindt men een alfabetische ordening binnen de aangebrachte klassenindeling, soms een geheel alfabetische ordening met een klasse-aanduiding per naam.

In Zevenaar (1873) vielen onder de hoofdelijke omslag alle gehuwden en alle personen boven de twintig jaar die hun hoofdverblijf in de gemeente hielden. Vrijgesteld waren gehuwde vrouwen, dienstboden en inwonende kinderen zonder eigen inkomen, armlastigen en andere onvermogens.¹² In Westdongeradeel (Fr.) droeg slechts 60% van de belastingplichtigen bij tot de hoofdelijke omslag, omdat het inkomen van velen beneden een aldaar gehanteerde belastingvrije voet lag.¹³ Tijdelijk aanwezigen dienden naar rato te betalen. De wet van 24 mei 1897 (*Stbl.* nr. 156) voorzag in de regeling dat woon- en werkforensen een derde van de aanslag over een vol jaar dienden te betalen.¹⁴

De gemeenten kennen ieder hun eigen geschiedenis van uitvoeringsbesluiten en -procedures. De soms kleine, soms wat grotere verschillen in de manier waarop de gemeenten van het wettelijk kader gebruik maakten kunnen enigszins worden aangegeven.

Er zijn verschillen tussen de gemeenten en veranderingen in de tijd ten aanzien van het concreet vaststellen van het belastbaar inkomen. De Friese gemeente Westdongeradeel kende sedert 1862 de hoofdelijke omslag. Vanaf 1871 wordt een commissie 'van voorlichting bij de opmaking van het kohier van hoofdelijken omslag' vermeld. Het inkomen werd steeds geschat, althans zeker tot 1899. De aangifte werd in deze periode niet ingevoerd. Het is niet erg duidelijk, hoe men de nodige informatie verzamelde, speciaal betreffende winkeliers en landbouwers. Wellicht schatte men in het laatste geval een bedrag per koe en per oppervlaktemaat. Het aangenomen bedrag kon variëren naar gelang conjunctuur en omstandigheden. In 1862 werd een uitgebreide definitie van inkomen vastgesteld: uit bezit of vermogen, zowel roerend als onroerend, en uit arbeid. Wel werden aftrekposten gehanteerd. Vanaf 1871 ging men vermoedelijk de lagere inkomens nauwkeuriger schatten. De aanslagen voor inkomen uit onroerend goed, uit roerend goed en uit arbeid en bedrijf werden gedurende de gehele periode afzonderlijk gespecificeerd.¹⁵

In Zevenaar werd nog in 1873 gewerkt met zettters die het vermoedelijk inkomen moesten vaststellen op basis van (1) inkomsten van vaste eigendommen, zakelijke rechten, rentegevende schulden, kapitalen en aandelen, (2) bezoldigingen, (3) pensioenen en (4) bedrijfsinkomsten, 'terwijl de leefwijze en bekende verteringen als hulpmiddel mogen worden gebruikt voor de plaatsing in de klassen'.¹⁶ In Arnhem werden krachtens raadsbesluit van 7 november 1874 soortgelijke grondslagen vastgesteld met de door tijdgenoten reeds curieus geachte toevoeging dat met name diende te worden gelet op het aantal dienstboden 'en of zij al dan niet livrei dragen'. In 1877 werd opgemerkt: 'zij die de (gepubliceerde) staten doorlopen vinden daarin weinig aanmoediging tot nauwgezetheid, wanneer zij zien, welke medecontribuabelen in hunne of zelfs lagere klassen zijn gebracht'. Op 20 oktober 1877 werd overigens besloten tot de verplichte aangifte. Pas in 1902 werd een controlerend ambtenaar voor de gemeentelijke belastingen aangesteld.¹⁷

In Groningen werd de hoofdelijke omslag geïntroduceerd in 1856. Het college van B&W, bijgestaan door een enkele ambtenaar, moest de aanslag vaststellen. Het kon hierbij steunen op gegevens van het College van zettters van de rijksbelastingen, maar moest bovendien letten op 'de vertering en besparing en den uiterlijken staat'. Tussen 1856 en 1866 werden zowel huurwaarde als inkomen als grondslag voor de heffing genomen, daarna alleen het inkomen. Hiertoe werden ook de inkomsten uit vermogen gerekend. Vanaf 1866 konden de belastingplichtigen zelf aangifte doen. Invulling van het summiere aangiftetiljet was niet verplicht. In 1883 werd een uitgebreider biljet ontworpen en werd een commissie van ingezetenen aangesteld met als taak B&W te adviseren bij het opstellen van het kohier. Pas in 1889 werd een progressief tarief ingevoerd. Na een discussie van zes jaar werd in 1901 de aangifte verplicht.¹⁸

c. De betrouwbaarheid van de informatie uit de kohieren

Hoe precies de hoogte van de vermoedelijke geschatte inkomsten werd vastgesteld is moeilijk te achterhalen. Meestal geeft de lokale verordening op de heffing enige maatstaven aan, die naarmate de eeuw voortschrijdt steeds duidelijker worden. Rond 1900 zijn aangiftetiljetten geen zeldzaamheid.¹⁹ Een concrete verificatie van de betrouwbaarheid van de bron aan de hand van andere bronnen is de auteurs niet bekend. Enkele historische onderzoekers (zie 3, c3) gebruiken de bron onder enig voorbehoud. Wellicht is het mogelijk in sommige plaatsen en in sommige jaren een werkelijke toetsing uit te voeren. Ook kan de studie van bezwaarschriften, de vergelijking van jaar tot jaar, de vergelijking met leggers en met andere bronnen enig resultaat opleveren (zie 3, b2).

3. Verwijzende notities

a. Vindplaatsen

Gemeente-archieven (zowel primitieve als suppletoire kohieren).

b. Aanvullende bronnen

1. Bronnen in het gemeente-archief gerelateerd aan de uitvoering van de hoofdelijke omslag:
 - a. Stukken betreffende de gemeentelijke verordeningen (notulen, verordnungs- en besluitenboeken, publicatiebladen, goedkeuringen door het Ministerie van Binnenlandse Zaken, afdeling Binnenlands Bestuur, Koninklijke Besluiten).
 - b. Stukken betreffende de gemeentebegroting en -rekening.
 - c. Stukken betreffende de opstelling van kohieren (aantekeningen, leggers, kladkohieren, stukken van colleges van zeters, aangiftebiljetten).
 - d. Stukken betreffende publicatie van kohieren.
 - e. Stukken betreffende bezwaren (correspondentie, notulen van (besloten) vergaderingen van de gemeenteraad en Gedeputeerde Staten).
 - f. Stukken van de gemeente-ontvanger (betalingsregisters e. d.).
2. Bronnen die kunnen dienen bij de toetsing van de betrouwbaarheid van de kohieren:
 - a. Zie 1c, 1e en 1f.
 - b. Kohieren van de Rijksinkomstenbelasting (eveneens gebaseerd op schattingen van inkomen; soms in gemeente-archieven).
 - c. Voogdij-administraties (met inkomens- en belastinggegevens; in de bij rijksarchieven berustende archieven van kantongerechten en arrondissementsrechtbanken).
 - d. Familie- en bedrijfsarchieven (met eveneens inkomens- en belastinggegevens; in de gemeente- en rijksarchieven en bij particulieren).
 - e. Memories van Successie (informatie over belastingschulden; in de rijksarchieven).

c. Literatuur

1. Andere gidsen en commentaren:

H. de Vries, 'De kohieren van de hoofdelijke omslag als bron voor de kennis van het inkomen', in: Idem, *Landbouw en bevolking tijdens de agrarische depressie in Friesland, 1878-1895*, Wageningen 1971, 74-76.

P.M.M. Klep, A. Lansink en W. van Mulken, *De kohieren van de gemeentelijke hoofdelijke omslag, 1851-1922*, Arnhem-Nijmegen 1982 (1e editie).

P. Kooij, 'De hoofdelijke omslag', in: Idem, *Groningen 1870-1914. Sociale verandering en economische ontwikkeling in een regionaal centrum*, Groningen 1986, 346-360.

2. Enkele recente historische studies (na 1945) van belang voor een goed begrip van de historische situering van de hoofdelijke omslag:

C. Goedhart, 'Anderhalve eeuw gemeentefinanciën in ons koninkrijk', in: W.J. Wieringa, e. a., *Bedrijf en samenleving*, Alphen aan den Rijn 1967, 65-86.

J.A. de Jonge, 'Overheidsfinanciën (1844-1895)', in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. 12, Haarlem 1977, 55-58, dl. 13, Haarlem 1978, 36-39.

Beknopte algemene beschouwingen.

W. Meyer, J.W.B. van Overhagen en P. de Wolff, 'De financiën van de Nederlandse provinciën en gemeenten in de periode 1850-1914', in: *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek*, 33 (1971) 27-66.

Geschreven in het kader van een onderzoek naar de ontwikkeling van het Nederlandse nationale inkomen vóór 1900; gedetailleerde beschouwingen omtrent wetgeving en ver-

slaggeving over gemeentefinanciën; bibliografie; basismateriaal beschikbaar bij het Instituut voor Econometrie van de Universiteit van Amsterdam.

D. Simons, 'Gemeentefinanciën', in: *Gedenkboek Gemeentewet 1851-1951*, 's-Gravenhage 1951, 253-309.

Behandelt vooral de financiële ruimte van de gemeenten en de wetgeving ter zake.

A.C.J. de Vrankrijker, *Belastingen in Nederland 1848- 1893. De strijd om de modernisering van het stelsel*, Haarlem 1967.

Beschrijft de evolutie van de wetgeving; bibliografie.

3. Enkele administratief-juridische publicaties van belang voor een goed begrip van de concrete totstandkoming van de kohieren:

K.P.W. Besuyen, *De hoofdelijke omslag in de Friese gemeenten*, Leeuwarden z.j. (1914).

F.S. van Nierop, 'Van de inkomstenbelasting te Amsterdam', in: *De Gids*, 50 (1886), dl. 2, 145-157.

F.N. Sickenga, *Geschiedenis der Nederlandsche belastingen sedert het jaar 1810*, Utrecht 1883. 2 dln.

M.W.F. Treub, *Ontwikkeling en verband van de Rijks-, Provinciale en Gemeentelijke belastingen*, Leiden 1885.

Alphabetisch register op Luttenberg's chronologische verzameling der wetten, besluiten en arresten betreffende het openbaar bestuur in de Nederlanden sedert de herstelde orde van zaken in 1813, 1813-1924, Zwolle 1925.

De plaatselijke directe belastingen naar het inkomen der gemeente Arnhem, Arnhem z.j. (1908).

4. Historische studies waarin van de kohieren gebruik is gemaakt:

N. Bos, 'De deftige lui. Elites in Maastricht tussen 1850 en 1890', in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 12 (1986), 53-90.

Gebruikt de hoofdelijke omslag in combinatie met andere bronnen.

D. Damsma, L. Noordegraaf, 'Standen en klassen in een Zuidhollands dorp', in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 3 (1977) nr. 9, 243-269.

Vooraf blz. 266-267 (tabel van de beroepsgroepen ingedeeld naar aanslagklassen te Hendrik Ido Ambacht in 1859) in verband met het construeren van een welstandsstratificatie.

R. T. Griffiths, 'The Role of Taxation in Wage Formulation in the Dutch Economy in the First Half of the Nineteenth Century', in: *Ondernemende Geschiedenis*, 's-Gravenhage 1977, 260-271.

Bestudeert onder meer de rol van de plaatselijke indirecte en directe belastingen in het proces van de economische ontwikkeling op macro-niveau.

J.A. de Jonge, 'Delft in de negentiende eeuw. Van stille nette plaats tot centrum van industrie', in: *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek*, 37 (1974) 145-248.

Vooraf blz. 173 (tabel van de verdeling van het inkomen van de hoogst aangeslagenen te Delft in 1904) in verband met inkomensverdeling en koopkracht.

P. Kooij, *Groningen 1870-1914. Sociale verandering en economische ontwikkeling in een regionaal centrum*, Groningen 1986.

Gebruikt de kohieren i. v. m. de studie naar de sociale en inkomensongelijkheid, alsmede ter bepaling van de Groningse elite.

T. Lansink, 'Kleine zelfstandigen in Zevenaar, 1878-1886', Doesburg 1980. Niet ge-

publiceerde scriptie, Katholieke Universiteit Nijmegen.

Korte uiteenzetting omtrent de ontstaansgeschiedenis van de kohieren van 1878 en 1886; de kohieren zijn gebruikt om de evolutie van het inkomen in Zevenaar na te gaan tussen 1878 en 1886, in verband met het probleem van de ongelijkheid van inkomens en (vooral) de positie van de middenstand tijdens de agrarische depressie; de kohieren zijn op het niveau van individuele belastingplichtigen gecombineerd met het bevolkingsregister en het patentregister.

J. M. M. de Meere, 'Inkomensgroei en -ongelijkheid te Amsterdam 1877-1940. Een schets', in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 5 (1979) nr. 13, 3-46.

Substantiële uiteenzetting omtrent de ontstaansgeschiedenis der kohieren; deze worden gebruikt om het effect te bestuderen van versnelde economische groei op inkomensongelijkheid.

E. G. Mudde, 'De hoofdelijke omslag in de stad Eindhoven van 1865-1931', Leiden z. j. Ongepubliceerde scriptie Rijksuniversiteit Leiden. Aanwezig in de bibliotheek in het Streekarchief Zuid-Oost Brabant te Eindhoven.

H. Schmal, 'Forensenbelasting en forensisme op Amsterdam tussen 1898 en 1928', in: *Geografisch Tijdschrift*, 19 (1985), 6-19.

Gebruikt de hoofdelijke omslag, m. n. het primitief kohier forensen voor 1917/18.

H. de Vries, *Landbouw en bevolking tijdens de agrarische depressie in Friesland, 1878-1895*, Wageningen 1971, vooral blz. 74-77.

Substantiële uiteenzetting omtrent de ontstaansgeschiedenis van kohieren betreffende de jaren 1862-1892; de bron wordt gebruikt om de evolutie van het inkomen in Westdongeradeel 1862-1892 na te gaan, onder meer in verband met het probleem van de plattelandsmigratie tijdens de agrarische depressie.

4. Mogelijke gebruikswijzen van de kohieren van de hoofdelijke omslag in het historisch onderzoek

a. Themata

1. In het kader van de geschiedenis van gemeentefinanciën en -belastingen.
2. Onderzoek naar de (relatieve) inkomensontwikkeling van personen, bevolkingsgroepen, beroepscategorieën en gemeenten.
3. Onderzoek naar sociale status, sociale stratificatie, inkomensongelijkheid in gemeenten en tussen gemeenten.
4. Familie-historisch onderzoek.

b. Het verrijken van de kohieren met informatie uit andere bronnen

Aangezien de kohieren namen bevatten kan in principe overgegaan worden tot combinatie van gegevens met onder meer de namen uit het bevolkingsregister, de burgerlijke stand, registers en kohieren van andere belastingen, het kadaster, memories van successie, notariële archieven enzovoort. Wel moet er rekening mee worden gehouden dat de kohieren vaak belangrijke groepen uit de bevolking niet bevatten. Vanuit de legger of het bevolkingsregister kan zo nodig worden bepaald wie niet als belastingplichtige werd beschouwd en wie om welke reden dan ook geen aanslag kreeg.

Noten

- 1 P. H. Engels, *De geschiedenis der belastingen in Nederland*, Rotterdam 1848, 143.
- 2 P. M. M. Klep, *Groei-dynamiek en stagnatie in een agrarisch grensgebied. De economische ontwikkeling in de Noordantwerpse Kempen en de Baronie van Breda, 1750-1850*, Tilburg 1973, 53.
- 3 P. H. Engels, a. w., 123; A. M. van der Woude, *Het Noorderkwartier. Een regionaal historisch onderzoek in de demografische en economische geschiedenis van westelijk Nederland van de late Middeleeuwen tot het begin*

- van de 19e eeuw, Wageningen 1972, dl. 1, 92-93.
- 4 P.H. Engels, a. w., 131-132; F.N. Sickenga, *Bijdrage tot de geschiedenis der belastingen in Nederland*, Leiden 1864, 291-292; H.J. van Xanten, A.M. van der Woude, 'Het Hoofdgeld en de bevolking van de Meierij van 's-Hertogenbosch omstreeks 1700', in: *A. A. G.-Bijdragen* 13, Wageningen 1965, 3-96; A.C.J. de Vrankrijker, *Geschiedenis van de belastingen*, Bussum 1969, 40-41; J.A. Faber, *Drie eeuwen Friesland*, Wageningen 1972, passim; A.M. van der Woude, a. w., passim; P.M.M. Klep, 'Het huishouden in westelijk Noord-Brabant: structuur en ontwikkeling, 1750-1849', in: *A. A. G.-Bijdragen* 18, Wageningen 1973, 23-94; A.C.M. Kappelhof, *Belastingheffing in de Meierij van Den Bosch*, Tilburg 1986, passim.
 - 5 A.C.J. de Vrankrijker, *Belastingen in Nederland 1848-1893*, 10; W. Meyer, J.W.B. van Overhagen en P. de Wolff, 'De financiën van de Nederlandse provinciën en gemeenten in de periode 1850-1914', 30.
 - 6 P.H. Engels, a. w., 430; W. Meyer e. a., a. w., 30; A.C.J. de Vrankrijker, *Geschiedenis*, 11, 15. In de eerste helft van de 19e eeuw komt men in Gelderland als voorlopers van de kohieren hoofdelijke belasting 'classificatierollen' tegen. In Brabantse gemeenten vindt men wel 'personele quotisaties' (mededelingen drs. G.J. Mentink, R.A. Gelderland en drs. H.D. Wessels, G.A. Breda).
 - 7 H. de Vries, *Landbouw en bevolking tijdens de agrarische depressie in Friesland, 1878-1895*, 74; W. Meyer e. a., a. w., 32-33, A.C.J. de Vrankrijker, *Geschiedenis*, 47-51, 86-87.
 - 8 *De plaatselijke directe belastingen naar het inkomen der gemeente Arnhem*, 5; D. Simons, 'Gemeentefinanciën', 258-259, W. Meyer e. a., a. w., 33; H. de Vries, a. w., 74-75; J.M.M. de Meere, 'Inkomensgroei en -ongelijkheid te Amsterdam 1877-1940', 4-5.
 - 9 D. Simons, a. w., 259-263.
 - 10 Archief Gemeente Beek (L), inv.nr. 789.
 - 11 D. Simons, a. w., passim; W. Meyer, e. a., a. w., passim.
 - 12 T. Lansink, 'Kleine zelfstandigen in Zevenaar, 1878-1886', 206.
 - 13 H. de Vries, a. w., 77.
 - 14 D. Simons, a. w., 261; H. Schmal, 'Forensenbelasting en forensisme op Amsterdam', passim.
 - 15 H. de Vries, a. w., 74-78.
 - 16 T. Lansink, a. w., 204-209.
 - 17 *De plaatselijke directe belastingen*, 7-8.
 - 18 P. Kooij, *Groningen 1870-1914*, 346-360.
 - 19 F.N. Sickenga, *Geschiedenis der Nederlandsche belastingen sedert het jaar 1810*, 308-314; H. de Vries, a. w., 75.

Afbeelding

Kohier van de hoofdelijke omslag

14

Afbeelding: Kohier van de hoofdelijke omslag (foto: Rijksarchief in Limburg).

Nummers	Namen der belastingschuldigen	Straal of schiedt van eenen of meer	Klasse	Namen van schulden	Afschrijven voor uitvergoeden			Aanmerkingen
					Capitaal	Reding	Dagbeteente	
1	De Heeren J. van G. D.	Verbeek	1		75	den 21. en 24. 18		
2	Coenen W. J. D. D.	Verbeek	2		137	den 13. Jul. 18		
3	Opbrecht Hendrik	Wolffend.	3		100	den 23. Jan. 18		
4	Coenen W. J. D.	Verbeek	3		100	den 29. Jan. 18		
5	Meijner Adam	Verbeek	3		200	den 1. Jun. 18		
6	Boerens Carl	Verbeek	3		112	den 6. Jul. 18		
7	Quere J. D. D.	Verbeek	3		97	den 30. Jan. 18		
8	Forcken Jan	id.	3		332	den 23. Feb. 18		
9	Waelen	Verbeek	3		322	den 11. Jun. 18		
10	Stavon Willem	Verbeek	4		217	den 9. Jun. 18		
11	Guliers Gebroeders	id.	4		329	den 31. Jun. 18		
12	Borgmans D. J.	id.	5		331	den 20. Jun. 18		
13	Stavon Jan	id.	5		224	den 24. Jun. 18		
14	Wenrebers W. J. D.	Wolffend.	5		200	den 23. Jun. 18		
15	Lommens W. J. D.	Verbeek	5		215	den 1. Sept. 18		
16	Bankiers v. W.	Verbeek	5		98	den 30. Jan. 18		
17	Deich Jan Wil.	Verbeek	5		338	den 20. Jun. 18		
18	Wenrebers W. J. D.	Verbeek	5		110	den 6. Feb. 18		
19	Wouters v. W.	Verbeek	6		92	den 27. Jun. 18		
20	Wouters W. J. D.	id.	6		84	den 11. Jun. 18		
21	Wenrebers W. J. D.	Verbeek	7		101	den 21. Jun. 18		
22	Wenrebers W. J. D.	Verbeek	7		90	den 23. Jun. 18		
23	Wenrebers W. J. D.	Verbeek	8		116	den 13. Jul. 18		
24	Wenrebers W. J. D.	Verbeek	8		159	den 27. Aug. 18		
25	Wenrebers W. J. D.	Verbeek	8					16. 24. maanden aangestem
				Totaal der omslag	300			

B R O N C O M M E N T A R E N

II

De registers van patentplichtigen, 1805-1893

door

P.M.M. Klep, A. Lansink en W.F.M. Terwisscha van Scheltinga

Inhoud

1. Inleiding	17
a. Een historische situering	17
b. Een visuele kennismaking	17
2. De administratieve ontstaansgeschiedenis van de registers	18
a. De formele grondslag	18
b. De uitvoeringsbesluiten en -procedures	18
c. De waarde en betrouwbaarheid van de informatie	19
1. Kritiek der tijdgenoten	19
2. Evaluatie der kritiek	19
3. Verdere opmerkingen	19
3. Verwijzende notities	20
a. Vindplaatsen	20
b. Aanvullende bronnen	20
1. Gerelateerde bronnen	20
2. Toetsingsbronnen	20
c. Literatuur	21
1. Andere gidsen t. a. v. registers van patentschuldigen	21
2. Enkele recente historische studies (na 1945) van belang voor een goed begrip van de historische situering van de bron	21
3. Administratief-juridische publikaties	21
4. Historische studies waarin registers van patentschuldigen zijn gebruikt	23
4. Mogelijke gebruikswijzen van de registers van patentplichtigen	23
a. Themata	23
b. Combinatie en verrijking van de informatie	24
Noten	24
Afbeeldingen	26
Bijlage 1: Wetgeving patentbelasting	31
Bijlage 2: 'Rangschikking der patentplichtigen in klassen; regten aan de klassen verbonden; rangen der Gemeenten	34

1. Inleiding*

a. Een historische situering

Het patentrecht heeft een Franse achtergrond en is gerelateerd aan de afschaffing van de gilden. Onder Lodewijk XVI probeerde diens minister Turgot reeds in 1776 de gildenorganisatie af te schaffen. Bij die gelegenheid werd het patentrecht bedacht, niet zozeer als een vorm van belasting, maar als registratie van economische activiteit. De voorgenomen reorganisatie mislukte echter. Pas in 1791 werd door het Franse Parlement de afschaffing van de gilden doorgevoerd. In plaats van de bijdrage die men eerder afdroeg aan het gilde kwam nu een betaling aan de staat, die op zijn beurt de burger een vergunning verleende tot het uitoefenen van een bepaalde economische activiteit.¹

Hoewel in het Bataafsch Gemeenebest de gilden al in 1798 werden afgeschaft, duurde het nog tot 1805 voordat ook hier te lande het patentrecht werd ingevoerd. Het zeer gebrekkelijk 'stelsel' van belastingheffing tijdens de Republiek moest immers totaal herzien worden. Gogel, minister van Financiën onder Rutger Jan Schimmelpenninck, ontwierp hiertoe een belastingstelsel met vijf soorten belastingen: de accijnsen, de personele belasting, de grondbelasting, de in- en uitvoerrechten en het patent. De laatste werd ingevoerd bij ordonnantie van 2 december 1805.² Een kenmerk dat het patentrecht al bij zijn invoering droeg, was het principe van de uitsluitingen en vrijstellingen: sommige beroepsgroepen werden geacht een dermate gering inkomen te hebben of dermate veel in andere belastingen bij te dragen, dat zij niet aan het patentrecht onderworpen dienden te worden.³

Het jaar 1819 is voor het patent van wezenlijke betekenis. In dit jaar werd het belangrijkste stuk wetgeving ten aanzien van het patent gerealiseerd. In 1893 werd de belasting op de bedrijfs- en andere inkomsten ingevoerd. Hiermee kwam het patent te vervallen. In de tussenliggende periode, 1819-1893, zijn nog al wat herzieningen van het recht van patent doorgevoerd. Vanuit het bedrijfsleven en vanuit de Kamer werd vrijwel gedurende de gehele negentiende eeuw aangedrongen op een grondige wijziging of zelfs op opheffing van het patentrecht. Behalve de wet van 1819 zijn de talloze wijzigingen in de patentwet echter niet van fundamentele betekenis. In 1823 en 1832 werden de tarieven resp. verlaagd en verhoogd; in 1843 kwamen nieuwe bepalingen voor reizende kooplieden, tappers en dergelijke. Een gedeeltelijke herziening van de wet, voorgesteld in 1852, ging niet door omdat een kamermeerderheid vreesde dat hiermee een fundamentele verandering nog verder zou worden uitgesteld. Uiteindelijk werden in dat jaar alleen enkele bepalingen t. a. v. de scheepvaart gewijzigd. In 1867 volgde nog een groep vrijstellingen, terwijl in 1887 – zes jaar voor de definitieve opheffing – grote groepen alleenwerkende ambachtslieden werden vrijgesteld.⁴

b. Een visuele kennismaking

De volgorde van de afgebeelde documenten correspondeert met de in 2.b. beschreven uitvoeringsprocedure. Afbeelding 1 (p. 26) toont een aangifteformulier, dat aan gegadigden werd uitgereikt.⁵ Afbeelding 2 (p. 27) laat een bladzijde zien uit een register van patentschuldigen.⁶ Kolom 1 bevat de volgnummers der patentschuldigen, kolom 2 hun adres, de kolommen 3-5 de namen van de patentschuldigen en hun eventuele vennoten, kolom 6 het beroep, kolom 7 de numerieke aanduiding daarvan, de kolommen 8-13 de schattingen door de colleges van zettters en de controleurs, kolom 14 de beslissing van de provinciale directeur van de directe belastingen in geval van onenigheid tussen zettters en controleur, kolom 15 en 16 tenslotte betreffen de uitgegeven patenten. Afbeelding 3 (p. 28) is een aanslagbiljet,⁷ na voldoening waarvan de patentnemer diens patent verkreeg (afbeelding 4, p. 29).⁸ Afbeelding 5 (p. 30) tenslotte toont een legger van uitgegeven patenten. Kolom 2 verwijst naar het register van patenten, kolom 4 naar dat van de patentnemers.⁹ De onder 2 en 5 afgebeelde documenten bevinden zich in de archieven der gemeentebesturen, 3 en 4 in archieven van particuliere bedrijven of instellingen, terwijl het aangiftebiljet (afb. 1) ondertekend terugbezorgd diende te worden bij de gemeente. Dit niet gesigeneerde exemplaar is als minuut in een particulier archief gebleven.

2. De administratieve ontstaansgeschiedenis van de registers

a. De formele grondslag

In bijlage 1 is gedetailleerd aangegeven welke wetten van 1805 tot 1893 in verband met het patent van kracht zijn geweest. Omwille van de leesbaarheid wordt in deze paragraaf met enkele kernpunten volstaan. De Ordonnantie van 1805 draagt het karakter van een vergunningstelsel en geldt voor de overgrote meerderheid der beroepen. Tijdens de Franse Tijd wordt het Frans patent ingevoerd, waarna in 1819 een nieuwe geherformuleerde wet op het patent van kracht wordt. Hierin wordt o. m. aangegeven welke beroepspersonen aangeslagen worden en in welke aanslagklassen zij dienen te worden gerangschikt (tarief A). Bovendien speelt de bevolkingsomvang van de gemeente in de aanslag van sommige beroepen een grote rol (tarief B). Vervolgens zijn talrijke kleinere aanpassingen doorgevoerd, o. m. in 1823 (invoeging van de binnenlandse scheepvaart), 1832 (tarief), 1855, 1870 en 1887 (procedure), 1887 (vrijstelling kleine ambachtslieden). In 1893 volgde – zoals gezegd – de afschaffing.

b. De uitvoeringsbesluiten en -procedures

De beschrijving der patentplichtigen startte met het rondsturen van voorgedrukte aangifte-formulieren. Afhankelijk van de tabel waarin men werd aangeslagen, moest men in iedere gemeente waarin het beroep werd uitgeoefend afzonderlijk of in de woonplaats aangifte doen. De vervolgens ontvangen formulieren werden door een college van zettters en in de regel in samenwerking met de controleur, overgeschreven in een register. Gezamenlijk werd de aanslag bepaald en eveneens ingeschreven in het register. Daarna werd de inhoud van het register door de zettters overgebracht op leggers van kohieren.

Deze leggers werden gezonden naar de directeur der directe belastingen. Deze voerde een algemene controle uit, nam beslissingen in de gevallen waarin de zettters en controleur van mening verschilden en stelde uit de leggers het kohier der patentplichtigen samen. Dit werd vervolgens de Gouverneur der provincie ter executoir-verklaring aangeboden. Het kohier werd hierop naar de gemeente gestuurd die de patenten op naam samenstelde. De patentnemers konden deze patenten slechts verkrijgen tegen betaling van de aanslag, het zegel, de onkosten en later ook de opercenten. Indien een patentnemer zijn aanslag te hoog vond, kon hij zich binnen drie maanden na afkondiging der kohieren wenden tot Gedeputeerde Staten. De na de eerste inschrijving ingekomen aangiften – het belastingjaar begon op 1 januari, sedert 1832 per 1 mei – werden in suppletoire kwartaalregisters gebracht. Hierin vindt men nieuw aangekomen personen en reeds aangeslagenen die in een hogere of andere klasse waren beland.

De patentplichtigen werden over het algemeen in wijkvolgorde ingeschreven. In deze gevallen is het adres het woonadres. Een gedeelte werd evenwel apart aangeslagen en ingeschreven aan het begin van het register. Het betreft men name tappers, slijters, kroeghouders, koffiehuishouders, kramers, debitanten in de loterij en schippers. Deze personen kunnen – in geval zij meerdere beroepen uitoefenen – ook nog eens voorkomen in het adresgewijze register. In dit adresgewijze gedeelte worden steeds alle beroepen per aangeslagene vermeld, bij uitzondering inclusief de hiervoor genoemde beroepen.

De op allerlei externe kenmerken gebaseerde patentaanslagen waren niet noodzakelijk en niet rechtstreeks evenredig met de behaalde winst of het verworven inkomen. Dit feit had een voortdurende stroom van klachten en protesten tot gevolg.¹⁰ De wetgever had overigens in een vrij zware procedure voorzien om grove onbillijkheden te vermijden. Hiertoe opereerde allereerst een college van zettters en controleurs.¹¹ Dit was actief op gemeentelijk niveau. In 1870 werd bepaald dat afhankelijk van het inwonertal het desbetreffend college uit 5 danwel 7 leden diende te bestaan. De achtergrond hiervan was de klacht, dat met name in grote steden een te klein college nooit de juistheid der aanslagen ten goede kon komen.¹² Voorzitters van deze colleges waren de burgemeesters der gemeenten. Ingeval sommige burgers zich niet of niet voldoende hadden aangemeld voor het patent, stond de mogelijkheid open deze personen ambtshalve in de registers van patentplichtigen op te nemen.¹³ Hoewel deze colleges object van grote kritiek hadden kunnen worden, blijkt dit toch niet het geval. Soms krijgen ze zelfs een pluim, omdat zij oog hebben voor de belangen van het bedrijfsleven.¹⁴ Het staat vast dat de colleges een vrij grote mate van zelfstandigheid en beslissingsbevoegdheid hadden, waardoor het zetten niet overal op precies dezelfde wijze geschiedde.

c. De waarde en betrouwbaarheid van de informatie

1. Kritiek der tijdgenoten

Ten behoeve van een kritische evaluatie is het interessant te weten hoe de tijdgenoot de patentwet ervoer. Sommige historici geven wat dit betreft een somber beeld. Brugmans noemt de patentwet 'algemeen gehaat',¹⁵ Van Tijn daarentegen 'hinderlijk'.¹⁶ Zeker is, dat de patentwet de gehele negentiende eeuw onderwerp was van 'de meest vinnige kritiek'.¹⁷ De ene groep critici wenste de fiscus op zo groot mogelijke afstand te houden en trachtte de belastingdruk van het patent te verminderen; de andere groep streefde een meer juiste, op inkomen gebaseerde belastingheffing na en bekritiseerde de grote imperfecties van het patent. De meeste kabinetten onderschreven met name standpunten van deze laatste groep. Vele door hen voorgestane verbeteringen werden echter afgestemd. In de pers en bovendien in talloze brochures werd een zeer levendig debat over het patent gevoerd. Nijverheidsorganisaties en verenigingen, die zich belastinghervormingen ten doel stelden, waren enthousiaste gangmakers in dit debat.¹⁸

Een markante figuur in de constante stroom van kritiek was de geestelijke vader van het Nederlands patent, I.J.A. Gogel. Deze gold als een grote autoriteit op het gebied van openbare financiën en belastingen. Met des te meer gretigheid werden de krachttermen die Gogel hanteerde naar aanleiding van de wet van 1819 door de negentiende eeuwse critici gebruikt. Het belastingkarakter zat hem zeer dwars. Dit 'wandrechtelijk voortbrengsel', aldus Gogel, ... 'is zoo geraffineerd, zoo kunstig uitgedroogd dat het meestal van het goedvinden van geïnstrueerde ambtenaren of van menschen met de innerlijken waarde der bedrijven onbekend, afhangt te beslissen wat elk werkzaam mensch voor het verlot om de kost te winnen, betalen zal'. Hij verklaarde zich hierbij o.m. tegenstander van de omstandigheid dat de ingezetenen blootgesteld worden 'aan de openbaarmaking van hunne bijzondere omstandigheden'.¹⁹

Een veelgehoorde kritiek betrof het feit dat de indeling der gemeenten in rangen sedert 1819 niet was veranderd, hoewel de economische ontwikkeling in de gemeenten zeer verschillend was verlopen.²⁰ Veel opspraak gaf de interpretatie van de verwante beroepen, en de vrij willekeurige indeling der beroepen.²¹ Ergerlijk vond men de vrijstellingen van advocaten en renteniers.²² Het negatief effect van het patent voor de ontwikkeling van de nijverheid werd in allerlei toonaarden onderstreept. Sommigen meenden dat vooral de kleine zelfstandige de dupe was, omdat deze uitgedrukt in procenten van uitbetaald loon aanzienlijk meer diende af te dragen dan grote ondernemers.²³

2. Evaluatie der kritiek

Nederland verkeerde voor wat zijn belastingheffing betrof gedurende de negentiende eeuw in een overgang tussen de incidentele en onsystematische heffingen van voor 1800 en de doordachte stelsels van de twintigste eeuw. Veel kritiek is gericht op perfectionering en is vrij technisch van aard. Iedereen was er trouwens van doordrongen dat de patentwet vervangen moest worden, maar anderzijds wist men dat in de praktijk er niets beters te verzinnen was.²⁴

Valt er een relatie tussen de overstelpende kritiek en de mate van fraude aan te nemen? In de discussie zelf is hiervoor weinig steun te vinden. Wel werden, soms met succes, pogingen ondernomen om het patent te ontduiken. In kleine dorpen zal dit niet licht gevallen zijn, in grote steden was het wat gemakkelijker zich aan het oog der zettters te onttrekken. Vooral voor rondtrekkenden en producenten met veel verloop van personeel was ontduiking eenvoudiger. Het frauderen moet ook weer niet overdreven worden: de uiterlijke kenmerken waren in de meeste gevallen ondubbelzinnig vast te stellen. De controle-ambtenaren hadden uitgebreide bevoegdheden en de belastingplichtigen hielden elkaar scherp in de gaten. Hier komt nog bij, dat het patentrecht slechts een gering deel van de totale belastingsom vormde. Vanuit het oogpunt van de belastingdruk was de kritiek veel meer gericht op de accijnsen, die aanmerkelijk zwaarder drukten.²⁵

3. Verdere opmerkingen

Dat de informatie uit de registers van patentplichtigen niet altijd correct is, bewijst ook een register in Elst. Dertig personen onder wie dagloners en bedeeden, bleken een patent te hebben genomen voor een bedrijf dat zij niet uitoefenden. Het doel was als kiezer op te treden en zo bepaalde personen 'de meerderheid in handen te spelen'.²⁶

Hoewel Messing betoogt, dat de ondernemers iedere gelegenheid de belasting te ontduiken aangrepen, lijkt toch de overtuiging van Dolk, dat de patentaanslagen een redelijke weergave van de onderlinge verhoudingen tussen beroepspersonen vormen bepaald aannemelijk.²⁷

Attentie verdient de wetswijziging van 1887, bij welke gelegenheid een groot aantal alleenwerkende ambachtslieden naar de groep der vrijgestelden werd overgeheveld. De gegevens van de jaren die hier op volgden zijn daardoor niet zonder meer te vergelijken met die van de jaren ervoor.

3. Verwijzende notities

a. Vindplaatsen

De registers van patentplichtigen en de hiermee samenhangende bronnen kunnen op vele, maar helaas lang niet alle gemeente-archieven worden aangetroffen.

b. Aanvullende bronnen

1. Gerelateerde bronnen

Zie 2.b. Dat de lokale patentregisters zo belangrijk zijn, komt mede voort uit het feit dat in de archieven van het Departement van Financiën het overgrote deel van de patentbescheiden ontbreekt. Bijzonder jammer is, dat de staten omtrent het patent die door de verschillende ontvangers aan de ontvangers-generaal zijn gestuurd, geheel zijn verdwenen.²⁸ Op centraal niveau zijn overigens getotaliseerde gegevens te vinden in de *Bescheiden betreffende de geldmiddelen*, en wel vanaf 1831. Voor die tijd zijn de patentopbrengsten opgenomen in het onderdeel rechten van zegel en administratie.²⁹

2. Toetsingsbronnen

De registers van patentschuldigen kunnen worden getoetst met incidenteel bewaard gebleven notities van colleges van zeters en controleurs en de dossiers betreffende klachten en protesten bij de Gedeputeerde Staten. De informatie over beroepen kan worden vergeleken met de opgaven in het bevolkingsregister, waarbij men overigens moet bedenken dat bij de opstelling van het bevolkingsregister gebruik gemaakt kan zijn van patentregisters en voorts, dat er talloze vrijgestelde beroepen bestaan, die alleen in het bevolkingsregister voorkomen. In laat-negentiende eeuwse bevolkingsregisters komt men de bepaling tegen, dat ingeval een persoon meerdere beroepen uitoefende, alleen het beroep waarvoor het meeste patentrecht betaald werd in het bevolkingsregister vermeld moest worden. Dit kan tot nogal verwarrende registratie hebben geleid ingeval van uitoefening van een bijna full-time, maar vrijgesteld beroep gecombineerd met een part-time maar aangeslagen beroep (bijv. landbouwer-tapper, dagloner-tapper). In dit opzicht is grote voorzichtigheid in de interpretatie van de bron gewenst. Anderzijds zullen de patentregisters – met uitzondering uiteraard van de vrijgestelde beroepen – interessante informatie geven omtrent de beroepsuitoefening op korte termijn, vanwege de jaarlijks terugkerende beroepsopgaven op het aangiftebiljet voor de patentbelasting.

Een belangrijk interpretatieprobleem wordt gevormd door de dubbele opgave van personen. Het aantal aanslagen kan beduidend hoger zijn dan het aantal patentplichtigen. Eliminatie van dit probleem wordt bemoeilijkt, omdat alfabetische indices op de registers ontbreken. In sommige gemeente-archieven – zoals in Leiden – getroost men zich de moeite dergelijke indices te vervaardigen. Indeling van aangeslagen personen in bedrijfstakken is geen eenvoudige zaak. Vaak hebben de aangeslagenen meerdere beroepen, terwijl lang niet altijd blijkt welk beroep nu werkelijk het hoofdberoep is geweest. Sorteren op combinaties biedt meestal weinig soelaas, daar vele tientallen combinaties voorkomen.³⁰ De omvang van bedrijven wordt op zeer uiteenlopende wijze uitgedrukt. Verschillende criteria worden gebruikt, soms zelfs verschillen de criteria per categorie in een bepaalde beroepsgroep. Het onderling vergelijken van bedrijven stuit dan ook wel eens op moeilijkheden.

In Antwerpen werd in 1830 een nieuw bevolkingsregister opgesteld, waarbij de ambtenaren o.m. de instructie kregen bij het invullen van het beroep zo mogelijk uit te

gaan van de patentaanslagen. Het beroep met de hoogste aanslag diende te worden ingevuld. De door J. Hannes uitgevoerde controle schokt het vertrouwen in het bevolkingsregister op het punt van de informatie omtrent beroepen. In 51% van de onderzochte gevallen stemden de bronnen letterlijk overeen. Bij 20% was de instructie m. b. t. meerdere beroepen toegepast. In 8% van de gevallen echter was niet het hoogst maar het laagst aangeslagen beroep opgenomen. In de resterende 21% der gevallen werd in het geheel geen overeenkomst aangetroffen. Het patentregister blijkt de voorkeur te verdienen.³¹

c. Literatuur

1. Andere gidsen t. a. v. registers van patentschuldigen:

G. A. Collenteur, T. J. Dankert, W. F. M. Terwisscha van Scheltinga, 'Belastingen en economie. Een onderzoek naar de waarde van belastingbronnen voor de rekonstruktie van een stedelijke economie', Groningen 1980.
Niet gepubliceerde scriptie Rijks Universiteit Groningen.

T. Lansink, 'Kleine zelfstandigen in Zevenaar, 1878-1886', Doesburg 1980.
Niet gepubliceerde scriptie Katholieke Universiteit Nijmegen. Bevat een uitvoerige bijlage: 'Handleiding bij het gebruik van het patentrecht als bron voor historisch onderzoek'.

2. Enkele recente historische studies (na 1945) van belang voor een goed begrip van de historische situering van de bron:

G. A. Collenteur, T. J. Dankert, W. F. M. Terwisscha van Scheltinga, 'Patentbelasting en economische structuur, Leeuwarden 1870-1980', in: *Economisch- en Sociaal- Historisch Jaarboek*, 45 (1982) 114-153.

H. F. J. M. van den Eerenbeemt, 'Enkele kanttekeningen bij de patentwet van 1805', in: *Brabantia*, 7 (1958) 260-267.

J. Hannes, 'Kwantificatie en historische kritiek', in: *Tijdschrift voor geschiedenis*, 84 (1971) 348-360.

Behandelt o. m. patentregisters.

F. Hoppel, *Het patentrecht*, Leiden 1975.

J. Lafourcade, *Histoire de la patent. La patent à l'époque révolutionnaire et impériale*, z. pl. 1965.

J. W. B. van Overhagen, P. de Wolff, 'De financiën van de Nederlandse rijksoverheid in de periode 1850-1914', in: *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek*, 32 (1969) 206-234.

H. Schuttevaer, J. G. Detiger, *Anderhalve eeuw belastingen*, Deventer/Antwerpen 1964.

W. D. Voorthuijsen, 'De afschaffing van het Nederlandse patentrecht', in: *Bedrijf en Samenleving*, Alphen a/d Rijn/Brussel 1967, 263-273.

A. C. J. de Vrankrijker, *Belastingen in Nederland 1848-1893. De strijd om een modernisering van het stelsel*, Haarlem 1967.

A. C. J. de Vrankrijker, *Geschiedenis van de belastingen*, Bussum 1969.

3. Administratief-juridische publicaties:

Alphabetisch register op Luttenberg's chronologische verzameling der wetten, besluiten en arresten betreffende het openbaar bestuur in de Nederlanden sedert de herstelde orde van zaken in 1813, 1813-1924, Zwolle 1925.

- Baron d'Alphonse, 'Aperçu sur la Hollande', in: *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Statistiek van Nederland*, nwe volgrees 1, 's-Gravenhage 1900, 486 e.v.
Behandelt het patent van 1805.
- J.C. Potter, *Patentboek*, Gorinchem 1842.
Bevat de wetten van 1819, 1823 en 1832, registers op beroepen, allerlei aanwijzingen.
- J.P. Ciriaci, *Volledige zamenstel der wettelijke verordeningen op het regt van patent*, 's-Gravenhage 1843.
Zie Potter.
- I.J.A. Gogel, *Memoriën en correspondentiën betrekkelijk den staat van 's Rijks geldmiddelen in de jaren 1820*, Amsterdam 1844.
- Verzameling van wetten, besluiten, aanschrijvingen, enz., betreffende de directe belastingen, in- en uitgaande regten en accijnsen*, Zaltbommel 1846.
- P.H. Engels, *De geschiedenis van de belastingen in Nederland van de vroegste tijden tot op heden, met eenen beknopten inhoud der tegenwoordig in werking zijnde belastingwetten*, Rotterdam 1848.
- H. Evers, *Aanwijzing der bestaande hoofdgebreken in de heffing van het patentregt*, Groningen 1851.
- A. Meyer Bing, *Verzameling van alle wetten. Elfde Stuk: Patenten*, Amsterdam 1853.
Wetten, K.B.'s, ministeriële resoluties, rechtspraak van de Hoge Raad.
- M.A. Wijnne, *De wet op het regt van patent uit een handels- en staathuishoudkundig oogpunt beschouwd*, Groningen 1853.
- Volledig zamenstelsel der wettelijke verordeningen op het regt van patent ten aanzien van haare uitvoering en toepassing, toegelicht met beschikkingen der administratieve overheid en uitspraken der regtelijke macht. Een en ander tot en met 31 december 1861*, 's-Gravenhage 1862.
Met beroepenlijst.
- P.H. Engels, *De belastingen en de geldmiddelen van den aanvang der Republiek tot op heden*, Utrecht 1862.
- K.M.G. de Meyier, *De geschiedenis van het Nederlandse patentrecht*, Arnhem 1870.
- S.H. Herzveld, *Volledig zamenstelsel der wettelijke verordeningen op het regt van Patent*, 's-Gravenhage 1876 (met lijst).
- J.H. van Assum, *Patentboek*, Gorinchem 1879 (met lijst).
- C. van Dillen, C. Middelkoop, *Verzameling van wetten, besluiten en aanschrijvingen. Vijfde deel: Regt van Patent*, Leeuwarden 1879.
- M.A. Jentink, *Patentboek*, Sneek 1879.
Praktische handleiding bij het vaststellen van het bedrag der aanslag.
- M.W.F. Treub, *Ontwikkeling en verband van de rijks-, provinciale en gemeentebelastingen in Nederland*, Leiden 1880.
- F.N. Sickenga, *Geschiedenis der Nederlandsche belastingen sedert het jaar 1810*, Utrecht 1883.
- M.P. Troelstra, *De nieuwe cursus: patentwet; deel 2b*, Vlissingen 1883 (3e dr.).
Globale kennismaking met het patent.
- W.P.J. Bok, *De belastingen in het Nederlandse parlement van 1848 tot 1888*, Haarlem 1888.
- H.G. Briede, *De rechtspraak en de administratieve beslissingen op de wetten betrekkelijk de rijks directe belastingen. Derde deel: patentrecht*, 's-Gravenhage 1888.

4. Historische studies waarin registers van patentschuldigen zijn gebruikt:

L. Blok, J.M.M. de Meere, 'Welstand en censuskiesrecht in Nederland omstreeks 1850', in: *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek*, 41 (1978) 175-293.
Behandelt patentrecht.

W. Dolk, 'De Leeuwarder registers van patentschuldigen', in: *Gemeente-archief Leeuwarden, verslag over 1979*, Leeuwarden z.j., 25-39.

J.A. de Jonge, 'Delft in de negentiende eeuw. Van stille nette plaats tot centrum van industrie', in: *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek*, 37 (1974) 145-248.
Inkomens, economische ontwikkeling en koopkracht.

J.A. de Jonge, *De industrialisatie in Nederland tussen 1850 en 1914*, Nijmegen 1971 (2e dr.).
Gebruikt patentgegevens i.v.m. economische activiteit.

T. Lansink, 'Kleine zelfstandigen in Zevenaar, 1878-1886', Doesburg 1980.
Niet gepubliceerde scriptie Katholieke Universiteit Nijmegen.
Patentregisters en inkomensevolutie van de middengroepen.

J.M.M. de Meere, 'Standen en klassen in een Noord-Hollands dorp', in: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, nr. 15 (1979) 245-263.

F.A.M. Messing, *Werken en leven in Haarlem (1850-1914). Een sociaal-economische geschiedenis van de stad*, Amsterdam 1972.

Overzicht der Naamloze Vennootschappen volgens de patentregisters over de jaren 1861-62 tot 1880-81, uitgegeven door de Vereniging voor de Statistiek, 's-Gravenhage 1882.
Bevat o.m. gegevens over gestorte kapitalen en winsten per bedrijfsoort.

Joh. de Vries, 'Censuskiesrecht en welvaart in Nederland', in: *Economisch- en Sociaal-Historisch jaarboek*, 34 (1971) 178-231.
Behandelt de patentbelasting.

4. Mogelijke gebruikswijzen van de registers van patentplichtigen

a. Themata

Wie patentregisters wil gebruiken, moet zich ervan bewust zijn, dat het geen allesomvattende bron betreft. Mogelijke onderzoekswegen zijn de volgende:

1. Op basis van de *Bescheiden betreffende de geldmiddelen* kan men, zoals De Jonge heeft gedaan, uitspraken doen over de globale evolutie van de aantallen bedrijfshoofden en personeel. Op het niveau van een individuele gemeente kan het onderzoek – veel nauwkeuriger – aan de hand van de lokale registers gebeuren. Gebruikt men de opbrengsten van de patenten als uitgangspunt, dan dient men rekening te houden met zich wijzigende tarieven en het fenomeen der opcenten. Deze opcenten bedroegen sedert 1842 28% van het basisbedrag.³²
2. Voor individuele personen, kan bijvoorbeeld in het kader van genealogisch onderzoek, het beroep gedurende een reeks van jaren gevolgd worden; de informatie ter zake is nauwkeuriger dan die in de bevolkingsregisters.
3. Bedrijfstakontwikkelingen kunnen met behulp van patentregisters gevolgd worden. Mechanisatie kan worden ontdekt, omdat het gebruik van hulpmiddelen in een aantal gevallen belast werd.
4. De registers bieden de mogelijkheid de lokalisering van nijverheid te onderzoeken; de spreiding der activiteiten over een zeker geografisch gebied, zoals een gemeente, een wijk of een straat.
5. Reconstructie van een stedelijke economie is met behulp van patentregisters voor een

belangrijk deel te realiseren. Niettemin moet men zich realiseren dat nogal wat activiteiten en alle vermogensinkomsten niet aan het patent onderworpen waren.

6. Reconstructie van inkomenstendensen bij bepaalde groepen patentplichtigen. Hoewel de verhouding tussen patentaanslag en vermoedelijk besteedbaar inkomen voor ieder beroep en wellicht ook nog voor iedere inkomensklasse binnen elk begroep uiteenliep, mag men aannemen dat over een zekere periode deze verhouding min of meer constant bleef, zodat uitspraken over inkomenstendensen mogelijk zijn.
7. Hulpmiddel bij reconstructie van niet (meer) aanwezige bevolkingsregisters.
8. Bron van kennis omtrent het culturele leven wegens vermelding van optredende kunstenaars en toneelgezelschappen, het geven van muziek- en tekenlessen, het organiseren van festiviteiten e. d.

b. Combinatie en verrijking van de informatie

Zoals al eerder uiteengezet kan een niet altijd erg nauwkeurige, maar wel directe relatie tussen patentregisters en bevolkingsregisters worden aangetoond. De hoofdelijke omslag, een voor historisch onderzoek interessante belasting,³³ kan mede op de aanslag in het patent gebaseerd zijn. Ook het omgekeerde kan waar zijn. Voorts werden sedert het jaar 1820 op basis van het patentrecht 'statistieke tabellen' van verschillende takken van nijverheid bijgehouden.³⁴ Ook lijkt er een relatie te bestaan tussen het patent en de enquête omtrent de staat van fabrieken en trafieken die in 1819 is gehouden.³⁵ De relatie tussen patentbelasting en het censuskiesrecht is duidelijk aanwezig. In de kiezerslijsten vindt men naast de betaalde grondbelasting en de personele belasting ook een bedrag voor het patent, met name in de periode 1850-1887.³⁶ Op basis van deze censusgegevens doen o. m. De Vries³⁷ en De Meere en Blok³⁸ uitspraken over het complex van bedrijvigheid, welstand en ongelijkheid in de tweede helft van de negentiende eeuw. Voor de bedrijfsgeschiedenis is het interessant te weten dat art. 33 van de wet van 1819 voorschreef, dat al degenen die werden aangeslagen op basis van het aantal werklieden, speciale registers met de namen van deze werklieden dienden bij te houden.

Noten

* Dit commentaar is in belangrijke mate een bewerking van twee doctoraalscripties (resp. KUN en RUG): T. Lansink, 'Kleine zelfstandigen in Zevenaar, 1878-1886'; G. A. Collenteur, T. J. Dankert, W. F. M. Terwisscha van Scheltinga, 'Belastingen en economie; een onderzoek naar de waarde van belastingbronnen voor de rekonstructie van een stedelijke economie'. De auteurs danken de heren W. Dolk (Gemeente-archief Leeuwarden), P. Kooij (Rijks Universiteit Groningen) en J. W. van Petersen (Streekarchivaris van de Liemers en Doesburg) voor hun commentaar, suggesties en aanvullingen.

1 W. D. Voorthuijsen, 'De afschaffing van het Nederlandse patentrecht', 263.

2 A. C. J. de Vrankrijker, *Geschiedenis van de Belastingen*, 56; F. Hoppel, *Het patentrecht*, 5 e. v.; W. Dolk, 'De Leeuwarder registers van patentschuldigen', 25-26; H. F. J. M. van den Eerenbeemt, 'Patentwet 1805', 260-267.

3 F. Hoppel, a. w., 22; W. Dolk, a. w., 26.

4 F. Hoppel, a. w., 29; K. M. G. de Meyier, *De geschiedenis van het Nederlandse patentrecht*, 63; J. W. B. van Overhagen, P. de Wolff, 'De financiën van de Nederlandse rijksoverheid', 218.

5 Gemeente-archief Doesburg, Archief Sociëteit de Rollende Harmonie, inv. nr. 5, ingekomen stukken 1871-1876.

6 Gemeente-archief Doesburg, Nieuw Archief, inv. nr. 1405-1411, Registers van patentschuldigen, 1819-1876/77.

7 Gemeente-archief Doesburg, Archief Sociëteit de Rollende Harmonie, inv. nr. 20, bijlagen bij de rekening, 1870-1875.

8 Ibidem.

9 Gemeente-archief Doesburg, Nieuw Archief, inv. nr. 1412, register van uitgegeven patenten, 1846-1853.

10 A. C. J. de Vrankrijker, a. w., 65; F. Hoppel, a. w., 35; W. Dolk, a. w., 33.

11 Wet van 21 mei 1819 (*Stbl.* nr. 34), artt. 16-28.

12 Zie o. a. M. A. Wijnne, *De wet op het regt van patent*, passim.

13 Wet van 21 mei 1819 (*Stbl.* nr. 34), art. 22.

- 14 M.A. Wijnne, a.w., 39.
- 15 I.J. Brugmans, *Paardekracht en mensenmacht. Sociaal-economische geschiedenis van Nederland, 1795-1940*, 's-Gravenhage 1961, 181.
- 16 Th. van Tijn, 'De negentiende eeuw', in: J.H. van Stuijvenberg, *De economische geschiedenis van Nederland*, Groningen 1977, 230-231.
- 17 W.D. Voorthuijsen, a.w., 263.
- 18 J.A. de Jonge, *De industrialisatie in Nederland*, 315; F.A.M. Messing, *Werken en leven in Haarlem*, 122.
- 19 I.J.A. Gogel, *Memoriën en Correspondentiën*, 47, 242.
- 20 F.N. Sickenga, *Geschiedenis der Nederlandsche belastingen*, 79; W. Dolk, a.w., 28.
- 21 H. Evers, *Aanwijzing der bestaande hoofdgebreken*, 22 e.v.; M.A. Wijnne, a.w., 18-19.
- 22 P.H. Engels, *De belastingen en de geldmiddelen*, Utrecht 1862; W.P.J. Bok, *De belastingen in het Nederlandse parlement*, 77.
- 23 K.M.G. de Meyier, a.w., 119 (waar hij spreekt over 'eene onbillijke belasting'); P.H. Engels, a.w., 342 e.v.; W.D. Voorthuijsen, a.w., 263; F.A.M. Messing, a.w., 122; F.N. Sickenga, a.w., 98; M.A. Wijnne, a.w., 41.
- 24 W.D. Voorthuijsen, a.w., 263.
- 25 F.A.M. Messing, a.w., 123; W. Dolk, a.w., passim; J.W.B. van Overhagen, P. de Wolff, a.w., 218; J.A. de Jonge, a.w., 318.
- 26 J. de Vries, 'Censuskiesrecht en welvaart', 209-210.
- 27 F.A.M. Messing, a.w., 123; W. Dolk, a.w., 33.
- 28 Deze archieven bevinden zich op het Algemeen Rijksarchief. W.D. Voorthuijsen, a.w., 269.
- 29 F.N. Sickenga, a.w., 688 e.v., 170 e.v.
- 30 G.A. Collenteur e.a., 'Belastingen en economie', passim; G.A. Collenteur, 'Patentbelasting en economische structuur', passim.
- 31 J. Hannes, 'Kwantificatie en historische kritiek', 353.
- 32 L. Blok, J.M.M. de Meere, 'Welstand en censuskiesrecht in Nederland', 199.
- 33 Zie hiervoor pp. 5-14.
- 34 F.N. Sickenga, a.w., 68 e.v.
- 35 W.D. Voorthuijsen, a.w., 267-268.
- 36 J. de Vries, a.w., 180-181.
- 37 J. de Vries, a.w., passim.
- 38 L. Blok, J.M.M. de Meere, a.w., passim.

Afbeeldingen

Afbeelding 1: Aangifteformulier	26
Afbeelding 2: Register van Patentschuldigen	27
Afbeelding 3: Aanslagbiljet	28
Afbeelding 4: Een Patent	29
Afbeelding 5: Register van uitgegeven Patenten	30

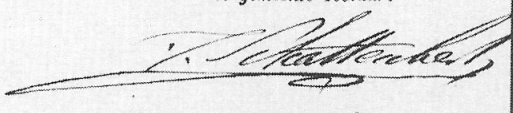
Afbeelding 1: Aangifteformulier (foto: Rijksarchief in Gelderland).

PROVINCIE GELDERLAND.		Gemeente DOESBORGH.	
No. van het declaratoir.		ALGEMEEN AANGIFTBILJET WEGENS HET PATENTREGT; voor het jaar 1876/77, beginnende 1 ^o Mei 1876 en eindigende ultimo April 1877.	
Woonplaats van den patersschuldige.			
Wijk <i>e</i> No. <i>160</i>			
DECLARATOIR, hetwelk ieder patentschuldige, behalve de kramers, slijters, tappers, enz., ondernemers van openbare gemakelikheden, schippers, begrepen in tabel VII, XIV n ^o . 37, 38, 39 en 40, tabel XV en XVI, zal behooren in te vullen, ter zake van het door denzelfden op of na den 1 Mei des jaars 1876 uitgeoefend beroep, bedrijf, handel, enz.			
V R A G E N.		A N T W O O R D E N.	
(1) Naam en voornaam van den declarant, voluit geschreven.		<i>J. J. de Boer, de Doersborgh, als Verzekkerder de Staat, de Hollandsche Maatschappij</i>	
(2) Beroepen, bedrijven, neringen en handelingen van den declarant, met de bijzonderheden tot dezelve betrekkelijk, voor zoverre die, volgens de wet, moeten dienen tot bepaling van de voor dezelve verschuldigde belasting. NB. Al de beroepen, bedrijven, enz., enz., behooren hiernaevens <i>afzonderlijk</i> te worden opgegeven, al worden dezelve ook <i>gewoonlijk te zamen</i> uitgeoefend. De hier te lande gevestigde kooplieden, commissieairs, fabriekanten en trafijkanten, die in het belang van hun beroep reizen, zullen daarvan melding moeten maken, ten einde het patent, waarvan zij bij de uitoefening van hun beroep voorzien moeten zijn, dadelijk zou kunnen worden opgemaakt.		<i>Geen.</i>	
(3) Heeft de declarant de vorenstaande beroepen, enz., enz., reeds uitgeoefend in het vorige dienstjaar?		<i>Ja</i>	
(4) Oefent de declarant zijn beroep uit in eene gemeente van hooger rang dan die van zijne woning? en zoo ja, in welke gemeente? NB. Het te geven antwoord neemt niet weg de verplichting van den patentschuldige, behoorende tot de tabellen XII, XIII en XIV, om de bij de wet gevorderde speciale aangifte in die gemeente van hooger rang te doen.			
(5) De firma, waaronder het bersep gedreven wordt.			
(6) De namen en voornamen van de medeteekende deelgenooten en van al de andere personen, welke medeteekenen.			
(7) Wijk en nummer van de werkplaatsen, molens, enz., van de fabriekanten, trafijkanten, werkbazen, molenaars, enz.			
NOTA. De fabriekanten, werkbazen, enz., begrepen in de tabellen I en XII, zijn gehouden het register <i>kanter werkheden</i> te vertoonen bij het overleveren van dit declaratoir. Dit declaratoir zal over acht dagen worden afgehaald.		Gedaan te Doesborgh, den Mei 1876.	
Uitgegeven den Mei 1876. De Ontvanger, L. B. VAN SANBICK.		(Handteekening van den declarant.)	

Afbeelding 2: Register van Patentschuldigen (foto: Rijksarchief in Gelderland).

1.	2.	3.	4.		5.	6.	8.							15.	16.	
			10.	11.			12.	13.	14.	15.	16.					
111	298/199	de Jansen				Laggen	375									
112	200	van der Kamp				Laggen	374									
113	100	de Lammus				Laggen	376									
114	24	P. Koster				Laggen	378									
115	174 & 175	de Koster				Laggen	380									
116	10	de Koster				Laggen	385									
117	97	de Koster				Laggen	386									

Afbeelding 4: Een Patent (foto: Rijksarchief in Gelderland).

Register der uitgegeven Patenten n°. <u>469</u>		Register der Patentpligtigen artikel n°. <u>460</u>
PROVINCIE <u>Gelderland</u>		GEMEENTE <u>Doersbergh</u>
PATENT		
VOOR HET DIENSTJAAR 18 ⁷² / ₇₅ .		
Goed voor <u>vier</u> vierendeeljaars.		
Ingevolge het bepaalde bij de Wetten op het patentrecht , wordt aan den persoon van <u>H. Ketsen, Directeur der Sociëteit de Harmonie</u> , wonende te <u>Doersbergh</u> , het tegenwoordige PATENT afgegeven, als:		
<u>Sociëteit de Hollandsche Harmonie</u>		
onder de <i>FIRMA</i> van waarvan de navolgende personen de medeteekening hebben, te weten:		
Volgens artikel 2 der Wet van 21 Mei 1819 (Staatsblad n°. 34) is dit patent van geen kracht, wanneer het aan iemand mogt zijn uitgereikt wegens beroepen of bedrijven, waarvan hem de uitoefening door of uit krachte van 's lands Wetten of door den Koning goedgekeurde verordeningen, hetzij bepaaldelijk, hetzij voorwaardelijk is verboden.		
Te <u>Doersbergh</u> , den <u>24 Augustus</u> 187 <u>2</u> .		
Zegel van de gemeente.	Handteekening van den gepatenteerde.	Onderteekening van het hoofd of daartoe gemagtigd lid van het gemeente-bestuur.
		

Afbeelding 5: Register van uitgegeven Patenten (foto: Rijksarchief in Gelderland).

1 ^{ste} Gedeelte.				2 ^e Gedeelte.		
UITGEGEVENE PATENTEN.				UITGEGEVENE AFSCHRIFTEN VAN PATENTEN.		
DATUMS DER UITGIFTE.	Nummer der uitgegevene Patenten.	NAMEN DER GEPATENTEERDEN.	Artikel van het Register.	DATUMS DER UITGIFTE.	Nummer van het originele patent.	Namen der gepatenteerden en van de medetoevende deelgenooten, aan dewelke, volgens art. 8 der wet de afschriften zijn uitgegeven.
1748	148	J. Homburg	138			
"	149	G. Harink	139			
"	150	J. H. Lammens	140			
"	151	A. Beundersen	141			
"	152	P. Kraker	142			
"	153	J. Corvetsen	143			
"	154	H. J. Steeman	144			
"	155	J. M. Beundersen	145			
"	156	J. A. van Rhee	146			
"	157	J. P. J. van	147			
"	158	H. H. H. H.	148			
"	159	C. H. H. H.	149			
"	160	H. H. H. H.	150			
"	161	P. H. H. H.	151			
"	162	J. H. H. H.	152			
"	163	A. H. H. H.	153			
"	164	G. H. H. H.	154			
"	165	J. H. H. H.	155			
"	166	C. J. H. H.	156			
"	167	A. H. H. H.	157			
"	168	H. H. H. H.	158			
"	169	J. H. H. H.	159			
"	170	J. H. H. H.	160			
"	171	H. H. H. H.	161			
"	172	J. H. H. H.	162			
"	173	J. H. H. H.	163			
"	174	H. H. H. H.	164			
"	175	J. H. H. H.	165			
"	176	H. H. H. H.	166			
"	177	H. H. H. H.	167			
"	178	H. H. H. H.	168			
"	179	H. H. H. H.	169			
"	180	H. H. H. H.	170			

Bijlage 1: Wetgeving patentbelasting

- 2-12-1805: Ordonnantie, waarbij het recht van patent op alle handel, neringen en beroepen en bedrijven en enige andere objecten van weelde of vermaak wordt ingevoerd. Het 'Regt van patent' als onderdeel van het recht van klein zegel, werd omschreven als een 'zekere som welke door ieder, die eenigen handel, eenig bedrijf of beroep of eenige neering wil uitoefenen of zekere voorwerpen van weelde of vermaken begeert te genieten, aan den Lande moet betaald worden'. Het belastingkarakter van dit vergunningstelsel werd beschouwd als een billijke bijdrage in de kosten die de staat diende te maken om de uitoefening van het beroep te beschermen. Tevens maakte de patentplicht een controle op een behoorlijke beroepsuitoefening mogelijk, waardoor beunhazerij kon worden bestreden. Bovendien werd een kleine financiële barriere van betekenis geacht voor de tempering van de vrije concurrentie.
- 18-10-1810: (B. d. L., 322) Over 1811 geldt nog de Ordonnantie van 1805, ondanks de inlijving van het Koninkrijk bij Frankrijk.
- 21-10-1811: (B. d. L., 397) Decreet, bepalende dat vanaf 1 januari 1812 het Franse patent voor Nederland geldt. Bij decreet van 19 oktober 1810 (Code Org., blz. 212) was reeds bepaald dat voor de departementen, die 24 april 1810 waren ingelijfd per 1 januari 1811 deze maatregel diende te gelden.
- 23-12-1813: (*Stbl.* nr. 90) Souverein Besluit, waarbij de Ordonnantie van 1805 wordt hersteld.
- 29- 1-1814: (*Stbl.* nr. 21) Besluit betreffende de verwante beroepen. Betreft het probleem van de meervoudige aanslag bij uitoefening van meerdere beroepen tegelijkertijd.
- 2-12-1814: (*Stbl.* nr. 110) Wet waarbij het proportioneel recht wordt vervangen door een verdubbeling van het vaste recht.
- 9- 3-1815: (*Stbl.* nr. 22) Wet houdende een nadere regeling van de nieuwe heffing.
- 11-11-1815: (*Stbl.* nr. 52) Van de patentplichtigen wordt een gedwongen lening tot het bedrag van de aanslag geëist. De aanslag zelf wordt verhoogd met 15 Syndicaatsopcenten.
- 11- 2-1816: (*Stbl.* nr. 14) Verandering van de bepalingen van 9 maart 1815, met betrekking tot tarieven en vrijstellingen. De wet wordt geldig verklaard voor België en Luxemburg. In het Zuiden gaf de patentwet aanleiding tot vele klachten. De handel zou bevoordeeld, de nijverheid benadeeld zijn.
- 28-12-1816: (*Stbl.* nr. 69) Vernieuwing van de Ordonnantie voor het jaar 1817.
- 24-12-1817: (*Stbl.* nr. 35) Vernieuwing van de Ordonnantie voor het jaar 1818.
- 9- 2-1818: (*Stbl.* nr. 7) Bestendinging van de opcenten genoemd in het besluit van 11 november 1815.
- 21- 5-1819: (*Stbl.* nr. 34) Ordonnantie op het recht van patent. Bij ministeriële resolutie van 22 juli 1819 worden verdere aanwijzingen omtrent de uitvoering van de wet gegeven.
- 1- 7-1819: (*Stbl.* nr. 36) Besluit nopens de uitvoering van de wet van 21 mei 1819. De wet van 1819 heeft tot 1893 gefunctioneerd als basis voor de patentbelasting. Ieder die een beroep of bedrijf uitoefent, dient voorzien te zijn van een patent (art. 1). Vrijgesteld zijn (art. 3):
- geestelijke personen, kosteren en andere kerkbedienden
 - ambtenaren
 - advocaten
 - niet vrij werkende medici
 - deurwaarders
 - personeel van openbare weldadigheidsinstellingen
 - paarden- en postmeesters
 - beleenbanken
 - beeldende kunstenaars, voorzover geen betaalde lessen gevende
 - landbouwers
 - varenden
 - mijnneigenaars
 - inlanders die eigen produkten verkramen
 - geringe, alleenwerkende ambachtlieden
 - wevers met niet meer dan twee getouwen
 - gezellen, knechts en werklieden

- dagloners en arbeiders
- een groot deel van het onderwijzend personeel.

In art. 6 werd de rangschikking van de patentplichtigen in klassen geregeld. Een patent van de eerste klasse impliceerde een zeer lucratief beroep, het patent van de zestiende klasse het minste. Niet alle beroepen werden volgens dit simpele tarief (het z. g. A-tarief) aangeslagen. Bepaalde beroepen werden geacht lucratiever te zijn naar gelang het groter belang van de woonplaats. Dit z. g. tarief B wijst voor eersterangs gemeenten binnen elke klasse van patentplichtigen een veel hoger bedrag aan dan voor de zesderangs gemeenten. Amsterdam en Rotterdam waren gemeenten van eerste rang, 's-Gravenhage, Groningen en Utrecht van tweede rang. Binnen dit B-tarief werden 144 klassen onderscheiden.

Degenen die meerdere beroepen tegelijkertijd uitoefenden, moesten voor elk afzonderlijk beroep een patent nemen (art. 10). Daarbij werden de activiteiten nauwkeurig uiteengerafeld. Alleen in gevallen waarin duidelijke verwantschap van beroepen kon worden aangetoond of een gangbare praktijk bestond van het tegelijk uitoefenen van beroepen kon met slechts één patent worden volstaan. Zo was voor iemand met de beroepencombinatie timmerman-metselaar-doodskistenmaker één patent voldoende. Een winkelier die ook wel leverde aan een andere winkelier diende echter twee patenten te nemen, n. l. een als winkelier en een als handelaar. Deze regeling bleef de gehele negentiende eeuw een steeds terugkerende steen des aanstoots.

In een omvangrijke bijlage werd de grote massa van patentplichtigen in 15 tabellen ingedeeld, waarbij bepaald werd op welke wijze men de aanslag diende vast te stellen (de te gebruiken grondslag en het toe te passen A of B-tarief). De tekst is integraal weergegeven in bijlage 2. Eruit blijkt hoe complex en hoe rijk aan informatie de administratie van het patentrecht is. De wet impliceerde een belasting op de geschatte onzuivere opbrengst van beroep en bedrijf. Een heffing naar winstgevendheid werd niet beoogd.

17-10-1820: (*Stbl.* nr. 22) Besluit tot bevordering van een meer richtige uitvoering van art. 32, betreffende het afhalen der patenten.

12- 7-1821: (*Stbl.* nr. 9) Wet houdende de grondslagen van het herstel van 's rijks belastingen (Stelselwet).

Hierin werd het patent als zodanig niet veranderd; wel sprak men uit dat als grondslag voor het patent uiteindelijk zou moeten dienen een evenredig bedrag der winstgevendheid der bedrijven in verband gebracht met het meerdere of mindere nut hetwelk elk der bedrijven sticht.

27-12-1822: (*Stbl.* nr. 59) Bestendiging van de 15 Syndicaatsopcenten.

6- 4-1823: (*Stbl.* nr. 14) Verlaging van de tarieven met een derde.

De eigenaars van schepen en de schippers betalen i. p. v. het binnenlands tonnengeld het patent. Een tabel 16 wordt vastgesteld, met als grondslag: het tonnage.

22-11-1830: (*Stbl.* nr. 81) Bestendiging van de gedwongen lening ten bedrage van de hoofdsom en de opcenten.

16- 6-1832: (*Stbl.* nr. 30) De heffingen worden tot het oude peil verhoogd. Bovendien worden enige buitengewone tarieven ingevoerd en wordt tabel 7 opnieuw geformuleerd.

17-12-1832: (*Stbl.* nr. 57) Wet tot uitvoering van die van 16-6-1832, regeling der aanslagen over de eerste vier maanden van 1833.

De oorlog met België dwong tot verhoging.

24- 4-1843: (*Stbl.* nr. 16) Er vinden enige aanvullingen en wijzigingen plaats, o. a. met betrekking tot tarieven en tabellen.

22- 4-1852: (*Stbl.* nr. 61) Herziening van de vaststelling der aanslagen van tabel 16 (binnenscheepvaart). (*Stbl.* nr. 64) Meting der binnenvaartuigen wordt geregeld. (*Stbl.* nr. 65) Besluit betreffende het tarief van die meting.

24- 5-1855: (*Stbl.* nr. 41) Besluit waarbij opnieuw bepaald wordt dat men binnen drie maanden dient te reclameren tegen de aanslag.

14-10-1862: (*Stbl.* nr. 184) Besluit van de gemeente Rossum vernietigd.

8- 5-1869: (*Stbl.* nr. 77) Aan onderwijs verbonden personen krijgen vrijstelling.

4- 4-1870: (*Stbl.* nr. 60) Nadere regeling bezwaarschriftenprocedure.

5- 4-1887: (*Stbl.* nr. 63) Nadere regeling colleges van zettters en controleurs.

17- 4-1887: (*Stbl.* nr. 64) Uitbreiding van de vrijstelling tot de werklieden uit tabel 1 en 12, die alleen of met hun vrouw en kinderen werken.

In de literatuur is nagegaan dat het verschil in aantallen patentplichtigen tussen 1886 en 1887, dat immers het aantal alleenwerkenden benadert, 6 à 8% van het totaal uitmaakte.

17- 4-1890: (*Stbl.* nr. 55) Regeling van de meting van vissersschepen.

1- 5-1893: (*Stbl.* nr. 149) Wet waarbij het patent wordt afgeschaft.

Bijlage 2: 'Rangschikking der patentplichtigen in klassen; regten aan de klassen verbonden; rangen der Gemeenten'.

Bron: *Staatsbladen van het Koninkrijk der Nederlanden over de jaren 1813-1840*, Zaltbommel 1841, 340-346.

Afgebeeld op de hierna komende bladzijden (34-40).

XXXVII.

Boete tegen het verzuim van, en gebrek in de aangifte.
De aan het regt van Patent onderhevige personen, welke, na den afloop van den tijd, tot het doen der aangiften bepaald, bevonden worden, zich niet of door valsche, onnauwkeurige of onvolledige opgaven niet behoort van hunne verplichtingen ten aanzien der aangifte, te hebben gekwetend, zullen, telken reize, wegens meer hun verzuim of overtredingen zal worden ontdekt, vervallen in eene boete van niet minder dan 25, en niet meerder dan 100 gulden.

In alle gevallen, waarin verkorting van 's Lands Regt zal plaats hebben, zal dat regt voor een vol jaar worden gevorderd, boven en behalve de boete.

XXXVIII.

Verdediging der boeten.
De boeten ten gevolge van deze Wet ingevorderd, zullen verdeeld worden zoo als door Ons nader zal worden bepaald.

XXXIX.

Straffen tegen het gebruik maken van eens anders Patent.
Degenen, welke bevonden worden, op eene bedriegelijke wijze, te hebben gebruik gemaakt van eens anders Patent, zullen worden gestraft met eene gevangenis van niet korter dan drie maanden en niet langer dan één jaar.

XL.

Fervolgeningen voor de Regtbanken, wegens de overtredingen tegen deze Wet.
Alle overtredingen van de bepalingen in deze Wet gemaakt, behooren tot de kennis van de regtbanken van *Correctionnelle Politie*. — De officieren, bij die Regtbanken aangesteld, zijn ambtshalve belast, met de vervolging der gezegde overtredingen.

In de regtspleging ter zake voorschreven, zullen ook ten aanzien van het *appel*, en de voorrening in *cassatie*, de bestaende Wetten, in betrekking tot de *Correctionnelle Politie*, worden gevolgd.

XLI.

De Processen-verbaal zullen in regten worden geloofd, tot er bewijs van het tegendeel is.
De verbaalen of relaxen door de ambtenaren en bedienden in art. 34 vermeld, ter zake van het patentregt opgemaakt, zullen in regten worden geloofd, tot er bewijs is van het tegendeel.

XLII.

Geene vervolging aan te vangen, zonder voorkennis van het Departement van Financien. — Transactien.
De gezegde voor de regtbanken te doene vervolgingen zullen niet mogen worden begonnen, dan met toestemming van het Departement van Financien; hetwelk aan de Ambtenaren van de Administratie der Directe Belastingen zal kunnen verleene de magt, om met de overtreders op het verzoek van dezen, te komen in minnelijke schikking, ter zake der geldboeten door hen verbeurd.

XLIII.

Verjaringen.
Na verloop van vier jaren, te beginnen met den 1 Januarij van het jaar der beschrijving, zal het beloop van de gesloken regten niet meer worden gevorderd. Insgelijks zal, na verloop van gezegden tijd van vier jaren, de vertooning of overlegging der Patenten, bij art. 31 voorschreven, niet meer worden geëischt. Ten aanzien der verjaring van de invordering der boeten en van de uitoefening der straffen, den overtreders van deze Wet, bij vonnis opgelegd, mitszaders ten aanzien van die der vervolgingen van den Officier voor de Regtbank tegen de overtreders, tot toepassing der boeten en straffen bij deze vastgesteld, zullen de bepalingen, bij het Wetboek van *Criminele Instructie* gemaakt, worden gevolgd.

XLIV.

Afschaffing van vroegere verordeningen.
De Ordonnantie op het Regt op patent, gevoegd geweest bij de Wet van den 11 Februarij 1816, wordt bij deze afgeschaft; met dien verstande, dat de gezegde Ordonnantie tot aan den eersten Julij dezes jaars, zal blijven in werking, en, van dat tijdstip af, voor het overige half jaar, 1819, worden vervangen door de tegenwoordige Wet.

Lasten en bevelen, dat deze in het Staatsblad zal worden geinsereerd, en dat alle Ministeriële Departementen, Authoriteiten, Kollegien en Ambtenaren, aan de nauwkeurige uitvoering de hand zullen houden.

Gegeven te Brussel den 21 Mei des jaars 1819, het Zesde van Onze Regering.

(geteekend) W. I. L. E. M.,
Van wege den Koning,
(geteekend) J. G. DE MEY VAN STREEPERKER.

T A R I E F A.

Klasse.	
1 ^a	270 00
2 ^a	230 00
3 ^a	190 00
4 ^a	150 00
5 ^a	110 00
6 ^a	83 00
7 ^a	62 00
8 ^a	45 00
9 ^a	34 00
10 ^a	25 00
11 ^a	18 00
12 ^a	13 00
13 ^a	8 50
14 ^a	5 50
15 ^a	3 75
16 ^a	2 00
17 ^a	1 25

T A B E L. N°. 1.

Fabriekanten en werkbazen enz., waarevoor de belasting, welke naar het getal werklieden geregeld wordt, in alle gemeenten gelijk is. (De regten, door deselve verschuldigd te berekenen volgens tarief litt. A.)

§ 1. Tot maatstaf der belasting, te voldoen door de patentpligtigen, in deze tabel begrepen, zal worden genomen het aantal der werklieden, door hen in dienst gehouden wordende, hetzij dezelve in hunne huizen, winkels, werkplaatsen of fabrieken, of bijzondere personen in hunnen naam te werken gezonden worden; en zulks om het even of dezelve werklieden, zijn mannen of vrouwen, meesterknachts of gewone werklieden, kinderen of leerlingen, loontrekken of niet loontrekken. Ingeval het beroep in gemeenschap gedreven wordt, zal ieder der deelenooten, hetzij hij af of niet de teekening hebbe, voor één werkmans geteld worden.

Daarentegen zullen de vrouwen en kinderen, welke hunne mannen of ouders, in de uitoefening van dierzelf beroep, behulpzaam zijn, niet onder het getal hunner werklieden worden geteld.

Het zal aan de weduwen, welke het beroep harer mannen voortzetten, vrij staan, van het getal harer werklieden één dierzelf af te trekken.

Ingeval de patentpligtigen, in deze tabel vermeld, het aantal hunner werklieden in den loop des jaars vermeerderen, zullen zij deswege het bepaalde bij art. 13 § 2, behooren in acht te nemen.

§ 2. Voor diegenen, welke meer dan één van de, in deze tabel vermelde, beroepen tevens uitoefenen, zal het regt worden berekend naar het *gezamenlijke* aantal werklieden, door hen bevestigd wordende, even als waren die beroepen alle met elkander verwant.

Deze regel is ook toepasselijk op de patentpligtigen, welke één of meerdere der in deze tabel vermelde en te gelijk één of meerdere der in de tabel n°. 12 omschrevene, beroepen uitoefenen.

§ 3. De patentpligtigen in deze tabel opgenoemd, zullen voor den verkoop van de, in hunne fabrieken of werkplaatsen vervaardigde goederen of waren, geen afzonderlijk regt verschuldigd zijn, dan ingeval zulks moogt geschieden op eene der wijzen, bij tabel n°. 7 omschrevene.

§ 4. Goedeten of waren verkopende, welke geheel buiten hunne fabriek of werk-

plaatsen, of ten deele in en ten deele buiten dezelve, hetzij al of niet voor hunne rekening, vervaardigd zijn, zullen zij, wegens het alroo buiten hunne fabrieken bereide, naar de omstandigheden, als koopman of winkelier, een afzonderlijk regt verschuldigd zijn, en mitsdien ook gehouden deswege de vereischte aangifte te doen.

§ 5. De, in deze tabel genoemde, fabriekanten of werkbazen zullen insgelijks uitdrukkelijke aangifte behooren te doen, en een afzonderlijk regt verschuldigd zijn, wegens de molens waarvan zij zich in hunne fabrieken bedienen, met uitzondering nochtans van alle zoodanige molens, als waartrent, bij § 6 dezer tabel, anders is bepaald; zoo mede van dezulken, waardoor de *tuinderijen*, gelijk ook de kunstwerkhuizen van spinnerijen, kaarderijen, droogscheerderijen en dergelijke worden gedreven; zullende de handmolens, bij fabrieken gebruikt wordende, nimmer afzonderlijk worden aangeslagen.

De werklieden, bij de molens bevestigd wordende, zullen, hetzij de molens al of niet afzonderlijk worden belast, in allen gevalle geteld worden onder degenen, volgens welke de aanslag van den fabriekant of werkbaz moet worden berekend.

§ 6. De patentpligtigen, welke moeten worden belast, volgens de regelen, in deze tabel vastgesteld, worden verdeeld in twee afdelingen, te weten:

EERSTE AFDEELING.

- 1.) Fabriekanten, arbeidende in zijde, wol, katoen, vlas en andere dergelijke stoffen, onverschillig of zij zich van kunstwerkhuizen bedienen of niet, en met uitzondering van de in de 2 afdeling hierna, of elders uitdrukkelijk vermeld.
- 2.) Droogscheerders, door middel van kunstwerkhuizen arbeidende.
- 3.) Was of gewast-doekefabriekanten.
- 4.) Zijden-stoffengommers.
- 5.) Laken-, stoffen- en andere verwers.
Boven het regt, naarmate van het getal hunner werklieden verschuldigd, zullen zij, wegens ieder hunner blauw-kuipen, tot 4 gulden worden aangeslagen.
- 6.) Laken en stoffenpersers.
Wegens ieder hunner persen, zullen zij nog met een afzonderlijk regt van 6 gulden worden aangeslagen.
- 7.) Katoendrukkers.
In gevalle zij met rollen of cilinders drukken, behooren zij, wegens ieder van dezelve, nog met een regt van 12 gulden te worden belast.
De regten wegens de kuipen, persen en rollen der, onder n°. 5, 6 en 7 hierbovenvermelde patentpligtigen gevorderd, zullen de belasting, door dezelve verschuldigd, nimmer kunnen doen klommen boven die van de eerste klasse bepaald.
- 8.) Glazers en kalenders.
- 9.) Garen-, katoen- en linnenbleekers.
- 10.) Touwslagers van scheeps en ander zwaar touwwerk.
- 11.) Hoedemakers.
- 12.) Schrijffennenbereiders.
- 13.) Moem-aangezig- of maskermakers.
- 14.) Snarmakers.
- 15.) Leerlooijers, leertonnen, leder- en vellenbereiders.
- 16.) Laarzen-schafstemmakers.
- 17.) Velleblooters.
- 18.) Zeem-lederbereiders.
- 19.) Parkementmakers.

Voor zoo verre de, onder n°. 16 tot 20 hier boven genoemde patentpligtigen, lookuipen gebruiken, zullen zij, wegens ieder vijftal dierzelf nog een regt van 4 gulden tot 8 gulden verschuldigd zijn, zoo nochtans, dat de van dezelve gevorderde regten, nimmer zullen kunnen te boven gaan die, welke voor de 1 klasse van het tarief zijn bepaald.

- 20.) Uurwerkplatemakers.
- 21.) Makers en bekleeders van horologiekasten.
- 22.) Fabriekanten van knopen voor militairen, metalen knopenmakers.
- 23.) Metaaldrivers.
- 24.) Ijzer- en staalraaijers.
- 25.) Weegschaal- of balansmakers.
- 26.) Kollijmolemakers en scherpers.
- 27.) Anker- en aanbeeldsmeden.
- 28.) Scherpsmeden, (van ijzer gereedschap) vijlenkappers.
- 29.) Kachel of vuur-haarden smeden
- 30.) Messen- en scharmakers.
- 31.) De onder n°. 29 tot 31 hierboven vermelde, welke scherp- of polijstmoens bezigen, behooren deswege niet afzonderlijk te worden aangeslagen.

Voor de molens, bij hen bevestigd wordende, zijn zij geen afzonderlijk regt verschuldigd.

- 32.) Geweer- of snaphaanmakers.
- 33.) Geweerlademakers.
- 34.) Schavemakers.
- 35.) Duim of peilstokkemakers.
- 36.) Papier-vormemakers.
- 37.) Fabriekanten en herstellere van kunst-, spin- en andere dergelijke werktuigen.
- 38.) Brandspuitmakers.
- 39.) Molemakers.
- 40.) Scheep-, schuit- en sloepmakers.
- 41.) Houten opleg-platezagers, (fenirzagers) zonder molens werkende.
- 42.) Potloodemakers.
- 43.) Lettergieters.
- 44.) Drukkers, welke letterkundige werken, maandwerken en andere boeken, voor eigen rekening drukken.
- 45.) Koperen plaat- en muzik-plaatdrukkers, vervaardigers van lithographische werken.
- 46.) Speelkaartmakers.
- 47.) Papier- en bordpapiermakers.
- 48.) Wegens de molens door hen bevestigd, zullen zij niet afzonderlijk worden belast.
- 49.) Fabriekanten en schilders van papieren en doekenbehangselen.
- 50.) Blik-fabriekanten.
Ingevalle zij zelve de ijzeren bladen vervaardigen, behooren zij, wegens dit laatste, ook nog als ijzerpletters te worden aangeslagen.
- 51.) Glasblazers en fabriekanten van fijn glas of kristal.
- 52.) Porselein-fabriekanten.
Wegens de molens bij hen bevestigd, zullen zij niet afzonderlijk worden aangeslagen.
- 53.) Kunstras- of kunstcementmakers.
- 54.) Potasch-fabriekanten.
- 55.) Asch-wasschers.
- 56.) Zavel-fabriekanten en raffinadeurs.
Ingevalle zij stampmolens bezigen tot het stampen der erts, behooren zij deswege niet afzonderlijk te worden belast.
- 57.) Kooperrood-fabriekanten.
- 58.) Loodwit-fabriekanten.
- 59.) Lakmoes-fabriekanten.
Wegens de molens, welke zij bezigen, moeten zij niet afzonderlijk worden aangeslagen.
- 60.) Fabriekanten van kleuren en verwen voor de katoendrukkers.
- 61.) Koren wasschers.
- 62.) Scheeps-beschuitbakkers, geen broodbakkers zijnde.
- 63.) De regten, verschuldigd door de patentpligtigen van deze 1 afdeling, zullen worden geregeld als volgt:

Zoo zij met 300 werkl. of meerder arbeiden, 1^e klasse.
 « « « 200 tot beneden 300 werkl. arb. 2^e «
 « « « 140 « « 200 « « 3^e «
 « « « 100 « « 140 « « 4^e «
 « « « 70 « « 100 « « 5^e «
 « « « 50 « « 70 « « 6^e «
 « « « 32 « « 60 « « 7^e «
 « « « 21 « « 32 « « 8^e «
 « « « 14 « « 21 « « 9^e «
 « « « 9 « « 14 « « 10^e «
 « « « 6 « « 9 « « 11^e «
 « « « 3 « « 6 « « 12^e «
 « « « 1 « « 3 « « 13^e «

Alleen arbeidende, voor zoo verre zij niet zijn opgenoemd onder de bij art. 3 dezer wet vrijgestelden 14^e «

T W E E D E A F D E E L I N G.

- 1.) Laken- en casemier- fabriekanten, geene kunstwerktuigen bezigende. Inger lie zij, alwars het slechts ten deele kunstwerktuige gebruiken, behooren, zij volgens het tarief, voor de eerste afdeling van deze tabel bepaald, te worden aangelsagen.
- 2.) Wollen-deken-fabriekanten.
- 3.) Wollen- en koeharen- kleden-fabriekanten.
- 4.) Zeildoek-, dwell-, pak- en balengoed- en singel- of henniprelen-fabriekanten, rolree crs.
- 5.) Witte of gedrukte katoenen stoffen- en doeken-fabriekanten.
- 6.) Linnen- reeders of fabriekanten.
- 7.) Wol-, haar- en kaben-pluizers, bereiders, kaarders, zij die de wol op het laken brengen, dezelve kammen, en alle dergelyken, zonder kunstwerktuigen arbeidende. Zoo zij geheel of ten deele met kunstwerktuigen arbeiden, behooren zij in de eerste afdeling.
- 8.) Paarden- en koehaar-bereiders, haarwasschers.
- 9.) Bereiders van hennep en vlas, door hetzelfde, te roten, te hekelen, te kammen, te kloppen enz., zonder het gebruik van molens.
- 10.) Droogcheiders zonder kunstwerktuigen.
- 11.) Katoenspinnerijen, met of zonder kunstwerktuigen gedreven wordende. De belasting voor de katoenspinnerijen verschuldigd, zal berekend worden in evenredigheid, van de helft der, in dezelve arbeidende, werklieden.
- 12.) Alle andere spinners. Ingevallen zij kunstwerktuigen bezigen, of zich niet alleen bij het spinnen bepaald, moeten zij, voor zoo veel zij niet behoren tot de hier voren onder n°. 1 tot 11 vermeldde, geheel volgens het tarief, voor de eerste afdeling hier voren bepaald, worden belast.
- 13.) Wevers van allerlei soort. Zich niet alleen bij het weeven der stoffen bepalende, zullen zij geheel volgens het tarief, voor de eerste afdeling hier voren vastgesteld, belast worden, tenzij zij behooren tot de hier onder n°. 1 tot 11 van deze afdeling vermeldde.
- 14.) Kantfabriekanten.
- 15.) Haak- en oo makers.
- 16.) Vischhoekmakers.
- 17.) Karkassemakers.
- 18.) Naai- en breinaaldemakers.
- 19.) Speldemakers. De naalde- en speldemakers, zullen, wegens de, bij hen gebezigde, scherp- en polijstmolens, niet afzonderlijk aangelsagen worden.
- 20.) Vingerhoedmakers. Wegens de molens, welke zij gebruiken, behooren zij niet afzonderlijk belast te worden.
- 21.) Gespelmakers.
- 22.) Spijermakers.
- 23.) Balijnsnijders en bereiders.
- 24.) Beenen-knoopemakers. Knoop vormemakers.
- 25.) Wiel- of spinnewieldraaijers.
- 26.) Wevers getouwe-, wevers kamme- en wevers-kaardemakers.
- 27.) Hekelmakers.
- 28.) Kaardezetters.
- 29.) Kaardestekers.
- 30.) Kammemakers.
- 31.) Lijndraaijers of touwslagers van dun werk.
- 32.) Zeilmakers.
- 33.) Kompas- en vloggemakers.
- 34.) Mastemakers, boom-, riem- of roeispaan en stoltemakers.
- 35.) Blokmakers.
- 36.) Houten- of scheeps-pompemakers.
- 37.) Houten schoppen- en lepelmakers.
- 38.) Leestemakers.
- 39.) Schuif- en hoorhoutmakers.
- 40.) Blompen of hoblok-, of trippemakers.
- 41.) Plankezaggers, geen molens bezigende.
- 42.) Duigemakers.
- 43.) Hoepelmakers.
- 44.) Houtskolcu-branders.
- 45.) Mattemakers.
- 46.) Rieten-mattemakers.
- 47.) Bijen-korvemakers.
- 48.) Bezen- en heilboendermakers.
- 49.) Vischnetteberijders.
- 50.) Huidenzouters.
- 51.) Cichorei-drooggers en branders.
- 52.) Aluin-fabriekanten.
- 53.) Pijpmakers en bakkers.
- 54.) Steen-, dekpauwen-, vloertegels- en tegeltjes-bakkers.
- 55.) Pottebakkers.
- 56.) Aardewerk fabriekanten, plaatelbakkers.
- 57.) Diamantslijpers.
- 58.) Koraalslijpers. De molens, door de onder n°. 53 tot 58 voorkomende gebezigd, behooren niet afzonderlijk te worden belast.
- 59.) Straatmakers.
- 60.) Hei-, dijk-, vesting-, wegen-, haven-, slijk-, diep-, sluis-, dok-, rijs- en krib-werkers baren. Leverantie doende, zullen zij deswege nog afzonderlijk als kooplieden worden belast. De elasting, tot welke de patentpligtigen van deze tweede afdeling behooren te worden aangelsagen, zal worden geregeld op den volgende voet: Zoo zij met 500 werkl. of meerder arbeiden, 1^e klasse.
 « « « 400 tot beneden 500 werkl. arb. 2^e «
 « « « 300 « « 400 « « 3^e «
 « « « 200 « « 300 « « 4^e «
 « « « 140 « « 200 « « 5^e «
 « « « 100 « « 140 « « 6^e «
 « « « 70 « « 100 « « 7^e «
 « « « 50 « « 70 « « 8^e «
 « « « 32 « « 60 « « 9^e «
 « « « 21 « « 32 « « 10^e «
 « « « 14 « « 21 « « 11^e «
 « « « 9 « « 14 « « 12^e «
 « « « 6 « « 9 « « 13^e «

Zoo zij met 3 tot beneden 3 werkl. arb. 14^e klasse.
 « « « 1 « « « 3 « « « 15^e «
 Alleen arbeidende, voor zoo verre zij niet zijn opgenoemd onder de bij art. 3 dezer wet vrijgestelden 16^e «

T A B E L. N°. 2.

Branders, broucers en azijnmakers. (De regten, door dezelve verschuldigd, te berekenen volgens tarief lit. A.) Het patentregt, verschuldigd door de navolgende personen, zal worden geregeld, in evenredigheid van de hoeveelheid der, door dezelve vervaardigde, waren of voorwerpen, of van die der daartoe gebezigde grondstoffen, in het jaar, hetwelk dat, waarin de beschrijving geschiedt, onmiddellijk voorafgaat.

1° Branders, jenever-, moutwijn of brandewijn stokers. Zoo de hoeveelheid van het beslag of de grondstof, door hen in een jaar gemaakt of gebezigd, bedraagt:

	klasse.
55,000 vaten of meer	1 ^e .
42,000 « tot beneden 55,000	2 ^e .
32,000 « « « « 42,000	3 ^e .
25,000 « « « « 32,000	4 ^e .
19,000 « « « « 25,000	5 ^e .
14,000 « « « « 19,000	6 ^e .
10,000 « « « « 14,000	7 ^e .
7,500 « « « « 10,000	8 ^e .
5,500 « « « « 7,500	9 ^e .
4,000 « « « « 5,500	10 ^e .
3,000 « « « « 4,000	11 ^e .
2,000 « « « « 3,000	12 ^e .
1,000 « « « « 2,000	13 ^e .
Beneden 1000 vaten	14 ^e .

2° Bierbrouwers en beer-azijnmakers, onder welke laatste echter niet begrepen zijn, de zoogenaande azijn-leggers of azijn-trekkers, welke do, door hen gekocht wordende, biere doen verzuren en in azijn veranderen, om daarna te verkoopen; als zulken deze, wegens dat bedrijf, als kooplieden worden aangelsagen. Zoo de hoeveelheid van het beslag, door hen in een jaar gemaakt, bedraagt:

	klasse.
14,000 vaten of meer	1 ^e .
10,000 « « beneden 14,000	2 ^e .
8,000 « « « « 10,000	3 ^e .
6,200 « « « « 8,000	4 ^e .
4,800 « « « « 6,200	5 ^e .
3,500 « « « « 4,800	6 ^e .
2,500 « « « « 3,500	7 ^e .
1,900 « « « « 2,500	8 ^e .
1,400 « « « « 1,900	9 ^e .
1,000 « « « « 1,400	10 ^e .
750 « « « « 1,000	11 ^e .
500 « « « « 750	12 ^e .
250 « « « « 500	13 ^e .
Beneden 250 vaten	14 ^e .

3° Rozijn-, vrucht en kunst-azijnmakers, in gebruik hebbende:

	klasse.
15 paar tweelings kuipen of meer	6 ^e .
12 « « « tot beneden 15 7 ^e .	
9 « « « « « « 12 8 ^e .	
6 « « « « « « 9 9 ^e .	
4 « « « « « « 6 10 ^e .	
3 « « « « « « 4 11 ^e .	
2 « « « « « « 3 12 ^e .	
1 « « « « « « 2 13 ^e .	

De patentpligtigen, in deze tabel opgenoemd, zullen, wegens den verkoop der voorwerpen, in hunne fabrieken vervaardigd, geen afzonderlijk regt verschuldigd zijn, dan voor zoo verre die verkoop door hen in het klein geschiedt, in welk geval, zij zich ook tevens als winkeliers, slijters, of tappers zullen behooren aan te geven.

T A B E L. N°. 3.

Koren-, gort-, grut-, pel-, en boekweit-molens. § 1. Het patentregt, door de koren-, gort-, grut- en pel-molenaars te voldoen, zal worden berekend op drie ten honderd, en dat van de boekweitemolens, op twee ten honderd van de onzuivere huurwaarde der molens en daarbij behoorende gebouwen, benevens van die der persoonlijke woning der molenaars, zonder nogtans immer te mogen dalen beneden vijf gulden. § 2. De ambtenaren, met de beschrijving belast, zullen het vermogen hebben, om zich de bestaande huurdeels der molens enz. te doen vertoonen. § 3. De patentpligtigen, in deze tabel vermeld, zullen voor den verkoop der, op huns molens verwerkte granen, geen afzonderlijk regt verschuldigd zijn, met uitzondering alleen van zoodaunge korenmolenaars, die, voor eigen rekening, granen zouden mogen breken, zullende deze zich deswege als kooplieden of winkeliers behooren aan te geven. § 4. Voor zoo verre de voorschrevene molens, alleenlijk met de hand, worden bewogen, zullen dezelve worden aangelsagen, in evenredigheid van de voordeelen, welke zij geacht zullen worden op te leveren, zoo echter, dat de aanslag niet zal overtreffen de som van 12 gulden, noch dalen beneden die van 1 gulden 50 cents.

T A B E L. N°. 4.

Molens, geen koren-, gort-, pel- of boekweit-molens zijnde. (De regten, wegens dezelve verschuldigd, te berekenen volgens tarief lit. A.) § 1. De belasting, verschuldigd wegens ieder van de hierna vermeldde molens, zal geregeld worden, in evenredigheid van de klassen, bij dezelve aangewezen.

	MOLENS, bewogen door.		
	Stoom of water.	Wind.	Paarden.
	klassen.	klassen.	klassen.
1. Clhoret-molens	3 tot 10	3 tot 10	10 tot 12
2. Chocolaad-molens	6 - 10	6 - 9	8 - 11
3. Goudraadtrekkers-molens	3 - 10	3 - 10	9 - 11
4. Hennipkloppers-molens	8 - 12	8 - 12	10 - 14
5. Houtzag-molens	6 - 11	8 - 11	10 - 13
6. Hout-, ijzer- en staaldraaijers-molens	6 - 11	8 - 11	10 - 12
7. Karotten-molens	6 - 11	6 - 10	9 - 12
8. Keijen-, marmer-, steen-, tras-, orseille-, krijtwedisch-, paparde-, of klei-molens, hetzij slechts eene dezer stoffen of meerdere dezelve tevens, of bij afwisseling op dezelve worden gemalen	8 - 12	6 - 12	9 - 14
9. Walanders-, glanzers-molens	8 - 12	8 - 11	10 - 13
10. Roper-molens	6 - 11	6 - 10	8 - 12
11. Lijkkoek-molens, waarmede lijnkoeken gemalen worden	9 - 13	9 - 13	11 - 15
12. Loodwitmolens	7 - 11	7 - 10	9 - 12
13. Lood-pletmolens	7 - 11	7 - 10	9 - 12
14. Mostermolens	9 - 13	9 - 13	11 - 15

**MOLENS,
bewogen door,**

	Stoom of water.		Wind.		Paarden.
	Klassen.	Klassen.	Klassen.	Klassen.	Klassen.
15. Moutmolens	6 - 13	8 - 13	9 - 14	9 - 14	9 - 14
16. Oliemolens	6 - 12	6 - 11	9 - 14	9 - 14	9 - 14
17. Polijsmolens, waarop de viersteenen gepolijst worden	9 - 13	8 - 11	11 - 14	11 - 14	11 - 14
18. Polijst- en scherp- of slipmolens van staal of ijzer	9 - 13	8 - 11	11 - 14	11 - 14	11 - 14
19. Sleen- of marmer-zaag-molens	9 - 13	8 - 11	11 - 14	11 - 14	11 - 14
20. Schors- of taan-molens	9 - 13	8 - 11	11 - 14	11 - 14	11 - 14
21. Stampmolens, waarmede erts sijn gestampt wordt	9 - 13	8 - 11	11 - 14	11 - 14	11 - 14
22. Stijf- of poedermolens	8 - 11	6 - 10	9 - 12	9 - 12	9 - 12
23. Snuifmolens	6 - 11	6 - 10	9 - 12	9 - 12	9 - 12
24. Tabaks-kermolens	9 - 13	8 - 11	11 - 14	11 - 14	11 - 14
25. Verwermolens	9 - 13	8 - 11	11 - 14	11 - 14	11 - 14
26. Verwoutmolens	9 - 13	8 - 11	11 - 14	11 - 14	11 - 14
27. Volmolens	9 - 13	8 - 11	11 - 14	11 - 14	11 - 14
28. Zeemtuwersmolens	9 - 13	8 - 11	11 - 14	11 - 14	11 - 14

§ 2. Indien eenige molens tot meer dan eene der, bij § 1 hiervoren onder een afzonderlijk nummer vermelde, werkingen of malingen gebedigt wordt, zal daarvan uitsluitend aangifte behooren te worden gedaan, en zullen ieder dier werkingen in het bijzonder worden aangeslagen, ofschoon zoodanige werking ook met eenige andere ware verwant, doch zal, ingeval de geregelde werkingen op denzelfden molen bij afwisseling plaats hadden, of wanneer eenige, door ieder bezelzende molen bij afwisseling plaats hadden, of wanneer eenige, door ieder bezelzende molen, doorgaans meer dan de helft des jaars moet stilstaan, de aanslag des moods kunnen geregeld worden, in evenredigheid van eene of twee klassen beneden de laagste der bij de vorige § voor ieder, aangewezene molen.

§ 3. De patentpligten, in deze tabel bedoeld, zullen voor den verkoop der voorwerpen, op hunne molens verwerkt, geen afzonderlijk regt verschuldigd zijn, dan alleen wegens de chocolade, karotten, suif en tabak bij hen bearbeid, voor zoo verre zij die waren in het klein verkoopen, en zullen zij zich dewege als winkeliers behooven aantegoven.

§ 4. De zoodanige der, in deze tabel genoemde molens, welke door de hand bewogen worden, zullen worden aangeslagen op het een derde gedeelte van de regten, voor de paarden-molens bepaald.

TABEL No. 5.

Fabrieken, waarvoor de belasting niet is gegrond op het aantal werklieden, in dezelve gebedigt. (De regten, wegens dezelve verschuldigd te berekenen volgens tarief litt. A.)

§ 1. Het patentregt, wegens ieder der novolgende fabrieken te voldoen, zal worden geregeld in evenredigheid van de klassen, bij dezelve vastgesteld.

1. Ijzersmelterijen, voor ieder oven	7 tot 9.
2. Ijzersmelterijen, terens gieterijen van kanonnen, bomben, potten, of andere dergelijke voorwerpen zijde, voor iederen oven	6 - 8.
3. Ijzersmelterijen, ijzerhamers, voor ieder stel hamers	10 - 11.
4. Ijzereen-stafrekkorijen en ijzerpletterijen voor ieder paar rollen of cilinders	9 - 10.
5. Ijzergieterijen, voor iederen oven	9 - 14.
6. Metalen gescut- en klok, koper- en geel-gieterijen, andere dan die, in de 1ste afdeling van tabel no. 12 vermeld, voor iederen oven	9 - 14.
7. Koperpletterijen, voor ieder paar rollen of cilinders	9 - 11.
8. Koper hamer- werken, voor ieder stel hamers	9 - 11.
9. Koper- of ijzer- draadtrekkerijen, voor iedere trekkerij	9 - 11.
10. Spiautersmelterijen, voor iederen oven, de calcineer-ovens niet mede te rekenen	9 - 12.
11. Lood-smelterijen, voor iederen oven	8 - 11.
12. Haalgeterijen	10 - 14.
13. Loodasch-branderijen, voor iederen oven	11 - 15.
14. Meniefabrieken, voor iederen oven	8 - 12.
15. Loodsuiker-fabrieken	9 - 12.
16. Spaanschgroen-fabrieken	8 - 11.
17. Vermiljoen-fabrieken	8 - 11.
18. Berlijnschblauw-makerijen	11 - 14.
19. Bergschblauw-makerijen	19 - 13.
20. Vrieschgroen-fabrieken	9 - 12.
21. Blauwsel-fabrieken	8 - 11.
22. Meekrap-fabrieken	7 - 10.
23. Karmijn-bereiderijen	12 - 14.
24. Vitrioolzuur-fabrieken	11 - 13.
25. Borax-stokerijen	10 - 11.
26. Salmiak-bereiderijen	8 - 11.
27. Salpeter-fabrieken	9 - 12.
28. Sterkwater-stokerijen	7 - 12.
29. Buskruid-fabrieken	6 - 8.
30. Zoutziederijen, voor iedere pan	8 - 12.
31. Goudschuiven	6 - 10.
32. Kamfer-raffinerijen	8 - 12.
33. Suiker-raffinerijen, voor iedere pan	8 - 12.
34. Stroopmakerijen of kokerijen	10 - 17.
35. Fabrieken van vruchten-nat	10 - 17.
36. Snikerwater-stokerijen	5 - 11.
37. Stokerijen van sijne likeuren	4 - 13.
38. Traankokerijen	3 - 11.
39. Wasbleekerijen	8 - 14.
40. Zegellak-fabrieken	8 - 14.
41. Zeepzieders van zachte zeep	3 - 11.
42. Zeepzieders van harde zeep	5 - 13.
43. Lijmziederijen	9 - 14.
44. Vernis-bereiderijen	12 - 14.
45. Zwartsel-fabrieken	12 - 14.
46. Yvoorzwart-branderijen	12 - 14.
47. Mouterijen	8 - 14.

De molens, tot het malen van den mout geschikt, zullen afzonderlijk belast moeten worden.

48. Stijf- of poedermolens	9 - 13.
49. Taanderijen van netten, want, touwwerk, kabels enz.	9 - 14.
50. Kalkbranderijen voor iederen oven	10 - 13.
51. Chocoalad-fabrieken	7 - 14.

Ingevalle de chocoalad-fabriekanten zich van molens bedienen, zullen zij deswege afzonderlijk worden belast.

§ 2. Ieder der voorschrevene fabrieken zal afzonderlijk worden aangeslagen, ofschoon ook meerdere derzelve, te zamen in één gebouw, mogten vereenigd zijn, of onderling voor verwant gehouden worden, en zal diensvolgens deswege de vereischte aangifte behooren te worden gedaan.

§ 3. De eigenaars van de voorschrevene fabrieken, zullen geen afzonderlijk regt verschuldigd zijn voor den verkoop der waren, in hunne fabrieken verwerkt of vervaardigd, met uitzondering alleen van zeep- en zoutzieders en de stokers van sijne likeuren, voor zoo verre zij zeep, zout of dranken in het klein uitslaan, en van zoodanige fabriekanten, welke hunne waren verkoopen op eene der wijzen, bij tabel no. 7 omschreven, omtrent al hetwelke zij gehouden zijn de gevorderde aangifte te doen.

TABEL No. 6.

Winkeliers. (De regten, door dezelve verschuldigd, te berekenen volgens tarief litt. A.)

§ 1. Tot maatstaf der belasting, door de winkeliers verschuldigd, zal worden genomen het loep van hun debiet gedurende het jaar, hetwelk dat der beschrijving onmiddellijk voorafgaat; met dien verstande nogtans, dat het wezenlijke debiet van de bij § 2 hierna vermelde, eerste soort van waren zal verhoogd worden met de helft.

§ 2. Onder de waren van de eerste soort zijn begrepen, tabak en suif, en alle uitslagen van vreemden oorsprong of arbeid en die, uit de koloniën herkomstig.

Tot de waren van de tweede soort, worden gebracht:

Al de, niet onder de eerste soort behoorende, waren of goederen.

§ 3. Voor winkeliers worden gehouden, alle zoodanigen, welke hunne waren bij het stuk, de el, het pond of bij andere kleine maten, aan bijzondere personen, uit hunne huizen of winkels, verkoopen. Winkeliers, welke daarenboven aan kooplieden, winkeliers of kramers goederen verkoopen, waarin deze handel drijven, zullen deswege nog een afzonderlijk regt, als kooplieden of zeehandelaars, naar de omstandigheden, moeten voldoen; gelijk zij almede een afzonderlijk regt verschuldigd zijn, wanneer zij tevens het beroep van tappen of eenige andere, in deze Wet onderscheidenlijk met name opgegevene, nering of handel uitoefenen, of ook hunne goederen of waren verkoopen op eene der wijzen, bij tabel no. 7, omschreven; in allen gevalle, zullen zij gehouden zijn, van deze bijzonderheden de vereischte aangifte te doen.

§ 4. De klassen, waarin de winkeliers behooren te worden gebracht, zijn bepaald, als volgt:

Voor een debiet van f 125,000 en daar boven	1 ^o kl.
» » » » 100,000 tot beneden de 125,000	2 ^o »
» » » » 75,000 » » » 100,000	3 ^o »
» » » » 50,000 » » » 75,000	4 ^o »
» » » » 40,000 » » » 50,000	5 ^o »
» » » » 30,000 » » » 40,000	6 ^o »
» » » » 25,000 » » » 30,000	7 ^o »
» » » » 20,000 » » » 25,000	8 ^o »
» » » » 18,000 » » » 20,000	9 ^o »
» » » » 16,000 » » » 18,000	10 ^o »
» » » » 14,000 » » » 16,000	11 ^o »
» » » » 12,000 » » » 14,000	12 ^o »
» » » » 10,000 » » » 12,000	13 ^o »
» » » » 8,000 » » » 10,000	14 ^o »
» » » » 6,000 » » » 8,000	15 ^o »
» » » » 4,000 » » » 6,000	16 ^o »
» » » » 3,000 » » » 4,000	17 ^o »
» » » » 2,000 » » » 3,000	18 ^o »
» » » » 1,000 » » » 2,000	19 ^o »
» » » » ben. de 1,000	20 ^o »

TABEL No. 7.

Kramers. (De regten, door dezelve verschuldigd, te berekenen volgens tarief litt. A.)

§ 1. Het patentregt van de kramers (waaronder verstaan worden alle zoodanige, welke hunne waren buiten hunne huizen of winkels, hetzij in hetzij buiten de gemeente hunner woning met zich voeren, om dezelve op eene der te meldene wijzen ten toon te stellen en in het klein te verkoopen) en dat van de vreemde kooplieden, heronder omschreven, zal geregeld worden in evenredigheid van de klassen, bij ieder, derzelve hierna aangewezen.

EERSTE AFDEELING.

Inlandsche kramers.

A. Met geheel of gedeeltelijk overdekte, of wel in of onder gebouwen geplaatste kramen of loodsen:

	Klasse.
a. Doende in waren van de eerste soort, in tabel no. 6 vermeld, alleen, of in die van de eerste en tweede soort tevens. Voor iedere kraam	9 tot 11.
b. Doende in waren van de tweede soort alleen. Voor iedere kraam	10 - 12.
c. Koekkramers. Voor iedere kraam	12 - 13.
B. Met geheel of gedeeltelijk overdekte, of wel in of onder gebouwen geplaatste stallen:	
a. Doende in waren van de eerste soort alleen, of in die van de eerste en tweede soort tevens. Voor iedere stal	10 - 12.
b. Doende in waren van de tweede soort alleen. Voor iederen stal	11 - 13.
c. Koekkramers. Voor iederen stal	14 - 15.
C. Met niet overdekte stallen, tafels, blokken of kruiwagens. Voor iederen stal, tafel enz.	12 - 16.
D. Met schepen of schuiten hunne waren ter verkoop rondvoerende. Voor ieder schip of schuit	10 - 14.
E. Met rijuigen, paarden of andere lastdieren, hunne waren ter verkoop rondvoerende. Voor ieder paard of ander lastdier	13 - 17.
F. Met marsen, manden, pakken, korven, dozen en kastjes enz., de navolgende soorten van waren ter verkoop aanbiedende, als:	
a. Zak-uurwerken, gouden en zilveren werken, juweelen enz.	7 - 13.
b. Grove aarden-potten of glaswerk	17.
c. Goederen van de eerste soort alleen of van de eerste en tweede soort tevens	11 - 14.
d. Waren van de tweede soort alleen	12 - 13.
G. Zonder marsen, kramen, stallen, tafels of kruiwagens, met hunne waren omloopende, of op de markten, straten enz. zittende	11 - 17.
H. Hunne waren in herbergen of in bijzondere huizen of kamers uitsallende, of dezelve in openbare veilingen, bij koopen van doorgaans minder dan 25 guld. ieder, doende verkoopen	7 - 11.
I. Kramers, wafelen, poffers en ander soortgelijk gebak bereidende en verkopende:	
a. Met geheel of ten deele overdekte loodsen, kramen of stallen. Voor iedere loods, kraam of stal	11 - 13.
b. Met niet overdekte stallen, kisten, kruiwagens enz.	15 - 17.

TWEDE AFDEELING.

Vreemde kramers en kooplieden.

De vreemde kramers zullen het dubbel van het regt, hetgeen hiervoren voor de inlandsche kramers is bepaald, verschuldigd zijn.

Al zulke vreemde kramers en kooplieden, welke met staalkaarten, monsters, proeven enz., of ook zonder dezelve rondreizen, om bestellingen van bijzondere personen, kooplieden of winkeliers op te nemen, zullen aan dezelfde regten onderhevig zijn, als de mars- en pakken-dragers, hiervoren in de eerste afdeling, onder letter F bedoeld; in alle gevallen, met verduubeling der belasting, en onverschillig of zij voor eigene rekening of voor rekening van anderen handelen.

§ 2. De winkeliers en alle neringdoende lieden, alsmede de fabriekanten en werkbazen, en, in het algemeen, alle patentpligten, welke hunne waren mogten verkoopen op eene der, bij deze tabel omschrevene wijzen, zullen deswege afzonderlijk als kramers aangeslagen worden, en zich mitsdien uitdrukkelijk daartoe moeten aangeven.

- 35. Regen- en zonne-schermmakers.
- 36. Goud- en zilver-draadtrekkers en spinners.
- 37. Gouden- en zilveren-galonnemakers.
- 38. Borduurders in goud en zilverdraad en zijde.
- 39. Bondwerkers en pelterijbereiders.
- 40. Pluimbereiders, bedvederbereiders.
- 41. Vederbeddemakers.
- 42. Paardebaren-matrassemakers.
- 43. Valkhoedemakers.
- 44. Breuklandmakers.
- 45. Draagband-, handeijer- en brefelmakers.
- 46. Lederen-broekmakers en handschoenmakers.
- 47. Borstel-, schuif- en boendermakers.
- 48. Kolfbaanmakers.
- 49. Stukadoors.
- 50. Steenhouwers.
- 51. Graveurs in- en slijpers van glas of kristal.
- 52. Tabak-spinners, kervers, snijders en raspers, sigaremakers, karottemakers en andere rook- en snuiftabaks-fabriekanten.

Wanneer deze de. door hen gefabriceerde of verwerkte waren in het klein verkoopen, moeten zij, wegens die nering, nog afzonderlijk worden belast.

- 53. Bloemkweekers en bloemenverhuurders.
- De regten voor de patentpligtigen, in deze eerste afdeling begrepen, zullen worden geregeld, als volgt:

Zoo zij met 50 werklieden of meer arbeiden	klasse.
α α α 32 tot beneden 50 werkl.	5 ^a
α α α 21 α α 32 α α	6 ^a
α α α 15 α α 21 α α	7 ^a
α α α 9 α α 15 α α	8 ^a
α α α 6 α α 9 α α	9 ^a
α α α 3 α α 6 α α	10 ^a
α α α 1 α α 3 α α	11 ^a of 12 ^a
Alleen arbeidende	13 ^a

T W E E D E A F D E E L I N G.

- 1. Timmerlieden.
 - 2. Witwerkers.
 - 3. Doodkistmakers.
 - 4. Kuipers.
 - 5. Lijstemakers.
 - 6. Stoelendraaiers of maten stoelemakers.
 - 7. Houddraaiers en kaaskoppendraaiers.
 - 8. Schepel- en hollematemakers.
 - 9. Muizenvalven-, vogelkooi- en blaasbalmgmakers.
 - 10. Zeven-, builen- en trommelmakers.
 - 11. Stoelmatters.
 - 12. Mandemakers.
 - 13. IJzer- en koperdraadvlechters.
 - 14. Rietdekkers.
 - 15. Leidekkers.
 - 16. Metselaars.
 - 17. Pannedekkers.
 - 18. Muurwitters of pleisteraars, geen stukadoors zijnde.
 - 19. Steenvloerleggers.
 - 20. Harmer of steenzagers, zonder molens.
 - 21. Glazemakers.
 - 22. Koranzmakers.
 - 23. Huis- en schepenschilders.
 - 24. Blikschilders.
 - 25. Blikslagers.
 - 26. Ketelboeters.
 - 27. Schaar- en messenslijpers.
 - 28. Schoorsteenvegers.
 - 29. Nachtwerkers.
 - 30. Slagters voor anderen, niet tevens vleeschhouwers zijnde.
 - 31. Pakkers.
 - 32. Tuiniers, voor bijzondere personen arbeidende.
 - 33. Laarzenmakers.
 - 34. Schoenmakers.
 - 35. Mullen- en pantoffelmakers.
 - 36. Schedemakers.
 - 37. Haam- of garelmakers en makers van tuigen voor werkpaarden enz.
 - 38. Lederen, fluweelen en lakensche mutsenmakers.
 - 39. Rijgijfmakers.
 - 40. Kleedermakers.
 - 41. Linnenaaiers, linnen winkel doende. Zij zullen een afzonderlijk regt als winkelierster verschuldigd zijn voor den verkoop hunner waren.
 - 42. Modegoedmakers of maaksters. Zij zullen, voor den verkoop hunner waren, nog tot een afzonderlijk regt als winkeliers worden aangeslagen.
 - 43. Stroofoedenmakers.
 - 44. Stroofoeden-verwers.
 - 45. Zijden- en kemelsbaren knoopmakers, passemmentwerkers en franjemakers, koorden- en kwastenmakers, niet in gouden- of zilverdraad arbeidende.
 - 46. Kunstbloemmakers.
 - 47. Pruikmakers.
 - 48. Kartonse doozenmakers, kartonwerkers.
 - 49. Kurkensuslijders.
 - 50. Vuurwerkmakers.
 - 51. Kollijstroopbranders.
 - 52. Kunst-kollijmakers.
 - 53. Bleekers van gemaakt linnengoed, kleeders enz., waschvrouwen, stijfsters, dekenwaschters, mangelsters.
- De huisselijke bediende van deze patentpligtigen moeten onder het getal hunner werklieden worden geteld.

54. Drukkers, andere dan die, welke in de 1ste afdeling van tabel n°. 1 voor-komen.

55. Hout- of plaatdrukkers.

56. Papierlijders.

Het patentregt, verschuldigd door de, in deze tweede afdeling genoemde patentpligtigen, zal worden geregeld, als volgt:

Zoo zij met 70 werkl. of meer arbeiden.	klasse.
α α α 50 tot ben. 70 werkl. arbeidende.	5 ^a
α α α 32 α α 50 α α	6 ^a
α α α 21 α α 32 α α	7 ^a
α α α 15 α α 21 α α	8 ^a
α α α 9 α α 15 α α	9 ^a
α α α 6 α α 9 α α	10 ^a
α α α 3 α α 6 α α	11 ^a
α α α 1 α α 3 α α	12 ^a
Alleen arbeidende, voor zoo verre zij niet zijn opge-noemd onder de bij art. 3 dezer wet rijgestelde.	13 ^a

T A B E L N°. 13.

Logement-badstooftouwers, biljardhouders, enz. (De regten, door dezelve verschuldigd, te berekenen volgens tarief litt. B.) Het patentregt, door de navolgende te voldoen, zal geregeld worden in overeenstemming van de klassen, bij ieder derzelve aangegeven.

1.) Herbergiers of logementhouders en slaapsteenhouders.

Zoo hun huis 50 kamers of vertrekken of meer bevat	klasse.
α hetzelve 35 tot ben. 50 kamers bevat	2 tot 8
α α 25 α α 35 α α	3 — 4
α α 20 α α 25 α α	4 — 5
α α 16 α α 20 α α	5 — 6
α α 12 α α 16 α α	6 — 7
α α 9 α α 12 α α	7 — 8
α α 7 α α 9 α α	8 — 9
α α 5 α α 7 α α	9 — 10
α α 3 α α 5 α α	10 — 11
minder dan 3	11 — 13

En zal het beroep van logementhouder met geen ander mogen worden als verwant beschouwd, dan alleen met dat van open tafelhouders, tapper en houder van stal-lingen voor rijtuigen en paarden.

2.) Houders of verhuurders van gestoffeerde woningen (hotels garnis), houders van bijzondere besteding, proveniers-, verbeter-, krankzinnig- en dergelijke huizen.

Zoo hun huis 50 kamers of vertrekken of meer bevat	klasse.
α hetzelve 40 tot ben. 50 kamers bevat	5 — 6
α α 32 α α 40 α α	6 — 7
α α 25 α α 32 α α	7 — 8
α α 18 α α 25 α α	8 — 9
α α 14 α α 18 α α	9 — 10
α α 10 α α 14 α α	10 — 11
α α minder dan 10	11 — 12

- 3.) Badstooftouwers. Voor iedere badkuip 13 — 14
- 4.) Biljardhouders. Voor iedere biljardtabel 6 — 11
- 5.) Kolfbaanhouders. a. Voor iedere geheel opene baan 9 — 12 b. Voor iedere geheel of gedeeltelijk overdekte baan 7 — 11

T A B E L N°. 14.

Kooplieden, reedors, makelaars, artsen, bakkers, tappers, enz. (De regten, door dezelve verschuldigd, te berekenen volgens tarief litt. B.) Het patentregt, door de navolgende personen verschuldigd, zal worden geregeld naar de klassen, bij iedere derzelve aangegeven.

- 1. Bankiers voor vreemde mogendheden, waardoor verstaan worden alle zoodanige, welke zich, met het doen van geldleeningen voor vreemde mogendheden, of met het betalen van renten, voor rekening van dezelve, belasten 1.
 - En zal dit beroep met geen ander hoegenaamd, zelfs ook niet met de in de tabellen n°. 9, 10 en 11, of in deze tabel vermelde, als verwant mogen beschouwd worden.
 - 2. Wisselhandelaars in het groot (bankiers) 1 tot 4.
 - 3. Zoodanige kooplieden, als welke de goederen, waarin zij handelen, bij groote partijen, hetzij bij ééne of meerdere volle of gedeelten van scheepsadingen of anderzins, onmiddellijk van buiten 's Lands, 's Rijks volkplantingen hieronder begrepen, ter zee of langs de stroommen of ook te lande, voor eigene rekening, of in betaling ontvangen of derwaarts verzenden, met uitzondering nogtans van dezulke, welke alleen stokvisch en levertraan of zout, over zee, of pijp-aarde, potasch, weedasch, of wijnen, langs de rivieren of te lande, ontrangen 1 — 2.
 - 4. Zoodanige kooplieden, als welke, in voegen vermeld, de goederen, waarin zij handelen, wel van buiten 's Lands of van de koloniën ontvangen of derwaarts verzenden, doch niet bij geheele scheepsadingen of groote partijen, zoo mede deganen, welke begrepen zijn onder de uitzonderingen, hier voen n°. 3 gemaakt 2 — 5.
 - 5. Zoodanige kooplieden, als welke de voorwerpen van hunnen handel niet onmiddellijk van buiten 's Lands of de koloniën ontvangen, of derwaarts verzenden, maar daarin hier te Lande, in het groot handelen, hetzij zij die voorwerpen in de fust of emballage, waarin dezelve het eerst in den handel gebragt worden, of ook anderzins, bij groote partijen, in- of verkoopen 3 — 6.
 - 6. Zoodanige kooplieden of handeldrijvende personen, als welke, noch tot de hier boven onder n°. 3 tot 5 omschrevene, noch tot de winkeliers, grossiers in wijnen, drogisten, kooplieden in effecten of andere, bij de wet afzonderlijk genoemde handeldrijvende of nering doende personen behooren 7 — 13.
 - 7. Kooplieden of commissiounairs in openbare effecten, obligatiën en fonsien 1 — 9.
 - 8. Reeders van schepen, reederij-handel drijvende ofschepen ter koopvaardij uitrustende 1 — 4.
 - 9. Reeders en uitrusters van schepen, bestemd om te worden verhuurd of om daarmede op vracht te varen 6 — 10.
 - 10. Reeders of uitrusters van schepen voor de haring-zoutevisch- of walvisch-visscherij 4 — 10.
 - 11. Reeders of uitrusters van kleine visschers vaartuigen 10 — 13.
 - 12. Geldwisselaars 6 — 11.
 - 13. Assuradeurs, in welke betrekking ook anders eenig patentregt voldoende 3 — 7.
 - 14. Kassiers 2 — 7.
 - 15. Zoodanige kommissionairs of commissiehandelaars, als aan welke koopmanschappen, bij ééne of meerdere volle scheepsadingen, of anders bij groote partijen, van buiten 's Lands, de volkplantingen hieronder begrepen, te water of te lande worden toegezonden, ten einde dezelve, tegen genot van provisie, te verkoopen of te verzenden, of welke als boven, voor rekening van in- of buitenlanders, goederen inkoopten en dezelve naar buiten 's Lands verzenden, expeditieus, factoors 1 — 3.
 - 16. Zoodanige kommissionairs of commissiehandelaars, als welke, even gelijk de voorgaande, koopwaren ontvangen of inkoopten, om dezelve, even gelijk die, te verkoopen of te verzenden, maar zulka niet bij groote partijen, expeditieus, factoors 3 — 6.
 - 17. Kommissionairs of commissiehandelaars, welke zich, bij het uitvoeren van binnenlandsche commissiën, bepalen, expeditieus, factoors 6 — 12.
 - 18. Ondernemers van wagen- en karrenvrachten, tot vervoer van koopwaren 8 — 12.
 - 19. Makelaars van roerende en onroerende goederen, effecten, koopmanschappen, wissels of verzekeringen, scheeps-makelaars, makelaars, scheepstolken, cargadoors, scheepsbevrachters, pond-gaarders, konvooiloozers 2 — 11.
 - 20. Ondernemers van openbare verkooppingen, welke, op gezette tijden of wel op daartoe bestemde plaatsen, verkooppingen van roerende goederen of koopmanschappen houden 2 — 9.
- En zal dit beroep met geen ander hoe ook genaamd, worden beschouwd als te zijn verwant.

21. Notarissen	klasse. 1 tot 9.
22. Procureurs	2 - 9.
23. Griffiers en alle zoodanige andere personen, geen Notarissen zijnde, bij welke acten van vrijwillig regtsgebed worden verleden	6 - 12.
24. Solliciteurs door 's Lands Bestuur benoemd	2 - 11.
25. Zoodanige personen, welke zich belasten met schrijven en opmaken van allerlei geschriften, stukken, onderhandsche akten, enz.	11 - 14.
26. Deurwaarders bij de gerechtshoven, rechtbanken en vrederegereeten	7 - 13.
27. Pachters van tollén en tolhekken, van plaatselijke en andere belastingen, van de haardsch en straat-vuilnis en alle andere dergelijken	2 - 12.
28. Aannemers van werken van allerlei aard en van leverantie van allerlei stoffen en voorwerpen, aannemers van krijgs- en legertransporten en alle andere	1 - 11.
29. Houders van banken van leening, en beleenders op lossa goederen	2 - 10.
30. Klein-pandjeshouders, inbrengers in de banken van leening of lombarden	8 - 13.
31. Houders van huur- en verhuur- en aanwijningskantoren, besteders van bedienden, diensboden, verhuurders en wervers van matrozen	6 - 14.
32. Artsen, officieren van gezondheid, wontheelers, vroedmeesters	4 - 10.
33. Oog-, tand- en brenkmeesters, ledzellers	5 - 12.
34. Artsenijmengers, chimisten, herboristen, of rij, welke geneeskrachtige kruiden kweeken, dezelve verzamelen en tevens bereiden; alsmede droogisten en verwaren-verkooopers, welke niet in het groot handelen	4 - 12.
De droogisten, enz., die in het groot handelen, of ook andere handel doen, behooren daarvoor als kooplieden aangeslagen te worden.	
35. Vee-artsen, paarden- en beesten doctors	7 - 13.
En zal dit beroep, met dat van <i>koefsmid</i> , niet mogen worden beschouwd als te rijz want.	
36. Wijnkooopers, of grossiers in wijnen, grossiers in sterke dranken, grossiers in likeuren, welke hunne wijnen of andere dranken, doorgaans bij hoeveelheden van niet minder dan 11 flesschen uitslaan, alsmede kooplieden in bieren in fust	4 - 9.
De wijnhandelaars in het groot behooren, in die betrekking, als zeehandelaars of kooplieden, hier boven onder n ^o . 3, 4 of 5 voorkomende, te worden aangeslagen.	
37. Slijters in wijnen, sterke dranken, likeuren, welke hunne wijnen of andere dranken in het klein, dat is: doorgaans met minder dan 11 flesschen verkoopen; zoo mede de slijters van bieren, welke gewoonlijk niet meer dan twee vaten tevens uitslaan	3 - 12.
38. Tappers, wijnhuis-, bierhuis- en kroeghouders, en zij, welke fijne likeuren in hunne huizen of winkels uitschenken	4 - 12.
39. Kroeghouders en slijters van dranken in het klein, welke zelve met geen grootere hoeveelheid dan van ééne kan tevens inslaan	13 - 14.
40. Koffijhuishouders, zoo mede houders van tuinen of buitenhuizen, tot openbare uitspanning	3 - 10.
41. Societeit- of collegiezalen en tuinen, tot uitspanning geschikt, hetzij die societeiten enz. voor rekening van eenen bijzonderen persoon worden gehouden, hetzij dezelve door vereeniging van onderscheidene leden, welke de kosten onderling dragen, worden gevormd	6 - 8.
42. Restaurateurs of houders van portions tafels, gaarkeukenhouders, open tafelhouders, uitgevers van spijs in portien	6 - 12.
43. Stalhouders, welke paarden en ruituigen van reizigers en andere lieden stallen	9 - 12.
44. Banketbakkers, konfiteriers en desert-werkers	6 - 10.
45. Koks en pastebakkers	9 - 12.
46. Koekbakkers	6 - 11.
47. Bakkers van wafelen, poffertjes en ander dergelijk gebak	8 - 13.
48. Brood-, beschuit- en krakelingsbakkers	6 - 12.
49. Loonbakkers	6 - 13.
50. Vermicelle en macaroniemaakters	11 - 13.
51. Ouwelmakers	11 - 14.
52. Melk of roomverkooopers	11 - 14.
53. Brood- en beschuitverkooopers	8 - 13.
54. Vleeschverkooopers	8 - 13.
55. Vleeschhouwers, spekslaggers, worstemakers	6 - 11.
Zoodanige personen, welke in spek, worst, enz. handelen, zonder die voorwerpen zelve te bereiden, behooren onder de winkeliers of kooplieden, naar de omstandigheden.	
56. Vleesch en spekrookers	11 - 13.
57. Zalmrookers	9 - 12.
58. Haring- en bokkingrookers	10 - 13.
59. Vischzouters en vischdroogers	10 - 13.
60. Vischverkooopers, hetzij dezelve de visch op de markten, uit hunne huizen of op enige andere wijze verkoopen	10 - 13.
De onder n ^o . 57 tot 60 hier boven gemelde zijn niet aan het patentrecht onderhevig voor den verkoop of de bereiding van den visch, die zij zelve hebben gevangen.	
61. Versche visch-opkooopers	4 - 9.
62. Poeliers, wild-, vogel- en duivenverkooopers	8 - 14.
63. Smeersmelters	7 - 10.
64. Kassemakers	5 - 10.
65. Waskaarsen- en waslichtmakers	5 - 13.
66. Ondernemers van postwagens en openbare ruituigen tot vervoer van reizigers	3 - 10.
67. Verhuurders van koetsen, wagens, kabrioletten en ander ruituig op veeren of riemen; verhuurders van rijpaarden en manegehouders	4 - 11.
68. Verhuurders van sleep- en rolkoetsen, wagens, sleepers, slepers, karrelieden en verhuurders van paarden tot het trekken van schuiten en schepen	10 - 14.
69. Rouwkoetsen-verhuurders, voor iedere rouwkoets of sledge	9 - 11.
70. Ossendrijvers tot het vervoeren van koopwaren, houtvervoerders op lastdieren, houtvlotters	13 - 14.
71. Hengstenhouders	11 - 13.
72. Verhuurders van brouwerijen, en derzulken, welke voor loon brouwen	10 - 12.
73. Verhuurders van Branderijen	14 - 12.
74. Verhuurders en houders van laken- en droogramen, baalrookers	8 - 12.
75. Zikkenverhuurders	11 - 13.
76. Verhuurders van tenten, loodsen, kramen, enz., ten dienste van kramers, enz., boven het regt, door hen als timmerlieden, enz., verschuldigd	7 - 11.
77. Verhuurders van doop- en rouwgoed, rouwmantel-verhuurders, ondernemers van begrafenissen	9 - 13.
78. Verhuurders van maskerade- en danskleederen	11 - 14.
79. Houders van leeskabinetten, boekverhuurders, boven het patent, door hen als boekverkoopers verschuldigd	9 - 12.
80. Uitdragers, oud glas-, oud ijzer-, oude kleederen-, oude boeken oude rodden- en lopenverkooopers, verhuurders van huisraad, bedden enz.	4 - 13.
81. Scheepstgrijnen	6 - 11.
82. Verkooopers van gemaakte nieuwe kleederen	7 - 11.
83. Afbrakkoopers, ondernemers van de slooping van gebouwen	5 - 10.
84. Schepen- en schuitensloopers	11 - 13.
85. Koopers en verkooopers van natuurlijke en andere zeldzaamheden, kunstkoopers en handelaars in schilderijen	5 - 11.

87. Boekverkooopers	klasse. 3 tot 12.
88. Boekbinders	9 - 12.
89. Gekwalificeerde kollektours in de Nederlandsche loterij	2 - 6.
90. Splitters van loten in de Nederlandsche loterij	5 - 8.
91. Debitanten van loterijbrieffjes, hetzij zij dezelve uit hunne huizen of daar buiten te koop of te huur aanbieden	11 - 13.
92. Courantiers, uitgevers van tijdschriften, aankondigingsbladen, openbare prijslijsten en dergelijke, aan het regt van het zegel onderworpen, bladen	4 - 12.
En zulks boven het regt, hetwelk zij als boekdruckers of verkoozers of aanderzins, mogen verschuldigd zijn.	
93. Aanprekers en lijkbezorzers	11 - 13.
94. Aanplakkers van bekendmakingen van openbare verkooping, zeelidjingen en andere omroepers, afslagers	9 - 13.
95. Schatters en waardeerders van roerende en onroerende goederen, opnemers van gebouwen	8 - 11.
96. Keurders van metalen of essaijers	10 - 12.
97. Keurmeesters of keurders van visch, vleesch, turf, hooi enz.	11 - 13.
98. Wijnroeters, peidlers van vaatwerk	10 - 12.
99. IJkmeesters van maten en gewigten enz.	10 - 12.
100. Waagmeesters	8 - 13.
101. Loodmeters	10 - 12.
En zullen de, onder n ^o . 93 tot 101 hiervoren vermelden, niet aan het patent onderworpen zijn, voor zooveel zij, wegens hunnen arbeid, uitsluitend uit 's Rijks-gemeente- of polderkassen bezoldigd worden.	
102. Gezwooren zout-, kalk-, tras-, koren-, hout-, hooi, schors of taan, kolen, linnen en stoffen meters en wegers	12 - 13.
103. Heele en halve kostschoolhouders, instituteurs, collegiehouders	8 - 10.
104. Dag en avond-schoolhouders, waaronder ook begrepen worden de genen, welke, ofschoon geen schoolhouders zijnde, enkele jonge lieden, aan welke zij onderwijs geven, tegen betaling, in den kost hebben	9 - 13.
105. Muzijk-, dans-, scherm-, schrijf-, taal en rekenmeesters, pkeurs of rijmeesters, onderwijzers in het Italiaansch boekhouden, de wis- en stuurmanskunde, de letterkunde, de teeken-, graver-, schilder-, bouw- en beeldbouwkunst; en in alle andere wetenschappen en kunsten, voor zooveel zij voor hunne lessen worden betaald	10 - 13.
106. Translatours of overzetters	11 - 13.
107. Bouwmeesters, zoo van gebouwen als van water-sluis- en molenwerken	8 - 11.
108. Koperen plaatsnijders	10 - 2.
109. Muzijkplaatsnijders	10 - 2.
110. Zegel- en stempelsnijders	11 - 13.
111. Lettersnijders	11 - 13.
112. Brandschilders	10 - 12.
113. Porceleinschilders en vergulders	10 - 12.
114. Vergulders en verzilverders	10 - 12.
115. Bruineerders	10 - 12.
116. Platedwerkers	6 - 11.
117. Goudslagers	6 - 10.
118. Goud- en zilversmeden	6 - 11.
119. Goud en zilversmeden, alleen de werkende	12.
120. Juweliers	6 - 10.
121. Diamantzetter	9 - 11.
122. Bijouteriewerker	6 - 11.
123. Horlogie- en uurwerk- of klokkenmakers, opmakers, herstellers, schoonsmakers van zak- en staande uurwerken en klokkenstellers	6 - 12.
Ingevalle de, onder n ^o . 118 tot 123 hiervoren vermelden, hunne werken anders dan aan kooplieden of winkeliers verkoopen, behooren zij, wegens dat debiet, afzonderlijk te worden belast.	
124. Kunstdraaijers, draaijers in goud, koper, ivoor enz.	9 - 12.
125. Makers van natuur-, gezigt-, wis-, sterre- en heekkundige werktuigen	6 - 11.
126. Orgel-, piano-forte en andere muzijk-instrumentmakers en herstellers	5 - 11.
127. Stellers van muzijk-instrumenten	13.
128. Muzikanten op concerten en in schouwburgen spelende	13.
129. Tooneelspelers en dansers	10 - 14.
130. Kommissarissen van schuiten en wagenveeren	8 - 13.
131. Bestellers van goederen, brieven en pakketten, niet in dienst van 's Rijks posterijen zijnde, kruijers en boodschaploopers-bazen	11 - 14.
132. Scheeps sjouwers en toetugerebazen	9 - 12.
133. Geleiders (Conducteurs) van postwagens	13 - 14.
134. Doodgravers in de steden	10 - 13.
135. Beursknechts, marktmeesters	13.
136. Opzigtors over koren-magazijnen (korenafmakers)	13.
137. Wijnkuipers of opzigtors in wijnpakhuizen, wijnbereiders	10 - 12.
138. Haarkappers	8 - 12.
139. Haarsnijders	13 - 14.
140. Baardscheerders	13 - 14.
De baardscheerders en haarsnijders ten platten lande zijn vrij van de belasting.	
141. Wollen en linnenwaaijers, borduursters in garen en katoen, vrouwen mutsemaaksters en plooiers	10 - 14.
142. Hoeden schoonsmakers en vertoomers	12 - 13.
143. Kolfballenmakers	10 - 13.

TABEL N° 15

Ondernemers, directeurs en commissarissen van spelen, vertooningen en vermakelijkheden.

§ 1. Het patentregt, te voldoen door de ondernemers, beheerders of commissarissen voor het geven, houden, vertoonen of besturen van schouw- en dansspelen, muzijk-, dans- en maskerade-partijen, en alle andere in deze tabel omschreven spelen, partijen en tooneelen, zal, voor zooverre de gezegde spelen enz. plaats hebben in zoodanige vaste gebouwen, als tot het houden van dezelve zijn ingerigt, en onder den naam van *Schouwburgen* bekend zijn, worden bepaald, als volgt:

Voor ieder gegeven wordend spel, partij of vertooning 1/100 van hetgeen hetzelfde, zonder aftrek van onkosten, zoude kunnen opbrengen, bijaldien al de plaatsen, welke de zaal bevat, tot de verschillende, bij de bekendmakingen vastgestelde prijzen waren bezet, zoo uogtans, dat, wegens ieder spel of vertooning, voor in teekeningprijs (abonnement courant) gegeven wordende een derde zal kunnen worden afgetrokken; alles zonder onderscheid of de voorschreven spelen en vertooningen voor rekening van gezegde ondernemers, beheerders of commissarissen zelve, of voor rekening van anderen worden gegeven of gehouden, en of van datzelve eenig voordeel wordt genoten of niet.

Het regt, wegens de muzijk-, dans- en maskerade-partijen verschuldigd, zal berekend worden naar gelang van de helft der plaatsen, welke de zaal, bij het geven der andere spelen en vertooningen, gerekend wordt te beratten.

De belasting wegens ieder der, in deze § bedoelde schouwburgen, zal, voor het gehele dienstjaar te zamen, niet meerder kunnen bedragen dan hetgeen eens vertooning, zonder aftrek van onkosten, zoude kunnen opbrengen, bijaldien al de plaatsen, welke de zaal bevat, tot de rolle bij de bekendmakingen voor de gewone vertooningen, vastgestelde prijzen waren bezet.

2. Het patent, verschuldigd door ondernemers, beheerders of commissarissen van muzijk-, dans- en maskerade-partijen, vaarhals, steekspelen, veldfeesten, liefhebberij-komedien enz., onverschillig of de voorschreven partijen en vertooningen voor rekening van gezegde personen zelve, of voor rekening van andere plaats

hebben, en of van dezelve eenig voordeel wordt genoten of niet, zal, voor zooverre dezelve niet in de schouwburgen, onder § 1 van deze tabel vermeld, gehouden worden, worden berekend op den navolgenden voet.

a. Wanneer de gezegde spelen of partijen bij intekening worden gehouden:

Table with columns for 'In gemeenten van den' and rows for '1° rang.', '2° en 3° rang.', '4°, 5° en 6° rang.'. Includes text: 'Voor iederen Intekenaar en voor iedere partij, spel of vertooning.' and 'Zoo de prijs der intekenaars voor elken dag voor iederen persoon bedraagt:'

Zullende niettemin het recht voorschreven in geen geval minder kunnen dragden dan dat, hetwelk is bepaald voor dezelfde spelen of vertooningen, in de gevallen hierna onder letter b van deze § vermeld.

En wordt door intekening verstaan, alle verbindenis tot het betalen van eene, vooraf bepaalde som, of van een zeker aandeel in de te maken onkosten enz., onderschilling of dezelve voor ééne of meerdere partijen tevens wordt aangegaan.

b. Ingevalle het intrée-geld, zonder voorafgaande intekening, wordt betaald.

Table with columns for 'In gemeenten van den' and rows for '1° rang.', '2° en 3° rang.', '4°, 5° en 6° rang.'. Includes text: 'Voor ieder partij, spel of vertooning.' and 'Wanneer de prijzen der plaatsen gesteld zijn op:'

En wordt bepaald, dat het patentrecht voor de, onder letter a en b van deze § bedoelde spelen of partijen alleen verschuldigd is, wanneer dezelve worden gegeven of gehouden in de gewone dans- of muzikzalen, alsmede in de huizen, tuinen enz. van logement-, koffijhuis-, kollegietuin en societeit houders (de societeiten of tuinen onder n° 41 van tabel n° 14 vermeld, daaronder begrepen) alsmede in die van tappers, wijnhuis-houders, dans- en muzikmeesters.

§ 3. De ondernemers of bestuurders van openbare schouw-, tooneel-, dans-, paardenrijders-, koordedansers- springers-, marionetten- en goochelspelen, van vertooningen van natuur- en scheikundige vermakeligheden, natuurlijke zeldzaamheden en voortbrengsels der kunst, en van alle andere dergelijke, gewinshalve gegeven wordende, vertooningen en tentoonstellingen (die van schilderijen en panorama's niet uitgezonderd) zullen, voor zoo veel dezelve geen plaats hebben in de schouwburgen, in § 1 van deze tabel bedoeld, worden belast, als volgt:

Table with columns for 'In gemeenten van den' and rows for '1° rang.', '2° en 3° rang.', '4°, 5° en 6° rang.'. Includes text: 'Voor elken dag, waarop de spelen of vertooningen plaats hebben.' and 'Zoo de prijzen der voornaamste zitplaatsen bedragen:'

Wegens ieder twintig zitplaatsen, welke de zaal of tent bevat, de gerekene twintig tallen voor geheel te nemen.

Zullende evenwel de som der regten nimmer mogen dalen beneden die, welke voor dezelve spelen en vertooningen in de gevallen, hierna onder b vermeld, is bepaald.

b. Wanneer de spelen of vertooningen, enz. worden gegeven op plaatsen, waar geen zitplaatsen gevonden worden:

Table with columns for 'In gemeenten van den' and rows for '1° rang.', '2° en 3° rang.', '4°, 5° en 6° rang.'. Includes text: 'Voor elken dag, waarop de spelen en vertooningen plaats hebben.' and 'Zoo de prijzen der hoogste plaatsen bedragen:'

(N° 35.) BESLUIT van den 28 Mei 1819, houdende alteratie van art. 9 van het REGLEMENT OP DE RENTE-BETALING DER NATIONALE WERKELIJK RENTGEVENDEN SCHULD (zie Staatsblad van 1813, n° 24.)

WIJ WILLEM, BIJ DE GRATIE GODS, KONING DER NEDERLANDEN, PRINS VAN ORANJE-NASSAU, GROOTHERTOG VAN LUXEMBURG, enz., enz., enz. Geboerd de voordragt van Onzen minister van finantien; Hebben goedgevonden en verstaan: Bij alteratie van art. 9 van het door Ons bij het Besluit van den 18 Mei 1818 (Staatsblad n° 24.) gearresteerd reglement op de rente-betaling der nationale werkelijke rentgevende schuld, te bepalen dat, aanvankelijk over het half jaar, hetgeen verschijnen zal op den eersten Julij 1819, de dadelijke betaling in numerair of bankbiljetten op de bureaux van rentebetaling der nationale schuld, zal plaats hebben voor alle posten van een honderd guldens renten en daar beneden, en dat de betaling voor posten boven de honderd guldens zal blijven geschieden in kwitantien op de Nederlandsche bank, luidende aan toonder en betaal-

baar bij gezegde bank, dagelijks beginnende met den dag, welke volgt op dien van de uitgifte.

Onze Minister van Finantien is belast met de uitvoering van het tegenwoordig Besluit hetwelk in het Staatsblad zal worden geplaatst.

Gegeven te Laken, den 28 Mei 1819, en van Onze Regering het Zesde. (geteekend) W I L L E M. Van wege den Koning, J. G. DE MEY VAN STREEFKERK.

(N° 36.) BESLUIT van den 1 Julij 1819 noemens de uitvoering van art. 44 der wet op de PATENTEN (Staatsblad n° 34.)

WIJ WILLEM, BIJ DE GRATIE GODS, KONING DER NEDERLANDEN, PRINS VAN ORANJE-NASSAU, GROOT-HERTOG VAN LUXEMBURG, enz., enz., enz. Gezien het 44 artikel der wet op het recht van patent, van den 21 Mei 1819, houdende dat de ordonnantie op hetzelfde recht, gevoegd geweest bij de wet van den elfde Februarij 1816, tot aan den eersten Julij dezes jaars zal in werking blijven, en van dat tijdstip af, voor het overige half jaar 1819, zal worden vervangen door de boven eerstgenoemde wet;

Willende de uitvoering van dit artikel, wat betreft den aanslag over het eerste half jaar van 1819, in het belang der patentplichtigen regelen

Op de voordragt van Onzen Minister van Finantien;

Den Raad van State gehoord;

Hebben besloten en besluiten:

Art. 1. Tot basis van de aanslagen in het patentrecht over het eerste half jaar 1819, der ingezetenen, welke gedurende het gezegde half jaar hetzelfde beroep of andere bedrijven, in dezelfde gemeente hebben uitgeoefend, als gedurende het jaar 1818, zal genomen worden het bedrag van het patentrecht, waarmede ieder hunner in het laatstgemelde jaar is belast geweest.

2. Dienvolgens zullen onmiddellijk uit de kohieren van 1818 worden opgemaakt kohieren over het gezegde half jaar, berekend in evenredigheid van den tijd waarover de belasting loopt, en met in achtneming der verminderingen, welke de aanslagen mogten hebben ondergaan, ten gevolge van de gedane reclamatie bij de Gedeputeerde Staten der provincien.

Deze kohieren zullen door de Gouverneurs, ieder in derzelver provincie, als naar gewoonte, executeur verklaard worden.

3. De belastingsschuldigen zullen verplicht zijn, hunne aanslag aan te zuiveren in den loop van de maand Julij eerstkomende.

4. De kwitantien wegens de verschuldigde regten zullen op de patenten van den jare 1818 gesteld worden, en voor volkomen bewijs dienen, dat de patentsschuldigen voor de eerste zes maanden van 1819 hebben voldaan aan de verplichtingen hun bij de wet opgelegd.

5. Ten gevolge van het bepaald bij art. 1 van dit besluit zullen alleen zoodanige ingezetenen, welke de eerste helft van 1819 hun verblijf in eene andere gemeente hebben gevestigd; dezulke, welke gedurende dien tijd een ander bedrijf of andere bedrijven dan in 1818 hebben uitgeoefend, alsmede degenen welke hun beroep of bedrijf niet voor in 1819 hebben aangevangen, gehouden zijn, tot het indienen van declaratoiren, zoo als dezelve bij art. 15 en 16 der ordonnantie op het patentrecht, van 11 Februarij 1816, worden gevorderd, ter verkrijging van patent voor het eerste half jaar 1819. — Zij zullen die declaratoiren, waarvan de gedrukte modellen ten kantore van den ontvanger der directe belastingen van de gemeente hunner woning zullen te bekomen zijn, bij den gezegden ontvanger in den loop van de maand Julij naastkomende tegen reçu moeten inleveren.

6. De ingezetenen, welke hun beroep voor den 1 Januarij 1819 hebben verlaten, zullen zulks gedurende de maand Julij eerstkomende aan den ontvanger van de gemeente hunner woning kenbaar maken, zij eene geteekende schriftelijke verklaring, ten einde door denzelfden niet voor de belasting te worden vervolgd.

Dezulke, welke, hoeezer hetzelfde beroep als in 1818 uitgeoefend hebbende, zich met derzelver aanslag over de eerste zes maanden van 1819 zouden mogen bezwaard achten, zullen daar tegen op den gewonen voet en wijze kunnen reclameren.

7. De tijd en wijze, waarop de patentschuldigen zich, ter bekoming van het patent over het tweede half jaar 1819, zullen behooren aantemelden, zal, overeenkomstig de voorschriften der wet van den 21 Mei 1819, nader worden bepaald.

Onze Minister van Finantien, is belast met de uitvoering van dit Besluit, hetwelk in het Staatsblad zal worden geplaatst.

Gegeven te Laken, den 1 Junij des jaars 1819, en van Onze Regering het Zesde. (geteekend) W I L L E M. Van wege den Koning, J. G. DE MEY VAN STREEFKERK.

(N° 37.) BESLUIT van den 8 Junij 1819, omtrent de GEDAANTE, STOF EN ZAMENSTELLING DER NIEUWE GEWIGTEN, DERZELVER VEBLVOUDEN EN ONDERDEELEN.

WIJ WILLEM, BIJ DE GRATIE GODS, KONING DER NEDERLANDEN, PRINS VAN ORANJE-NASSAU, GROOT-HERTOG VAN LUXEMBURG, enz., enz., enz. Willende overgaan tot eene nadere bepaling van hetgeen betrekking heeft tot het invoeren der nieuwe gewigten, overeenkomstig de wet van den 21 Augustus 1816, (Staatsblad n° 34.)

En in aanmerking nemende de noodzakelijkheid, dat alle gewigten op eenen eenparigen voet en met genoegzame nauwkeurigheid, worden vervaardigd, dat derzelver juistheid door het gebruik niet worde verminderd, of, verminderd zijnde, spoedig worde hersteld, dat de grootste zorg worde aangewend in het bewaren der standards, en dat alle verval in deze worde voorgekomen;

Gelet op art. 17 der wet van den 21 Augustus 1816;

Gezien Ons besluit van den 29 Maart 1817 (Staatsblad n° 15.);

Op het rapport van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken, van 29 Maart 1819, B. 73.

Den Raad van State gehoord; Hebben besloten en besluiten:

Art. 1. De nieuwe gewigten, tot algemeen gebruik der ingezetenen bestemd, te weten het Nederlandsche pond (kilogramme) en deszelfs veelvouden en onderdeelen, zullen, of uit koper of uit ijzer (mits uit ijzer geen stukken lichter dan één Nederlandsch pond) of voor dezulken die het mogten begeeren, uit klokmetaal worden vervaardigd.

Aan alle neringdoende lieden wordt verboden gewigten, uit andere stoffen gemaakt te gebruiken, en aan ijkers, dezelve te iken.

2. De gewigten zullen zijn stukken 1, 2, 3, 4 en meerdere Nederlandsche ponden, naar verkiesing van een ieder die zich gewigten wil aanschaffen, doch er zal geen stuk boven het gewigt van vijftig Nederlandsche ponden vervaardigd worden.

3. Al die gewigten zullen echter uit een vol getal Nederlandsche ponden moeten, en gezins uit één of meerdere dergelijke ponden, en daarenboven uit eenige onderdeelen van gemelde pond mogen bestaan; de gewigten om volle zakken Nederlandsche munten te wegen, en waarvan in art. 21 zal gesproken worden, uitgezonderd.

4. De gedaante der gewigten, te beginnen met het Nederlandsche pond, zal zijn omtrent cilindrisch, eenigzins schuin naar boven toeloopeende; om opzettel te kunnen worden, zullen die gewigten voortien zijn van eenen vasten staanden ring, of naar verkiesing voor de gewigten van één, twee, drie, vier en uiterlijk vijf

BRONCOMMENTAREN

III

De Volkstelling van 1807/08

door

J.L. van Zanden

Inhoud

1. Inleiding	43
a. Een historische situering	43
b. Een visuele kennismaking	43
2. De administratieve ontstaansgeschiedenis van de volkstelling	43
a. De formele grondslag	43
b. De uitvoeringsbesluiten en -procedures	44
c. De betrouwbaarheid van de informatie uit de volkstelling	44
3. Verwijzende notities	45
a. Vindplaatsen	45
b. Aanvullende bronnen	45
1. Gerelateerde bronnen	45
2. Toetsingsbronnen	45
c. Literatuur	45
1. Andere gidsen en commentaren	45
2. Enkele historische studies van belang voor een goed begrip van de historische situering van de volkstelling	45
3. Administratief-juridische publikaties	46
4. Historische studies, waarin de volkstelling is gebruikt	46
4. Mogelijke gebruikswijzen van de bron in historisch onderzoek	46
a. Themata	46
b. Combinatie en verrijking van de informatie	46
Noten	47
Afbeeldingen	48

1. Inleiding

a. Een historische situering

De volkstelling van 1807/08 was, na de telling van 1795/96 de tweede ‘nationale’ telling van de bevolking van het toenmalige Nederland (exclusief onder andere Limburg en Zeeuws-Vlaanderen). In tegenstelling tot 1795 werd echter niet zozeer het aantal inwoners geteld, maar werd een volledige inventarisatie van de sociale en economische positie van de nieuwe onderdanen van koning Lodewijk Napoleon ondernomen. De achtergrond hiervan was, dat de koning een indruk wilde krijgen van de sociale en economische omstandigheden van de inwoners van de gewesten, waartoe hij ook verschillende ‘statistische memories’ liet vervaardigen. Dit, om uiteindelijk te komen tot evaluatie en voltooiing van het door I.J.A. Gogel in 1806 ingevoerde nieuwe stelsel van nationale belastingen, waardoor de belastingheffing, na eeuwen ruziën hierover, in alle gewesten uniform was geworden. De eerstvolgende nationale telling vond pas in 1829 plaats.

b. Een visuele kennismaking

Afbeelding 1 op pagina 48 laat twee bladzijden uit het gemeentelijk volkstellingsregister van Odoorn in het Departement Drenthe zien. De nummers van de huizen (kolom 1) bepalen de volgorde van de opgaven. In de tweede kolom treffen we de namen van de gezinshoofden aan, in de derde kolom de beroepen. De overige kolommen op de linkerbladzijde bevatten gegevens betreffende de huwelijkse staat, de inwonende kinderen en de dienst- en werkboden. Op de rechterbladzijde onder ‘heeft’ informatie over de veestapel, onder ‘bezit, of heeft in gebruik’ over het grondbezit en onder ‘betaald, of moet betalen’ over huur/pacht, personeel en belastingen.¹

Afbeelding 2 op pagina 49 toont een verzamelstaat betreffende het Kwartier Winschten van het Departement Groningen. Per regel treffen we informatie per gemeente aan, onderaan verzamelregels per ‘balluagie’ en voor het hele kwartier. De tweede kolom – in de kopregel – bevat de aantallen gehuwde gezinshoofden, de derde het aantal kinderen en de vierde het aantal ongehuwde hoofden, de vijfde het aantal dienstboden, de zesde de werkboden, de zevende de aantallen stuks vee, de achtste de oppervlakten bouw- en weiland en de negende de verdeling naar beroepen.²

Afbeelding 3 op pagina 50 geeft een overzicht van de resultaten van de telling in het Kwartier Zutphen van het Departement Gelderland. De huisgezinnen in het Kwartier worden naar klassen van grootte geordend. In kolom 2 wat betreft het aantal kinderen, in kolom 4 naar het aantal dienstboden, in kolom 5 naar het aantal werkboden. Kolom 6 betreft de rijtuigen en paarden, kolom 7 de veestapel, kolom 8 de omvang van de landerijen en kolom 9 bevat de aantallen beoefenaren van ‘onderscheidene beroepen, handel en bedrijven’. In de laatste kolom opgave van het aantal bedeeden in het Kwartier.³

2. De administratieve ontstaansgeschiedenis van de volkstelling

a. De formele grondslag

In het Koninklijk Decreet van 28 mei 1807, nr. 1, en in een aanvulling van 15 juni van dat jaar, werd bepaald dat men per gemeente gegevens moest verzamelen van alle inwoners betreffende:

- Het aantal gehuwde en ongehuwde personen, met of zonder kinderen en met of zonder werk- en dienstboden;
- Het beroep van de gezinshoofden en vrijgezellen;
- Het bezit van hoornbeesten, paarden en schapen;
- Het oppervlak bouwland en weiland dat men pachtte of in bezit had;
- Het bedrag dat men betaalde aan personele belasting, dienstbodengeld, belasting op de runderbeesten en op de paarden, de patentbelasting en de verponding;
- Het bedrag dat men betaalde aan huur voor huizen en landerijen.

Bovendien werd deze telling in een aantal gewesten gecombineerd met een eveneens in 1807 gehouden enquête naar het aantal armen en bedeeden, alsmede de oorzaken van de bedeling.⁴

b. De uitvoeringsbesluiten en -procedures

Per departement werden kohieren gedrukt op aanschrijving door de Minister van Binnenlandse Zaken, die vervolgens over de gemeenten werden verspreid. Uit de bewaard gebleven kohieren blijkt dat men per straat huis aan huis de gegevens verzamelde. De huisnummers werden vermeld, lege huizen, molens en kerken soms eveneens. Dit gebeurde gewoonlijk in de zomermaanden van 1807. Het Decreet bepaalde dat de hele operatie in twee maanden afgerond diende te worden. Vooral in de grote steden liep het werk echter erg uit en was men pas in 1808 klaar. De ingevulde kohieren werden meestal naar het departementsbestuur gezonden, soms volstond men met het opsturen van de getotaliseerde resultaten. Dit laatste was o. a. het geval in Noord-Holland ten noorden van het IJ, waar men dan ook nog wel kohieren in gemeente-archieven vindt.

De vrij gebrekkige instructies hebben ertoe geleid, dat de gestelde vragen per departement op verschillende wijzen geïnterpreteerd werden. Zo werd bijvoorbeeld in Zeeland niet naar het grondgebruik (eigendom of pacht), maar naar het grondbezit gevraagd. Soms werd de huur- en pachtwaarde van eigen huis en land wel en soms niet vermeld. Ook werden de resultaten van de telling op departementaal niveau zeer verschillend verwerkt. Zo vermeldde men in Noord-Holland alleen dat er 'diverse beroepen en neringen' werden uitgeoefend, terwijl men in Drenthe, Overijssel, Gelderland, Utrecht, Zeeland en Zuid-Holland vrijwel volledige gegevens over de beroepen van de hoofden van huishoudens verzamelde. In Groningen onderscheidde men alleen de beroepsgroepen ambtenaren, boeren, handwerkers, dagloners en 'bedrijven onder het overige niet begrepen'. Een belangrijk verschil in de verwerking was ook dat men in Noord-Holland, Utrecht en Groningen de gegevens over het bezit van vee en het gebruik van landbouwgrond alleen sommeerde, terwijl men in Overijssel, Gelderland, Utrecht, Zeeland en Zuid-Holland hiervan stratificaties samenstelde. In het eerste geval weet men dan slechts hoeveel runderen, paarden en schapen zich in de gemeente bevonden, in het tweede ook het aantal bezitters van 1, 2, 3, etc. runderen, paarden en schapen in de gemeente. Aangezien van de meeste departementen alleen de verwerkte gegevens en niet de oorspronkelijke kohieren bewaard zijn gebleven, zijn deze verschillen in de bewerking van groot belang voor de historische waarde van de bron. Een dergelijke zeer omvangrijke volkstelling werd immers niet eerder, en gedurende de negentiende eeuw evenmin daarna in Nederland uitgevoerd.

c. De betrouwbaarheid van de informatie uit de volkstelling

De kohieren maken de indruk soms wel, soms minder nauwgezet te zijn opgesteld. Uit controles op de interne consistentie van de samenvattingen op departementaal niveau blijkt, dat er bij het samenstellen van deze samenvattingen fouten zijn gemaakt, zij het meestal geringe. Als men het totaal aantal huishoudens volgens verschillende ingangen (met en zonder dienstboden, met en zonder werkboden, met verschillende beroepen) telt, blijken er in het Oldambt (zie pagina 49) 7084 (5565+1519) hoofden van huishoudens te zijn, echter 7102 hoofden van huishoudens met en zonder kinderen (1934+5168) en 7069 (6204+865) hoofden van huishoudens met en zonder werkboden. Tot dezelfde conclusie komt men als de totalen van de schoutambten en steden in de kwartieren van Gelderland worden gesommeerd en men tot andere totalen komt, dan de samenvattingen van de kwartieren vermelden. Dat de fouten over het algemeen gering zijn, blijkt ook als men de resultaten van deze telling confronteert met de gegevens over het bezit van paarden en het gebruik van dienst- en werkboden, gebaseerd op de hierop geheven belastingen, die zijn gepubliceerd door I. J. A. Gogel.⁶ De geconstateerde fouten kunnen op het niveau van de individuele gemeente echter wel van belang zijn.

Enkele andere problemen bij de interpretatie:

- Het is niet altijd duidelijk wat men onder de 'gehuwden' of 'gehuwde hoofden van huishoudens' moet verstaan. Soms zijn dit beide gehuwden, man en vrouw, weduwe of weduwnaar, in andere gevallen alleen het gehuwde hoofd van het huishouden, meestal de man. In dit laatste geval vindt men de gehuwde vrouw nergens in de samenvatting van de telling terug en geeft deze dus geen juist inzicht in de totale omvang van de bevolking. H. K. Roessingh acht de Veluwe dorpsstaten weinig geschikt voor het vaststellen van de omvang van de bevolking.⁷
- Gewoonlijk is onduidelijk wat men precies onder runderen, paarden en schapen ver-

stond: telde men ook de dieren jonger dan 1 jaar mee, of, als bij de belasting voor het veefonds, alleen de runderen en paarden ouder dan 1 jaar en de schapen ouder dan 3 maanden? Vooral in de zomermaanden kan dit grote verschillen geven. Vergelijking van de resultaten van deze telling met andere veetellingen wordt door deze onzekerheid bemoeilijkt.

- De opgave van het oppervlak bouw- en weiland geschiedde in de traditionele maten (morgens, mudden, grazen etc.). Het optellen hiervan is bijvoorbeeld in Noord-Holland en Groningen bijzonder moeilijk wegens de vele lokale verschillen. Een probleem is ook dat men gewoonlijk uitging van de 'gemeten maat', het werkelijke oppervlak bouwland en weiland. De meeste enquêtes uit de negentiende eeuw gaan daarentegen uit van de 'kadastrale maat', het bouw- en weiland inclusief sloten, heggen, kleine paden etc. De verschillen tussen beide maten kunnen aanmerkelijk zijn. Bovendien zal men in 1807, bij het ontbreken van goede controlemogelijkheden en in een periode dat juist een nieuwe verponding werd ingevoerd, zeer voorzichtig zijn geweest en vermoedelijk een nogal lage opgave van het grondgebruik hebben gedaan. Om deze redenen is een vergelijking met gegevens uit de rest van de negentiende eeuw niet zonder meer mogelijk.

3. Verwijzende notities

a. Vindplaatsen

Rijksarchieven in de provincies (bestuursarchieven uit de Bataafs-Franse periode, 1807-1810), gemeente-archieven (idem) en het Algemeen Rijksarchief in Den Haag (Archief Staatsraad, inv. nrs. 466-467). In de respectievelijke rijksarchieven zijn kohieren bewaard gebleven van een groot aantal gemeenten in Drenthe, Noord-Holland (bezuiden het IJ) en Zuid-Holland (kwartier Leiden). Samenvattingen per gemeente c. q. dorp zijn voorhanden in het Rijksarchief in Friesland. Samenvattingen op provinciaal niveau in Groningen, Drenthe (summer), Gelderland, Utrecht, Noord- en Zuid-Holland en Zeeland. In het Algemeen Rijksarchief bevinden zich uitgebreide gegevens van Utrecht en Overijssel, alsmede samenvattingen of partiële gegevens uit Groningen, Friesland, Drenthe en Gelderland.⁸ De stukken betreffende Noord-Brabant zijn (nog) niet gevonden.

b. Aanvullende bronnen

1. Gerelateerde bronnen

2. Toetsingsbronnen

Verskillende tellingen van de bevolking, de veestapel en het grondgebruik vindt men in de bestuursarchieven van de Bataafs-Franse periode; hiermee kan deze telling vergeleken worden. Volledige gegevens over het paardenbezit en het aantal dienstboden en werkboden, dat men in dienst had in 1807, zijn te vinden in I. J. A. Gogel, *Memoriën en Correspondentiën*, 482-483. Het grondmateriaal hiervan, met gegevens per belastingressort, bevindt zich in het Algemeen Rijksarchief, Tweede Afdeling, Collectie Gogel, inv. nr. 73. Uit dezelfde tijd stammen de Drentse kohieren van vaste goederen. Deze werden in concept opgemaakt door de kerspelbesturen en door het departementaal bestuur ingevuld. (Rijksarchief in Drenthe, Kerspelarchieven en het Oud-Statens Archief, inv. nr. 1513).

c. Literatuur

1. Andere gidsen en commentaren:

H. K. Roessingh, 'Het Veluwe inwonertal, 1526-1947', in: *A. A. G.-Bijdragen*, 11 (1964) 103-104.

2. Enkele historische studies van belang voor een goed begrip van de historische situering van de volkstelling:

S. Schama, *Patriots and Liberators. Revolution in the Netherlands 1780-1813*, London 1977, hoofdstuk 12 en 13.

H. T. Colenbrander, *Schimmelpenninck en Koning Lodewijk*, Amsterdam 1911.

3. Administratief-juridische publikaties.

4. Historische studies, waarin de volkstelling is gebruikt:

A. G. van der Steur, 'Een demografische, agrarische en sociale statistiek van de steden en dorpen in het kwartier van Leiden uit de jaren 1807-08', in: *Leids Jaarboekje*, 57 (1965) 184-196.

H. A. Diederiks, 'Dorpsstructuur en Arbeidsmarkt in Holland omstreeks 1800', in: *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek*, 44 (1981) 155-164.

P. Latour, 'Leiden in 1808. Op zoek naar de sociale structuur van een stad in achteruitgang', Oegstgeest 1978.

Ongepubliceerde scriptie Rijks Universiteit Leiden. Ter inzage bij de Gemeentelijke Archiefdienst Leiden.

J. L. van Zanden, *De economische ontwikkeling van de Nederlandse Landbouw in de negentiende eeuw*, Wageningen 1985.

Hierin zijn de resultaten van deze telling voor de meeste departementen gebruikt.

4. Mogelijke gebruikswijzen van de bron in historisch onderzoek

a. Themata

Op basis van deze telling kan men, vooral als men over de oorspronkelijke kohieren beschikt, een zeer volledig beeld krijgen van de economische en de sociale structuur van met name het platteland in deze periode. Voor de studie van de beroepsstructuur, de sociale structuur (de verdeling van de agrarische produktiemiddelen, de huurwaarde van huizen en de belastingen over de bevolking), de demografische structuur (het aantal gehuwden en ongehuwden, het aantal dienst- en werkboden, het aantal gezinnen met 1, 2, 3, etc. kinderen) en hun onderlinge relaties is dit een aangewezen bron.

b. Combinatie en verrijking van de informatie

Een aanvullende bron uit 1807 is de enquête naar de omvang en de oorzaken van de armoede en de bedeling.

Uit 1808 stamt de quotisatie, waarin men informatie over het inkomen van de ingezetenen van stad en dorp kan vinden.⁹ Deze eerste nationale 'inkomstenbelasting' kan een fraaie aanvulling geven op de sociaal-economische gegevens uit de volkstelling van 1807/08.

In 1809 is een telling gehouden naar de godsdienstige gezindheid van de bevolking van elke gemeente. De basisgegevens van deze telling ontbreken in het archief. Wel zijn de resultaten gepubliceerd (Archief Ministerie van Binnenlandse Zaken, 1809, exh. 15 maart nr. 4; 7 april, nr. 14; 3 augustus, nr. 13 en 8 augustus, nr. 14).

Beroepsgegevens kunnen tenslotte worden vergeleken met de opgave van beroepen in de Registres Civiques, 1811 (1812, 1813). Men raadplege broncommentaar IV.¹⁰

Noten

- 1 Rijksarchief in Drenthe, Statenarchieven, inv.nr. 1623.
- 2 Rijksarchief in Groningen, Frans Archief, inv.nr. 572.
- 3 Rijksarchief in Gelderland, Bataafs-Franse Archieven, inv.nr. 2670.
- 4 Zie hiervoor L. Noordegraaf, 'Armoede en Bedeling. Enkele numerieke aspecten van de armenzorg in het zuidelijk deel van Holland in de Bataafse tijd', in: *Holland*, 9 (1977) 1-24.
- 5 Voor verdere details zie Van der Steur 'Statistiek', passim.
- 6 I.J.A. Gogel, *Memoriën en Correspondentiën*, Amsterdam 1844, 482-503.
- 7 H.K. Roessingh, 'Het Veluwe inwonerstal, 1526-1947', 104.
- 8 Vriendelijke mededeling van de heer M. G. H. A. de Graaff van de Tweede Afdeling van het Algemeen Rijksarchief.
- 9 De gegevens over deze quotisatie bevinden zich grotendeels in het Algemeen Rijksarchief, Archief Ministerie van Financiën, 1795-1813, inv.nrs. 850-866. Uitgebreid over deze quotisatie: J.L. van Zanden, *Inkomen en inkomensverdeling in Nederland in 1808, een bewerking van de quotisatie van f 3 miljoen*, Amsterdam (VU) 1983. Een samenvatting in: J.L. van Zanden, 'De economie van Holland: groei of achteruitgang?', in: *BMGN*, 102 (1987).
- 10 Zie hierna pp. 51-58.

Afbeeldingen

Afbeelding 1: Gemeentelijk volkstellingsregister	48
Afbeelding 2: Verzamelstaat Winschoten	49
Afbeelding 3: Verzamelstaat Zutphen	50

DEPARTEMENT

Register van het Getal der Inwoonderen,

DRENTHE.

derzelver Beroep &c. in de Gemeente van *Cocem*

Nummers van de Huizen.	HOOFDEN DER HUIZGEZINNEN.	Beroep.	Gehauwd.		Gehauwd.	
			Met of zonder Dienst- of Werkboden.	Met of zonder inwonende Kinderen.	Met Kinderen en Dienst- of Werkboden.	Zonder Kinderen met Dienst- of Werkboden.
1	<i>Millem</i>	<i>Boer</i>		2	<i>St. kerk</i>	
2	<i>Wierichinga</i>	<i>Boer</i>				
3	<i>Wierichinga</i>	<i>Boer</i>				
4	<i>Wierichinga</i>	<i>Boer</i>				
5	<i>Wierichinga</i>	<i>Boer</i>				
6	<i>Wierichinga</i>	<i>Boer</i>				
7	<i>Wierichinga</i>	<i>Boer</i>				
8	<i>Wierichinga</i>	<i>Boer</i>				
9	<i>Wierichinga</i>	<i>Boer</i>				
10	<i>Wierichinga</i>	<i>Boer</i>				
11	<i>Wierichinga</i>	<i>Boer</i>				
12	<i>Wierichinga</i>	<i>Boer</i>	<i>St. kerk</i>			
13	<i>Wierichinga</i>	<i>Boer</i>				
14	<i>Wierichinga</i>	<i>Boer</i>				
15	<i>Wierichinga</i>	<i>Boer</i>				
16	<i>Wierichinga</i>	<i>Boer</i>	<i>St. kerk</i>			
17	<i>Wierichinga</i>	<i>Boer</i>				
18	<i>Wierichinga</i>	<i>Boer</i>				

Heeft			Bezit, of heeft in gebruik		Betaald, of moet betalen					
Paarden.	Hoornbeesten.	Schapen.	Morgens Bouwland.	Morgens Weideland.	Aan Huur.	In het Perfooncl.	In het Dienstboden-geld.	Aan Huur-geld.	Aan Paardgeld.	Aan Pateitels.
3	34	96	1/2	4 1/4	300	30	1/2	1/2	1/2	1/2
2	33	55	5/10	5 1/2		16		1/2	1/2	
		24	3 1/2	3				1/2	1/2	
2	30	70	5 1/2	5 1/2	170	17		1/2	1/2	
	2	20	2 1/2					1/2	1/2	
	2	7						1/2	1/2	
	2	34	1/2	1/2	13			1/2	1/2	
	3	37	3 1/2		110			1/2	1/2	
	3	32	5 1/2	1/10				1/2	1/2	1/2
2	30	49	5	3 1/2	170	17	1/2	1/2	1/2	1/2
	3	27	2 1/2	1/2				1/2	1/2	1/2
	3	39	7 1/2	7 1/2	400	30	1/2	1/2	1/2	1/2
2	15	55	4	5	178	17	1/2	1/2	1/2	1/2
	3	5	2 1/2	3/2				1/2	1/2	1/2
	2	30	1/2		120			1/2	1/2	
	3	33	2 1/2	3				1/2	1/2	1/2
	3	30	3 1/2	3/2				1/2	1/2	1/2
	6	24	3 1/2	2				1/2	1/2	1/2
	3	20	1/2		110			1/2	1/2	

Abbeelding 1: Gemeentelijk volkstellingsregister (foto: Rijksarchief in Drenthe).

Afbeelding 2: Verzamelstaat Winschoten (foto: Rijksarchief in Groningen).

Plaats	Woning	Landbouw	Handel	Industrie	Overig	Totaal	Woning	Landbouw	Handel	Industrie	Overig	Totaal	Woning	Landbouw	Handel	Industrie	Overig	Totaal
1. D. van der Meer	16	5	1	1	1	25	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
2. J. van der Meer	15	5	1	1	1	23	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
3. J. van der Meer	14	5	1	1	1	21	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
4. J. van der Meer	13	5	1	1	1	19	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
5. J. van der Meer	12	5	1	1	1	17	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
6. J. van der Meer	11	5	1	1	1	15	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
7. J. van der Meer	10	5	1	1	1	13	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
8. J. van der Meer	9	5	1	1	1	11	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
9. J. van der Meer	8	5	1	1	1	9	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
10. J. van der Meer	7	5	1	1	1	7	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
11. J. van der Meer	6	5	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
12. J. van der Meer	5	5	1	1	1	3	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
13. J. van der Meer	4	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
14. J. van der Meer	3	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
15. J. van der Meer	2	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
16. J. van der Meer	1	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
17. J. van der Meer	0	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
18. J. van der Meer	0	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
19. J. van der Meer	0	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
20. J. van der Meer	0	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
21. J. van der Meer	0	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
22. J. van der Meer	0	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
23. J. van der Meer	0	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
24. J. van der Meer	0	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
25. J. van der Meer	0	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
26. J. van der Meer	0	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
27. J. van der Meer	0	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
28. J. van der Meer	0	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
29. J. van der Meer	0	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
30. J. van der Meer	0	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
31. J. van der Meer	0	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
32. J. van der Meer	0	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
33. J. van der Meer	0	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
34. J. van der Meer	0	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
35. J. van der Meer	0	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
36. J. van der Meer	0	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
37. J. van der Meer	0	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
38. J. van der Meer	0	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
39. J. van der Meer	0	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
40. J. van der Meer	0	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
41. J. van der Meer	0	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
42. J. van der Meer	0	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
43. J. van der Meer	0	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
44. J. van der Meer	0	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
45. J. van der Meer	0	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
46. J. van der Meer	0	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
47. J. van der Meer	0	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
48. J. van der Meer	0	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
49. J. van der Meer	0	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5
50. J. van der Meer	0	5	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	1	1	1	1	1	5

B R O N C O M M E N T A R E N

IV

De Registres Civiques 1811 (1812, 1813)

door

J. L. van Zanden

Inhoud

1. Inleiding	53
a. Een historische situering	53
b. Een visuele kennismaking	53
2. De administratieve ontstaansgeschiedenis van de Registres Civiques	53
a. De formele grondslag	53
b. De uitvoeringsbesluiten en -procedures	53
c. De betrouwbaarheid van de informatie	53
3. Verwijzende notities	54
a. Vindplaatsen	54
b. Aanvullende bronnen	54
1. Gerelateerde bronnen	54
2. Toetsingsbronnen	55
c. Literatuur	55
1. Andere gidsen en commentaren	55
2. Enkele historische studies van belang voor een goed begrip van de historische situering van de bron	55
3. Enkele administratief-juridische publikaties van belang voor een goed begrip van de concrete totstandkoming van de Registres Civiques	55
4. Historische studies waarin van de Registres Civiques gebruik is gemaakt	55
4. Mogelijke gebruikswijzen van de Registres Civiques	55
a. Themata	55
b. Het verrijken van de Registres Civiques met informatie uit andere bronnen	55
Noten	56
Afbeeldingen	57

1. Inleiding

a. Een historische situering

Volgens de Code Civil (of Code Napoleon) hadden alle mannelijke ingezetenen van een 'mairie' van 21 jaar en ouder die staatsburger waren (dit was in principe iedereen, tenzij men hieruit was ontzet wegens krijgsdienst voor een vreemde mogendheid of een veroordeling voor ernstige misdaden) het recht om de leden van de municipaliteit, een soort gemeenteraad, te kiezen. Hiertoe moesten deze ingezetenen geregistreerd worden in de Registres Civiques (R. C.), die per sous-préfecture dienden te worden opgesteld. Hierin werden niet alleen de namen van de ingezetenen, maar ook hun geboortedata en de beroepen genoteerd. Deze registers werden na de inlijving bij Frankrijk opgesteld, eerst in Limburg, Zeeuws-Vlaanderen en Noord-Brabant, later – pas in 1811 – in de rest van Nederland. De registers moesten jaarlijks bijgewerkt of herzien worden, zodat men soms ook uit 1812 en 1813 lijsten vindt. Na de bevrijding van het Franse regiem in 1813 werden de registers niet meer bijgehouden.

b. Een visuele kennismaking

Afbeelding 1 op pagina 57 toont twee bladen van het Registre Civique van Eibergen. Het linkerblad bevat naam, voornaam, beroep en geboortedatum van de burgers, het rechter gegevens betreffende de woonplaats. Aan de stemgerechtigde burgers werd een carte civique uitgereikt (afbeelding 2, pagina 58), die dezelfde informatie bevatte.¹ Cartes zijn slechts bij uitzondering in openbare archieven bewaard.

2. De administratieve ontstaansgeschiedenis van de Registres Civiques

a. De formele grondslag

Code Civil. Aanschrijving van de Intendant van Binnenlandsche Zaken d. d. 12 april 1811 nr. 1198, gericht aan de prefecten van de departementen, waarin het aanleggen van de Registres Civiques werd gevorderd.

b. De uitvoeringsbesluiten en -procedures

Op aanschrijving door de prefect van het departement diende elke maire in zijn gemeente een lijst aan te leggen van alle mannen van 21 jaar en ouder. Elke ingeschreven burger kreeg een Carte Civique uitgereikt om zijn registratie te kunnen aantonen.

De registers laten vaak zien dat de maire niet alle mannen noteerde door huis-voor-huis de gemeente langs te gaan, terwijl er meestentijds evenmin sprake is van een duidelijke opeenvolging van familienamen. Vermoedelijk moesten in deze gevallen de burgers zelf zich aanmelden voor registratie. De door de maire geformeerde registers werden na ondertekening naar de sous-prefect verzonden, die hieruit het definitieve Registre Civique samenstelde.

c. De betrouwbaarheid van de informatie

De betrouwbaarheid van de bron betreft ten eerste de vraag of wel alle mannen van 21 jaar en ouder geregistreerd werden. Uit de vergelijking van het aantal in de registers opgeschreven mannen met de totale bevolking en met wat uit andere bronnen bekend is over de samenstelling van deze bevolking, kan gewoonlijk geconcludeerd worden dat gemiddeld 10% tot zelfs 30% van de mannen van 21 jaar en ouder niet werd geregistreerd. De oorzaken hiervan zijn vermoedelijk:

- Men ontduikt bewust de registratie omdat men de gevolgen hiervan vreesde. De conscriptie voor de Napoleontische legers was juist ingevoerd en men trachtte zich daartegen te verzetten;
- De registratie vond in de zomermaanden plaats, wanneer er veel mobiliteit was van seizoenarbeiders en migranten. Ook zullen de politieke en militaire conflicten, de voedselchaarste en de crisis in de handelsgebonden nijverheid migratiebewegingen ver-

sterkt hebben. De bevolking van Amsterdam daalde in deze jaren van meer dan 200.000 in 1809 tot 180.000 in 1815;

- Het ontduiken van de registratie was bovendien vaak vrij eenvoudig, omdat lang niet alle maires systematisch te werk gingen door van huis naar huis te gaan.

Waarschijnlijk zijn de jongere mannen en de seizoenarbeiders onder de niet-geregistreerden oververtegenwoordigd. Hier moet bij de analyse van de uitkomsten van de Registres Civiques rekening mee worden gehouden.

Andere problemen bij het gebruik van deze bron:

- Hoewel de oorspronkelijke lijsten in enkele gevallen in het Nederlands zijn gesteld, was de meest gebruikelijke taal voor de registers het Frans. Omdat men dit Frans niet goed beheerste, of woorden gebruikte die soms niet zijn terug te vinden, levert dit nogal eens problemen op. Een voorbeeld van het vertaalprobleem is het woord ‘laboureur’, dat vaak in de gebruikelijke zin als ‘akkerbouwer’ verstaan moet worden, maar soms letterlijk als ‘arbeider’ vertaald moet worden.²
- De registers lichten over het algemeen niet in over beroepscombinaties (slechts één hoofdberoep (?) wordt vermeld), noch over de vraag of men werkloos is of het genoemde beroep daadwerkelijk uitoefent, noch over de status in het beroep (soms vermeldt men echter wel ‘knecht’ of ‘meester’) en ook niet over de beroepen van de vrouwen en van de mannen jonger dan 21 jaar. Dergelijke bezwaren kleven echter aan vrijwel alle beroepstellingen uit de pré-statistische periode. In Holland vormen de Registres Civiques zelfs de oudste algemene optekening van beroepen.
- Hoewel men van de vermelde geboortedata niet al te veel precisie mag verwachten (mede in verband met de conscriptie), blijken deze gegevens althans in Noord-Holland redelijk betrouwbaar te zijn.³

Er zijn enige controlemogelijkheden. Voor het aantal geregistreerde mannen is vergelijking met de volkstellingen van 1809, 1811 en 1815 mogelijk. Deze tellingen omvatten de totale bevolking per dorp of stad, soms ingedeeld naar de burgerlijke staat. Men mag, gezien de hoge huwelijksleeftijd in deze jaren, aannemen dat het aantal mannen van 21 jaar en ouder zeker 10-20% groter is dan het aantal gehuwde mannen en weduwnaars. Ten tweede kan vergelijking met de uitkomsten van de ‘beroepstellingen’ uit 1807/08 en 1795/96 inzicht geven in de betrouwbaarheid van de beroepsgegevens uit de Registres Civiques. Ten derde kunnen de geboortedata aan de hand van de doopboeken van vóór 1811 (gedeeltelijk), en de conscriptieregisters en Burgerlijke Stand (huwelijks- en overlijdensakten) gecontroleerd worden. Tenslotte is er in Overijssel (en wellicht ook in andere departementen) in 1811 nog vóór de invoering van de Burgerlijke Stand een meer uitgebreide volks- en beroepstelling gehouden. De registers hiervan vermelden per huishouden van alle personen het beroep, de geboortedatum, de namen van de ouders en het beroep en de woonplaats van de ouders. Ook aan deze vrij unieke informatie kunnen de gegevens van de Registres Civiques getoetst worden.⁴

3. Verwijzende notities

a. Vindplaatsen

Rijksarchieven in de provincies; bestuursarchieven Bataafs-Franse periode (1810-1813) en gemeente-archieven: idem. In de rijksarchieven zijn, voor zover bekend, bewaard gebleven de registers van Groningen (alleen sous-prefecture Appingedam), Drenthe (geheel), Overijssel (geheel), Gelderland (gedeeltelijk), Utrecht (sous-prefecture Utrecht), Noord-Holland (gedeeltelijk, met name Amsterdam ontbreekt), Zuid-Holland (waarschijnlijk geheel), Zeeland (alleen de Zeeuwse eilanden), Noord-Brabant en Limburg (beide waarschijnlijk gedeeltelijk).

b. Aanvullende bronnen

1. Gerelateerde bronnen

De cartes civiques in particuliere archieven en de correspondentie in de lokale (gemeenten) en regionale (sous-prefectures) bestuursarchieven.

2. Toetsingsbronnen

Zie 2.c. Genoemde toetsingsbronnen bevinden zich in de bestuursarchieven van de Bataafs-Franse periode, de Burgerlijke Stand en de retroacta van de Burgerlijke Stand. Gedetailleerde resultaten van de volkstelling van 1809 zijn gepubliceerd in J. A. de Kok, *Nederland op de breuklijn Rome-Reformatie*, Assen 1964, 288 e. v.

c. Literatuur

1. Andere gidsen en commentaren

2. Enkele historische studies van belang voor een goed begrip van de historische situering van de Registres Civiques

A. Schama, *Patriots and Liberators. Revolution in the Netherlands 1780-1813*, London 1977, hoofdstuk 14.

H. T. Colenbrander, *Inlijving en Opstand*, Amsterdam 1911.

3. Enkele administratief-juridische publikaties van belang voor een goed begrip van de concrete totstandkoming van de Registres Civiques

4. Historische studies waarin van de Registres Civiques gebruik is gemaakt

H. van Dijk, *Rotterdam 1810-1880. Aspecten van een stedelijke samenleving*, Schiedam 1976, bijlage I.

P. W. de Lange, 'De beroepsstructuur in 1811 van de volwassen mannelijke bevolking van Hilversum en enkele naburige gemeenten', in: *Holland*, 6 (1974) 202-225.

A. M. van der Woude, *Het Noorderkwartier. Een regionaal historisch onderzoek in de demografische en economische geschiedenis van westelijk Nederland van de late Middeleeuwen tot het begin van de 19e eeuw*, Wageningen 1972, hoofdstuk 4.4. en 5.1.

J. L. van Zanden, *De economische ontwikkeling van de Nederlandse landbouw in de negentiende eeuw*, Wageningen 1985, IV.3.2.

Waarin de mannelijke beroepsbevolking in de landbouw op het platteland van zes provincies rond 1810, mede op basis van de Registres Civiques is berekend.

4. Mogelijke gebruikswijzen van de Registres Civiques

a. Themata

Met deze bron kan de beroepsstructuur van de volwassen mannelijke bevolking (en daarmee de economische structuur) en de leeftijdsopbouw van deze populatie bestudeerd worden. Hij kan tevens van dienst zijn voor genealogisch onderzoek.

b. Het verrijken van de Registres Civiques met informatie uit andere bronnen

In de Bataafs-Franse periode is er een belangrijk aantal bronnen: nijverheidstellingen (vanaf 1808); de Quotisatie van 1808; enquêtes naar de toestand van landbouw en nijverheid (1800, 1811-1813); patentregisters; de volkstelling van 1807/08; de enquête naar de bedeling (1807). Deze kunnen tesamen met de gegevens uit de Registres Civiques (beropen, leeftijden) een goed inzicht geven in de economische structuur van Nederland in deze periode.

Noten

- 1 Beide afbeeldingen uit het Rijksarchief in Gelderland, Bataafs-Franse Archieven, inv.nr. 7538.
- 2 Van der Woude, *Noorderkwartier*, 262-263.
- 3 Van der Woude, *Noorderkwartier*, 236.
- 4 Deze bron is gebruikt door J.L. van Zanden en D.J. van der Veen in: 'Boeren, keuters en arbeiders. De sociale structuur van Salland aan het begin van de negentiende eeuw', in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 10 (1984) 155-193, waarbij tevens een vergelijking is gemaakt met de resultaten van de bewerking van de Registres Civiques.

Afbeeldingen

Afbeelding 1: Registre Civique	57
Afbeelding 2: Carte Civique	58

Afbeelding 1: Registre Civique (foto: Rijksarchief in Gelderland).

RÉGISTRE CIVIQUE DE L'ARRONDISSEMENT DE Zutphen DÉPARTEMENT Supérieur de la Haute Eglberg		Lieu de domicile politique.				Migrations.				
Inscription.		Noms.	Prénoms.	Qualifications.	Epoque de la naissance.	Canton.	Section du Canton.	Commune.	Dates.	Motifs.
No.	Dates.									
72	1844 12. Août	Sandfort	Harmon	Laborateur	2 Mars 1844	Eglberg	Eglberg	Eglberg		
73		Timmerink	Robert	Frans	9 Juin 1848					
74		Tobias	Willem	Journelier	22 Mars 1844					
75		Byrank	Gerrit Jan	Tailleur	26 Juillet 1848					
76		Evans	Hendrik	Laborateur	30 Mars 1844					
77		Evans	Gerrit	Frans	20 Octobre 1855					
78		Bains	Christiaan Andriek	Meunier	13. Sept. 1844				22 Jan. 1844	Parti pour Bordeaux L'Assemblée Nationale
79		Bains	Jan George	Frans	18. Oct. 1844					

Afbeelding 2: Carte Civique (foto: Rijksarchief in Gelderland).

CARTE CIVIQUE,
ou
EXTRAIT du Registre Civique de l'Arrondissement de Zutphen, Département de l'Issel-Supérieur.

INSCRIPTIONS.		N O M.	PR É N O M S.	QUALIFICATION.	Epoque de la naissance.	Lieu du domicile politique.		
N. os	Dates.					Canton.	Section du Canton.	Commune.
	<i>24 Mars</i>				<i>Cus athe</i>			
<i>600</i>	<i>1812</i>	<i>Bauer</i>	<i>Bernardeste</i>	<i>Cult</i>	<i>1790</i>	<i>Eyberg</i>	<i>id</i>	<i>id</i>

Pour extrait conforme délivré par nous Sous-Préfet soussigné, au susnommé *qui a signé*
avec nous la présente carte.
 A Zutphen le jour du mois d l'an 181

Bernardus Terbank